

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ КИМЁ-ТЕХНОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ

«МЕНЕЖМЕНТ ВА КАСБИЙ ТАЪЛИМИ» ФАКУЛЬТЕТИ

«САНОАТ МАРКЕТИНГИ» КАФЕДРАСИ

Тасдиқлайман

Тош КТИ укув ишлари буйича

ректор муовини

доц. Исмаилова Л.А.

« _____ » _____ 2006

«БИРЖА ФАОЛИЯТИНИ БОШҚАРИШ»

фани буйича

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

Тошкент – 2006 й

Тузувчи: кат.ўқ. Ядгарова М.Л.

Такризчи:

КИРИШ

Хозирги бозор иктисодиёти шароитида биржа, брокер сўзлари бизнинг амалий ҳаётимизга кириб келди ва кириб келиши шароитга айланди. Биржа бу бозор иктисодиётининг асосий узаги булиб ҳисобланади.

Биржа тугрисида гапирилган ва ёзилган булиб, у фақат ишлатиш ёки фойдаланиш курули тарзида, савдогарчилик маркази булиб ҳисобланган, унинг роли монополистик капитализм шароитида тушади ёки пасаяди.

Хозирги даврда биржа билан муваффақиятли ҳамкорлик қилиш учун унинг ишлаш механизмини билиш, уни урганиш даркор, унда ҳар вақт содир буладиган мураккаб вазиятларда дарҳол уз йулини топиб олиш учу, бундай янги ва мураккаб ишда бу маъруза матнлари энг яқин ва қулай була олади.

Брокер биржада энг асосий ва марказий фигура булиб ҳисобланади. Биржадаги битимни ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар ызаро эмас, биржа билан эмас, балки брокерлар уртасида уларнинг миждозлари топшириги билан тузадилар. Бу демак, биржа савдосини ривожланиши билан брокерлик касби кенг қуламда ёйилиб, махсулот ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчилар брокер билан узвий боғлиқликда ишлайди. Шундай қилиб, брокерлик фаолиятини фақат брокерларни узлари яқши билмай, уларни миждозлари ҳам яқши булишлари зарур.

Бу маърузаларда биржадаги буладиган мавжуд савдо жараёни, битим турлари, савдони ошиб бориш ва битимни ҳужжатлаштириш ва расмийлаштириш тарқиби ҳам батафсил ёритилган.

Брокерлар билан миждозларнинг хатда амалдаги ишлари алоқида бобда курсатилган. Бу ерда брокерлик хизмати учун тузиладиган шартномаларнинг барча турларига тафсилот, уларни тугри тузиш буйича тавсиялар берилган.

Брокерлар ва уларни миждозлари, бозор шароитида иш олиб бораётган тадбиркорлар учун ва «бозор муносабатлари асослари» биржа ва брокерлик фаолиятини урганаётган талабалар учун маърузалар мулжалланган.

Бу маъруза матнлари яқиндагина амалий иш бошламокчи ва бошлаган брокерларга, иктисодиётнинг барча соҳаларидаги тадбиркорларга, ишбилармон-брокерлар миждозларига, иктисодий бизнес ва иктисодий олий укув юрти укувчилари ва талабаларига, ҳамда брокерлик ва биржа фаолиятга масалалари буйича қизиктирган барча мутахассисларга мулжалланган.

1-мавзу. Биржаларнинг иқтисодий моҳияти.

1. Биржаларнинг вужудга келиш тарихи.
2. Жаҳон иқтисодиётида биржаларнинг ривожланиши.
3. Биржаларнинг вазифалари.

1. Биржаларнинг вужудга келиш тарихи.

Қадимдан «Биржа» сўзи қуйидаги уч хил воқеаликни ифодалаш учун қўлланилади: биринчидан, сотувчи ва сотиб олувчиларни бир жойда йиғилишини; иккинчидан бундай йиғилишларни ўтказиш жойини ва учинчидан шу вақтда амалга ошириладиган савдо-сотиклар йиғиндисини. Бу фикрларнинг ҳаммаси жамланса. Маълум тарзда ташкил этилган бозор ёки биржа деган маъно чиқади. Биржанинг ўзига хос хусусияти шундаки, у ҳар доим улгуржи тарзда олиб борилади, савдо буюми бўлим эса маълум бўлган хусусиятлари, тавсилотлари аввалдан кўрсатилган, лекин сотиш жойида йўқ бўлган қимматбаҳо буюмлар, хом ашё ва маҳсулотлар, қимматбаҳо қоғозлар, хизмат ишлари, иш кучи ва бошқалар бўлиши мумкин. Биржа бозори учун хос бўлган нарсалардан яна бири шуки, бу ерда ишбилармонларнинг муомала ёки олди-берди операциялари ҳар доим кўпчилик олдида, аввалдан белгиланган вақтда ва белгиланган жойда олиб борилади. Бундан мақсад шука, хоҳлаганларнинг барчаси бундай савдода иштирок этиш имкониятига эга бўлсинлар. Умуман «Биржа» сўзи лотинча «BURSA» ва немисча «BORSE» сўзидан келиб чиққан «чўнтак», “хамён” маъносини билдиради. Биржа XV асрда Нидерландиянинг Брюгге шаҳрида савдогар Вандер Вурсе уйи ёнидаги майдонда савдо-сотик, ахборотларини йиғиш мақсадида бутун дунё савдогарлари чет эл векселларини ва бошқа товарлар операцияларини амалга ошириш буйича йиғилишарди. Бундай пайтларда операциялар конкрет товарсиз утар эди, товарларни аслини аниқ кўрсатмай туриб савдо тўғрисидаги маълумотлар билан фикр алмашиши ва чет эл векселларини сотиб олиш ва савдо операцияларини бажариш учун тўпланганлар.

Ван дер Бурснинг тамғасига туширилган яна шу чарм чўнтакнинг учта шакли унинг уйи дарвозасига жойлаштирилган эди, натижада «биржа» сўзи одатга кириб бутун Европа континенти бўйлаб Россияда ҳам ёйилиб кетди.

Биржа энг қадимий савдо институти бўлиб, ҳозирги биржа ташкилотларини яратилиши, савдонинг ривожланиши, йирик савдо марказларининг таркиб топиши, савдогарлар гуруҳларини кўплаб юзага келиши билан боғлиқдир. Демак, ҳозирги биржаларнинг авлоди бўлиб, бозор ва ярмаркалар ҳисобланади. Бозорда савдо муттасил олиб борилар эди, аммо биржадан фарқ қилган ҳолда бозорда товарнинг асли сотилиб, одатда харид қилувчилар бўлиб товарни истеъмол қилувчилар ҳисобланар эди. Ярмаркаларда товарни ўзи бўлмай унинг намунаси, улгуржи партиялари бўйича савдо қилинар эди ва уни савдо воситачилари харид қилар эдилар. Ярмаркаларда энг камёб ва чаққон товар бўлиб пул ҳисобланар эди. Ярмаркалар бир йилда бир неча марта ўтказилар эди. Одатда. Ярмаркалар

ҳалқаро савдони ривожлантиришга хизмат қилар, бозор эса чекланган районларда савдо оборотини тахминлар эди.

Саноатнинг ривожлана бориши билан доимий улгуржи бозорга муҳтожлик, зарурият туғилади. Бундай бозор ривожланаётган хўжалик сохалари ўртасидаги алоқани боғлаш имконини берар эди. Бундай бозор биржа шаклида XVI асрда Испания билан Голландия ўртасидаги савдони ривожланиши билан таркиб топди. Демак, биржа қимматбаҳо қоғозлар фондига эга бўлган, стандарт талабларга жавоб берадиган товарлар ёки уларни намуналарни, талаб ва таклифларга биноан қонуний равишда нархи белгиланган валюталар асосида савдо амалга ошириладиган, ташкил этилган доимо амал қилиб турадиган бозордир.

Биржа операцияларини бажариш объекти бўйича қуйидаги биржалар тури ажратилади: товар биржалари шу жумладан компенсация қилувчи, яъни ўрнини тўлдирувчи ёки бартерли фонд қўйилган ҳолда валюта биржалари, фракта биржалари ва шунга ўхшашлар бўлиб, унда савдо буюми бўлиб турли хил хизматлар, масалан «ғоя биржаси» деб аталувчи биржалар илмий-техник ишловчилар ва инженерлар хизматларини бажарадилар. Меҳнат биржаси ва бошқалар.

Биржалар аниқ таркиб топган ихтисослашувга эга бўлиши лозим. Масалан, автомобиллар, дон маҳсулотлари, металл, қимматбаҳо қоғозлар индекси билан савдо қилувчи биржалар.

Шуни айтиш керакки, биржа савдо қилишнинг дастлабки шакли уни товар шакли бўлмай, балки валюта-вексель биржаси шакли бўлган. Биржада қимматбаҳо буюмлар объекти бўлиб ҳисобланган, улар ва векселлар айирбошланишнинг талабларига энг кўп даражада жавоб берган. Товарлар билан битим тузиш ўша даврларда фақат ярмаркаларда бўлар эди. Транспорт воситаларни ривожланиш билан бундай шаклда савдо қилиш сусайиб борди ва биржани ривожланишини кейинги босқичи ҳисобланган товар биржалари таркиб топди.

2. Жаҳон иқтисодиётида биржаларнинг ривожланиши.

Дастлабки биржалар XV-XVI асрларда Италияда, Венеция, Генуя, Флоренция, Голландия, Англия ва шунингдек бошқа мамлакатларнинг йирик савдо шаҳарларида пайдо бўлиб, бу ерларда мануфактуралар асосида ташқи савдо ривожланган.

Антерпендаги биржа дастлабки ҳалқаро биржа бўлиб, унга 1531 йили асос солинган. Унинг биносини кираверишига «Барча ҳалқлар ва тилдагиларнинг савдогар лдамлари учун» деган афсонавий ёзув битилган.

Антерпен биржасида икки турдаги товар, айниқса муҳим ўрин тутар эди: англия жуни ва хинд қалампири. Улар юқори даражадаги айирбошлаш қобилиятига эга бўлиб, ҳаттоки биржада бўлмаган товарлар билан ҳам битим тузиш имконини берар ва улар ҳозирги замон товар биржасини яратдилар. Янада тез суръатда валюта-вексель билан савдо қилувчи биржалар ривожлана бошлади. Улар аста-секинлик билан операцияларни бажариш объекти бўлиб аввалги вексель биржаларидагидек тўловлар эмас, балки

инвестиция қоғозлари - облигация ва акциялар бўлган фонд биржаларига яқинлашиб бордилар.

Бу қимматбаҳо қоғозлар Антерпен биржасида иш кўришнинг асоси бўлиб хизмат қилдилар. Ўша даврда облигациялар билан савдо қилишнинг йирик маркази бўлган ва 1549 йили юзага чиққан Лион биржасидир.

Ост-Индия кампанияси ва қимматбаҳо қоғозлар акция бозорини шаклланиши. XVII аср бошида биржа фаолиятини кутилмаган даражада ривожланишига олиб келди. Унинг маркази 1608 йили юзага келган Европадаги энг йирик Амстердам биржаси «Нидерландия» бўлди.

Амстердам биржаси универсал биржа бўлган. Бунда нон, туз, балиқ, ширинликлар, ўрмон ёғочлари ва бошқа товарлар пул, облигация билан савдо бўлар эди.

Кўплаб иштирокчиларнинг тезда бойиб кетишга чанқоқ бўлганлиги шунга олиб келдики, Амстердамдаги биржа ташкилотлари XVII асрда тарихда биржа учун биринчи маҳсус бино қурдилар. Шундай қилиб, биринчи бор ҳозирги замон биржасининг ажралмас қисми - биржа зали пайдо бўлди.

Нидерланд биржалари эстафетасини XVII асрнинг охири ва XVIII аср бошида 1 570 йили юзага келган Лондон биржаси олди. Унинг гуллаб

яшнаб кетиши Жанубий денгиз савдо кампаниялари ташкил этилишига боғлиқдир. Кейинчалик Лондон биржаси ёпиқ уюшмага «корхонага» айланиб, унда фақат катта савдогар «коммерсант»ларнинг бир қисми учун эшик очик бўлган.

1742 йили Парижнинг вексель фонд биржаси таъсис этилади. Бундан кейинги энг кўзга кўринган фонд биржаларидан Франкфуртдаги биржа бўлган. Дастлабки вақтларда биржа ишларни олиб бориш объекти бўлиб, ҳар қандай қимматбаҳо қоғозлар, шу жумладан, векселлар, варрантлар, акциялар, облигациялар ҳисобланган. Кейинчалик бу хил операцияларни олиб бориш банклар ихтиёрига берилган. Натижада қисқа муддатли кредит бериш унча катта аҳамиятга эга бўлмай қолади ва биржалар ломбардга ўхшаш операцияларни бажариш билан чекланиб қолган. XIX аср охиридан то ҳозиргача фонд биржаларида биржа битимларини амалга оширишнинг энг асосий объекти акция ва облигациялар-давлат макоми бошқарув ташкилотлари, йирик банклар ва коммерция ташкилотлари қарзлари, мажбуриятлари ҳисобланиб келинмоқда. XVI асрда юзага келган товар биржалари фонд биржалари каби унча катта роль ўйнамайди. Кейинчалик XIX асрнинг охирида маълум хил товарлар бўйича ихтисослашган товар биржаларини гуллаб-яшнаши қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришни ривожланиши билан узвий боғлиқ эди. Йирик товар биржалари дон, шакар, кофе ва бошқа товарлар билан савдо қилишга ихтисослашган эдилар. Бу қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва ярим тайёр маҳсулотлар биржа савдоси учун кўпроқ яроқли бўлган. Бунга сабаб уларни қисқа вақтда етиштирилиши ва уларга бўлган доимий талабнинг мавжудлигидир. Шунинг учун бу маҳсулотларга баҳони барқарорлаштириб туриш қийин.

қишлоқ хўжалик маҳсулотлари стандарт бўйича биржа савдо системасига яхши мослашади намунаси кўрсатилмайди, стандарт бўйича фақат номи берилади. Бу хил объектлар hozirгача товар биржаларида олди-сотди операциялари олиб боришнинг асосий буюми ҳисобланиб келмоқда.

Россияда биржаларнинг пайдо бўлиши Улуғ Петр номи билан боғлиқдир. 1721 йили Санкт-Петербургда биринчи рус биржасини яратди. У кейинчалик Европада энг йирик биржалар қаторидан ўрин олган. Хукумат томонидан қурилган биржа биносини Александр1 Петербург зодагонларига топширди. XX аср бошларида Россияда 50 дан ортиқ товар биржалари, бир қанча умумевропа аҳамиятига эга бўлган фонд биржалири (жами 115) актив фаол кўрсатганлар. Биржа савдосининг кўлами бўйича Россия энг ривожланган Европа давлатларига тенг келган. XX аср бошларида Германияда 20 та, Францияда тахминан 70 та биржа мавжуд эди.

Россияда биржа савдо институти тадбиркорларининг ўзлари яратган ижтимоий ташкилотлари доирасида ривожланган ўша даврда Россияда биржа фаолияти умумҳуқуқ доирасида бошқарилмаган. Бу даврда давлат коммерсантларни ўзларининг обрў ва касб усталигига таянган.

Биржалар иқтисодий муносабатларнинг ўз-ўзини ижтимоий бошқариш кўп тармоқли системада қўшилиб кетган эди. Бошқа ижтимоий савдо ташкилотлари ёки ярмаркалар, савдо ва савдо саноат палаталари, задогонлар йиғилишлари, саноатчилар бирлашмалари билан бир қаторда рус биржалари талаб ва таклифни бараварлаш, баҳони белгилаш, регионлар ва халқлар ўртасида мустаҳкам савдо алоқаларини ўрнатиш, эмиссия ва қимматли қоғозлар устидан назорат ўрнатиш соҳаларида зарур вазифаларни бажарганлар.

Биринчи жаҳон уруши бошланишида биржалар маъмурий тарзда тақиқланган эди. Янги иқтисодий сиёсат «ЯИС» даврига биржалар яна тикланди. Улар шунда юздан ортиқ эди. Шу даврда кўзга кўринганлари Москва марказий товар биржаси «29 декабрь 1921 йил очилган», Саратов, Пермь, Вятка, Нижгород, Ростов-Дон биржалари ва ҳоказолар.

Биржалар тўғрисида қабул қилинган биринчи энг машхур қонуний ҳужжат саноатида янги иқтисодий сиёсат масалалари бўйича фармон бўлди. «РСФСР 1921й. №4 43-модда».

Биржалар фаолияти бўйича 1921, 1922, 1925, 1928 йилларда қабул қилинган, тузатилиб, тўлдирилиб келинган ва янги иқтисодий сиёсатни дастлабки асосини ташкил этган ҳужжатлар 1930 йили бекор қилинди. Маъмурий буйруқбозлик ўсиши билан иқтисодиётни бошқариш системасини туғилган йили бўлди. Ҳозирги даврда 30-чи йилларнинг бошларида бозор муносабатларига ўтиб, биржа савдосини йўлга қўйиб, яъни жумҳуриятда бозор инфраструктурасини яратиш долзарб масалага айланди.

Функционал ва тармоқлар бўйича давлат бошқарувининг янгиланган шакли билан бир қаторда иқтисодий муносабатларни ижтимоий бошқарувчи институтлар, яъни ярмаркалар, савдо палаталар, тадбиркорлар жамияти ва биржалар юзага келди.

3. Биржаларнинг вазифалари.

Биржа ва брокерлик идоралари, одатда кенг доирадаги фаолият турларини амалга оширади. Аввало улар савдо битимларини тузиш, улгуржи савдони ташкил этиш ва амалга ошириш бўйича жуда кўп хилдаги воситачилик хизматларини бажарадилар. Одатда, улар катта хажмда нашриётчилик фаолиятини олиб борадилар. Биржа бюллетенлари, қўлланмалар, норматив хужжатлар ва бошқаларни чиқаради. Булардан ташқари, улар турли хил товарлар, баҳолар бозори товарларга бўладиган келаси даврда талаб ва таклифни ўзгариш ҳолати тўғрисидаги маълумотларни тўплайдилар. Биржалар кенг доирада консултация, маслаҳат бериш ва шу каби бошқа хизматларни бажарадилар. Улар билан яхши ва доимий муносабатларни сақлаб туриш мақсадга мувофиқдир. Шу мақсадда корхоналар биржалар билан маълум хил шартномалар тузишлари мумкин. Биржалар ва брокерлик идоралари фаолияти фақат шулар билан қопланиб қолмайди. Улар кўпгина маҳсулот ишлаб чиқариш, ишлар ва хизматларни бажариш соҳасида жуда кўп хилдаги фаолият турларини бажара оладилар, қўшимча корхоналар яратадилар, суғурта, молия-кредит ва коммерция операцияларини бажарадилар. Кўп ҳолларда биржа ва брокерлик идоралари кўп қиррали фаолияти амалга оширувчи ташкилотдир. Шунинг учун уларни яратишда ана шу кўп қиррали фаолиятни имкони бўйича Уставда акс эттириш зарур. Брокерлар ва биржа мижозлари шунинг ёдда тутишлари зарурки, биржа анчагина катта ҳуқуқга эга. Биржалар уз Уставда ҳуқуқ доирасида фаолиятининг тартиб ва қоидаларини белгилашга ҳақдир. Уларга рия қилмаслик ёмон салбий оқибатларга олиб келади. Биржалар, шунингдек ўзига сотиладиган товарлар рўйхатини аниқлаши, хусусий биржа стандартларини, ўхшаш биржа контрактларини ишлаб чиқиши, биржадаги талашув - тортишув бўйича қарорлар қабул қилиши, вақтинча савдони тўхтатиб қўйиш, ўз хизмати учун тўловлар белгилаш, Уставни ва савдо қоидадини, шунга ўхшашларини бузганлиги учун санкциялар юклаши мумкин. Аммо бир биржа шу ва бошқа масалаларни ўзича хал этиши мумкин. Демак, турли хил биржалардаги қоида ва талаблар бир хил эмас. Яна шунини айтиш керакки, биржа ва уларда амал қилаётган брокерлик идоралари мустақкам ҳуқуқий шахс ҳисобланадилар. Улар ўз фаолиятларида боғлиқдирлар, лекин бир-бирларининг мажбуриятлари бўйича бермайдилар.

Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси қонунда кўрсатилишича биржа савдосини ташкил этиш ва уни тартибга солиб туришга доир фаолият билан шуғулланишга ҳақлидир.

Биржа олди-сотди, савдо-воситачилик фаолияти билан бевосита шуғулланиши мумкин эмас. Биржа фаолиятининг асосий қоидалари қуйидагилар:

- савдони ўтказиладиган жойи ва вақтини олдиндан тартибга солинган йўли биржа савдо-сотиги самарадорлигини таъминлаш;
- биржа товарлари бозорини шакллантириш;
- эркин равишда юзага келадиган бозор нархларини қўллаш;
- савдо-сотикни ошқора ва омма олдида ўтказиш;

-биржа битимларини тасдиқлаган қоидаларга асосан эркин равишда тузиш ва уларни рўйхатдан ўтказиш;

-товарлар нархини белгилаш ва уларга доир маълумотларни эътироф қилиш;

-монополияга қарши кураш тўғрисидаги қонунларга риоя этиш қоидалари асосида амалга оширилади.

Мулкчиликнинг барча шаклдаги корхоналар, ташкилотлар, хўжалик уюшмалари, брокерлик ва фирмалари, брокерлар, диллерлик бошқа юридик ва жисмоний шахслар шу жумладан чет эл юридик жисмоний шахслари биржа фаолиятининг иштирокчилари ҳисобланади.

Хулоса

Биржа бу асосан уч хил воситачиликни ифодаловчи сўз бўлиб: биринчи хил воситачилик сотувчи ва сотиб олувчиларнинг бир жойга йиғилганлигини; иккинчиси эса бундай йиғилишларни ўтказиш ва учинчиси шу вақтда амалга ошириладиган савдо-сотикдар йиғиндисини ифодалайди ва биржа тарихини ўз ичига қамраб олади. Бунда шуни айтиш керакки, савдо қилишнинг дастлабки шакли бўлиб уни товар шакли бўлмай, балки валюта-вексель биржаси шакли тариқасида юзага келган. Товарлар билан битим тузиш ўша даврларда фақат ярмаркаларда бўганлиги ва шу йўллар билан товар биржаларини ташкил топганлиги баён қилинган. Ташқи иқтисодиётида биржаларнинг ривожланиши борасида, дастлабки биржа қачон ва қаерда ташкил топганлиги уни иқтисодиётда тутган ўрни, кейинчалик у қандай ривожланганлиги ва ҳозирга келиб қандай ҳолатда, ундан ташқари қандай биржалар амал қилаётганлиги тўғрисида ва бу амалдаги биржалар нима билан шуғулланганлиги ва уларнинг асосий вазифаларини кўрсатиб беришга ҳаракат қилинган.

Таянч иборалари:

Биржа. Товар. Хом ашё. Бозор. Ярмарка. Фоиз. Вексель. Акция. Брокер. Талаб. Таклиф. Устав. қонун. Диллер.

Назорат ва муҳокама саволлари:

1. Энг йирик биржалар турларини айтиб беринг?
2. Ўзбекистон Республикасида 1993 йили қандай товар хом ашё биржалари рўйхатдан ўтган?
3. Ихтисослашган биржаларда қандай товарлар сотилади?
4. Биржа ва брокерлик идораларида қандай фаолият турлари амалга оширилади?
5. Биржа фаолиятининг иштирокчилари бўлиб кимлар ҳисобланади?

2-мавзу. Ўзбекистон Республикасида биржалар фаолияти.

Режа:

- 2.1. Биржаларнинг Ўзбекистонда ривожланиши.
- 2.2. Ўзбекистонда биржаларнинг жойлашган худудлари.
- 2.3. Ўзбекистондаги биржаларнинг турлари ва уларнинг тавсифи.
- 2.4. Биржаларнинг Ўзбекистонда ривожланиши.

Ҳозирги даврга келиб биржаларни ташкил этиш ишлари ниҳоятда авж олиб кетди. Бутун мустақил давлатлар бўйича тўрт юздан ортиқ ташкилотлар ўзларини биржа деб ҳисоблайдилар. Россиядан икки юздан ортиқ биржалар бугунги кунда рўйхатдан ўтказилган.

Энг йирик биржалар қаторида «Россия товар - хом ашё биржаси» деб аталувчи акционерлик жамиятини кўрсатиш мумкин. Бу биржа 1990 йилнинг октябрь ойида юзага келди. Бажарадиган ишларнинг ҳажми бўйича «Россия товар - хом ашё биржаси» мустақил давлатлар кенгашидаги энг йирик биржадир. Бунда операциялар кенг турдаги маҳсулотлар, хом-ашёлар, қимматбаҳо қоғозлар билан иш олиб борилади. Россия товар-хом ашё биржаси мамлакатдаги жуда кўп биржалар билан алоқа қилади.

1990 йилнинг май ойида яна бир катта «Москва товар биржаси» номли акционерлик жамияти ташкил этилган. Бу жамиятдан қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, қурилиш материаллари ва металл буюмлари, нефть ва нефть маҳсулотлари, ҳисоблаш техникаси, уй-рузгор, электроника буюмлари, машинасозлик дастгохлари, кенг халқ истеъмол товарлари ўтади. Волга бўйидаги ташкил этилган энг йирик биржалардан «Самара биржаси»дир. Бунда турли хилдаги барча операциялар кенг халқ истеъмол товарлари, озиқ-овқат маҳсулотлари, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари; ишлаб чиқариш техника мақсадларидаги буюмлар, жумладан қурилиш материаллари, дастгохлар, автомобиллар ва бошқалар; хом ашё, кимирламайдиган бинолар, иншоатлар сотилади.

1991 йили «Тюмень товар фонд биржаси» ташкил этилди. Уни ташкил этувчилар магистраль нефть қувурлари бошқармаси. «Тюмень ўрмон саноати» ишлаб чиқариш бирлашмаси, «Нижневатовск нефть-газ», «Тюмень саноат» ассоциацияси, «Серп ва молот» «Харьков» ишлаб чиқариш бирлашмаси, «Туристинвест» акционерлик жамиятлари бўлдилар.

1992 йилнинг март «апрель» ойининг 12 кунида республикамизда 30 та биржа рўйхатдан ўтказилган бўлса, кейинчалик уларнинг сони камайиб, кўплари тугатилиб, айримлари савдо уйлари ёки бошқа ташкилотларга айлантирилди. Бунга сабаб шуки, улар қонунга кўра 50 млн сўмлик Устав фондига эга бўла олмаган. Уларнинг кўплари давлат моддий техника таъминоти системасида воситачи бўлиб хизмат қилган, айримлари янгича ном билан бозорда ўз мавқеларини сақлаб қолишга интилувчи коммерция типидagi ўртада турган ташкилотлар бўлган.

2.2. Ўзбекистонда биржаларнинг жойлашган ҳудудлари.

1993 йилнинг бошларига келиб Ўзбекистон Республикасининг «Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисидаги» қонунига мувофиқ агросаноат акционерлик жамиятининг «Ўзбекистон» биржаси, ««Андижон» товар хом-ашё биржаси, «Наманган» акционерлик жамияти, универсал товар биржаси, Қашқадарё «Насаф» товар хом-ашё биржаси, Ургенчда регионаллари «Хоразм» товар хом-ашё биржаси рўйхатдан ўтказилади. Ўзбекистон Республикасининг «Биржалар ва биржа фаолияти» тўғрисидаги қонунга асосан республика молия инвестиция холдинг уюшмаси акционерлик жамияти таркибига киритилган, чекланган ҳуқуқга эга бўлган жамият ҳисобланган, «Тошкент» универсал товар фонд биржаси товарлар ва қимматбаҳо қоғозлар билан иш кўради.

«Тошкент» биржасини Холдинг уюшмаси таркибига киришнинг афзаллиги шундаки, биржа тижорат фаолияти ҳуқуқига эга бўлади. Холдинг компанияси бир қанча турдаги биржалардан иборат бўлади: *уч*

- товар биржаси;
- фьючерс биржаси;
- фондига эга бўлган биржа;
- суғурта компанияси ;
- банк;

"Карвон" номли савдо уйи.

Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг ташқи иқтисодий фаолияти тўғрисидаги кўрсатмасига асосан халқаро пахта биржасини ташкил этиш мўлжалланган. Бугунги кунда биржа савдосининг кенг ҳуқуқий асосларини шакллантириш республика ташкилотларининг энг долзарб ҳуқуқшунослик фаолияти масалаларидандир. Лекин шу вақтгача фаолият кўрсатиб келаётган биржалар тўғрисидаги қонуний ҳужжатлар тўлиқ ва биржа амалиётига кўпгина муҳим масалаларга тегишли бўлмаган. Шуларни ҳисобга олиб, 1992 йилнинг 2 июлида Ўзбекистон Республикаси «Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисида»ги қонунни қабул қилди.

Биржани ташкил этиш ва биржа фаолияти билан боғлиқ муносабатлар ушбу қонун, акционерлик жамиятлари, Ўзбекистонда товар биржалар фаолиятини лизенция қилиш тартиби тўғрисида қўлланма, корхоналар ва тадбиркорлик тўғрисида, кооперациялар, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисидаги қонун, биржа Устави каби ҳужжатлар билан тартибга солиб турилади.

2.3. Ўзбекистондаги биржаларнинг турлари ва уларнинг тавсифи.

Иқтисодий нуқтаи назардан биржа бу махсус тарзда ташкил этилган улгуржи бозор, ҳуқуқий нуқтаи назардан эса бу ўзига хос ташкилот бўлиб, тадбиркорликни шу бозорга чиқиш имкониятини беради. Бундай ташкилот унинг доирасида ишловчи ходимлар орқали воситачиларни - биржа маклерларини, сотувчиларни ва харидорларни ёки уларнинг ёрдамчиларини доимо учраштириб туради. Бунинг учун биржа бошқа субъектлар жисмоний

ва тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи-биржа аъзоларига маълум шартлар асосида унга келувчиларга - тез ва фойдали равишда битимларни амалга ошириш учун махсус инфраструктура яратди.

Биржа юридик шахс сифатида ташкил этилади, яъни ўз мулкига эга бўлади, ўз номидан мулкий ва хусусий номулкий ҳуқуқ ва мажбуриятлар олиши, шартномалар ва бошқа битимлар тузиш, давлат арбитражида, арбитраж судида даъвогар жавобгар бўлиб чиқиши мумкин. Биржани ташкил этишнинг типик шакли- бу юридик шахсдир. Ривожланган ҳуқуқий давлатларда, одатда, хусусий-ҳуқуқий, яъни давлат ихтиёри билан эмас, алоҳида фуқаролар ва уларни бирлашмалари ихтиёри юзага келадиган икки типи маълумдир.

Биринчидан, қуйилган мақсадга эришиш учун маълум миқдордаги мулкга эгаллик қилиш ҳуқуқини ажратиб олиш асосида яратиладиган ташкилот, яъни юридик шахс.

Ташкилот - турли хил шахслар ажратиб берадиган мулкдан, одатда жамият манфаатида фойдаланиш учун алоҳида субъект сифатида пайдо бўлади.

Иккинчидан, маълум мақсадга эришиш учун бирлашадиган ва уларнинг умумий ишларини мустақил равишда бошқарадиган жисмоний, кўпинча ҳуқуқий шахслар тўпламидан ташкил бўладиган ҳуқуқий шахс. Ҳуқуқшунослик тўғрисидаги ҳужжатларда охириги йилларгача юридик шахсларни бундай тартибда ажратилмаган. Бунга сабаб, давлат корхоналари ва бошқа давлат ташкилотларини хўжалик ҳисобида бўлиш, давлат ташкилотларини мустақил слитага эга «ва бошқа» давлат бюджетиде туриш; колхоз ва бошқа кооператив ташкилотларини мавжудлиги; давлат-колхоз ва давлат кооператив ташкилотларини мавжудлигидир. Шундай қилиб, колхоз ва кооператив ташкилотлардан ташқари барча юридик шахслар бундай ташкилотлар типига киритилади. Яқиндагина аҳвол ўзгариб, мамлакатдаги қонунчилик умум дунё қонун стандартларига яқинлашадилар, лекин хали бу етарли даражада ривожланмаган. Эпидемикда бизнинг қонунчилигимизга асосан шахсларнинг турли хилдаги хўжалик тирикчилик асосида бирлашишлари маълум.

Улар қуйидагилар:

- Ўзбекистон Республикасининг корхоналар ҳамда тадбиркорлик тўғрисидаги қонунларга мувофиқ тўлиқ равишдаги тирикчилик деб аталувчи фаолият соҳаси, ҳақиқатда оддий шерикчилик уюшмаси деб аталади;

- аралаш тарздаги ҳамкорлик. Бунда уюшманинг ҳақиқий аъзолари ўз мажбуриятлари бўйича ўзларини қўшган улушлари миқёсида жавоб берадилар;

- чекланган тарзда жавобгарликка эга бўлган шерикчилик жамияти.

Бу жамиятнинг устав фондлари уни таъсис этувчиларнинг улушлари ҳисобига яратилади;

- ёпиқ типдаги акционерлик жамият. Бунда акциялар фақат уни таъсис этувчилар ўртасида эмас, балки очик равишда ёзилган маълум доирадаги шахслар ўртасида ҳам тақсимланади.

- очик типдаги акционерлик жамияти. Бунда акциялар фақат уни таъсис этувчилар ўртасида эмас, балки очик равишда ёзилган маълум доирадаги шахслар ўртасида ҳам тақсимланади.

Бу хилдаги шерикчилик жамиятларидан ташқари қонунда айтилмаган артеллар ҳам бор. Буларга ижарага берилган ва жамоа корхоналари киритилади. Чекланган жавобгарликка эга бўлган жамиятларга эса ишлаб чиқариш кооперативлари деб аталувчи шахсларнинг уюшмаси киради.

Биржа савдосини таъминловчи ташкилот сифатида биржа мулки эгаларининг давлат, якка тартибдаги тадбиркор, биржа ассоциацияси ва шунингдек ўз фаолиятдан келиб тушадиган:

- биржа аъзоларини взнослари; биржа мажлисига келган иштирокчиларнинг тўловлари; арбитраж комиссияларидан йиғилган пуллар; биржа воситачиларини даромадларидан қилинган ажратмалар ва шунга ўхшаш пул маблағлари ҳисобида молиялаштириб турувчи ташкилотлар шаклида яратилади.

Биржа ташкилотининг бошқа шакли бу - хўжалик ҳисобланмаган корпорация, пайчилар ёки акционерлик жамиятларидир.

Биржа - савдо фирмаси эмаски, сотиш учун сотиб олмайди, яъни коммерция фаолияти билан шуғулланмайди. Даромад олиш мақсадида биржанинг ўзи ҳеч нарса сотиб олмайди ва сотмайди ҳам. Биржанинг асосий вазифаси биржа битимлари ва шу билан боғлиқ хизмат ишларини бажаришдир.

Биржа – бошқаларга коммерция билан шуғулланишга ёрдам берадиган ташкилот эмас. Ташкилотларга келсак, уларни мулк эгаси ёхуд кимга шундай ҳуқуқ берилган бўлса ўша ташкил этади.

Шахсларни бирлашиши пайчилар ёки акционер жамиятлари сифатидаги биржаларни амал қилиб турган қонунчиликка асосан бундай жамиятларни ёки уларни иштирокчиларини таъсис этувчилар сифатидаги субъектларгина ташкил этишга ҳақлидир.

Республикадаги биржалар ихтисосланишига қараб, қуйидаги турларга бўлиниши мумкин;

-товар биржалари, шу жумладан универсал ва ихтисослаштирилган биржалар;

-фонд биржалари;

-валюта;

-интеллектуал мулк объектлари билан савдо-сотик килувчи биржалар;

-аралаш биржалар; фонд ва валюта биржалари товар-фонд биржаларининг фонд булимлари фаолиятининг узига хос имкониятлари махсус қонунлар билан тартибга солиб турилади.

Хулосалар.

Ҳозирги даврда биржаларни ташкил этиш авж олиб кетди. Энг йирик биржалар қаторида «Россия товар-хонашё биржаси», «Москва товар биржаси», «Тюмень товар фонд биржаси»,

Ўзбекистонда 1992 йилда 30 та биржа рўйхатдан ўтди.

1993 йилда «Ўзбекистон» биржаси, «Андижон» товар хомашё биржаси ва яна бир қатор биржалар ишга тушди.

«Тошкент» универсал товар - фонд биржаси Холдинг уюшмаси таркибига кирди. 1992 йилнинг 2 июлида Ўзбекистон Республикаси «Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисида»ги қонун қабул қилинди ва уни асосида биржаларни турлари ва вазифалари белгиланади.

қонунлар яна шахсларнинг турли хўжалик уюшмаларини пайдо бўлишига олиб келади. Бундан ташқари хўжалик ҳисобланмаган корпорация, пайчилар жамиятлари мавжуд.

Биржа турларида асосий ўринни эгаллайдиган товар хомашё фонд биржалари ва интеллектуал мулк объектлари билан савдо-сотик, қилувчи биржалар ҳисобланади.

Бу биржаларни барчаси давлат қонунларига амал қилган ҳолда фаолиятини амалга оширади.

Таянч иборалари

Халқ истеъмол товарлари. Рўйхат. «Тошкент» биржаси. Фьючерс биржаси. «Карвон» савдо уйи. Пахта биржаси. Инвестиция. Холдинг уюшмаси. Лицензия. Маклер. Юридик шахс, Ҳуқуқий шахс, Шерикчилик уюшмаси. Акционер жамияти. Биржа мулки. Уюшган бозор.

Назорат ва муҳокама саволлари

1. Россияда дастлаб қандай биржалар рўйхатдан ўтган?
2. Холдинг компанияси қандай турдаги биржалардан иборат?
3. Биржани фаолиятини ташкил этишда қандай қонунлардан фойдаланилади ?
4. Биржа юридик шахс сифатида қандай ҳуқуқларга эга?
5. қандай турдаги шерикчилик жамиятлари мавжуд?
6. Республикамизда биржалар ихтисослашига қараб қандай турларга бўлинади?

3-мавзу. Товар биржаларининг иқтисодий моҳияти.

Режа:

- 3.1. Жаҳон иқтисодиётида биржа савдосининг моҳияти.
- 3.2. Ўзбекистонда товар биржаларининг пайдо бўлиши, ривожла-ниши ва ўрни.
- 3.3. Товар биржаларининг иқтисодий функциялари.

Биржа стандартлар ва намуналар асосида сотиладиган товарларнинг, кимматбаҳо коғозлар ва чет эл валютасининг доимий равишда фаолият курсатадиган улгуржи бозорининг энг такомиллашган шакли ҳисобланади.

Дастлабки биржалар Италияда, Голландия ва Англияда XV-XVI асрларда пайдо булган. Аввало биржа реал товарлар савдоси сифатида пайдо булди, яъни манфуктурагача а мануфактра ишлаб чиқариши талабларига жавоб берадиган улгуржи савдо сифатида юзага келди. Унинг бошка савдо шаклларидан фарқи шунда эдики (бу фарқлар ҳозирги биржаларда ҳам мавжуд), савдолар мунтазам равишда ташкил этиларди, савдо утказиш жойи ва унинг тартиб қоидалари аввалдан аниқланган булар эди.

Биржа операциялари характерли томонларидан бири уша даврда улар нақд товарлар билан савдо қилар эди. Биржа савдоси ривожланишининг бу босқичида экспортёр ва импортёр уртасида, савдогар ва ишлаб чиқарувчи.ки истеъмолчи уртасида алоқа урнатар эди. Биржаларни таъсис этиш жуда секин борар эди ва улар асосан халқаро савдо билан шугулланадиган портларда ташкил этилар эди.

Биржалар 19-асрнинг иккинчи ярмидан сунг тезлик билан ривожлана бошлади. СССРда биржалар 1921 йилдан 1930 йилгача мавжуд булган. Россияда биринчи биржалар 19 асрда пайдо булган. 1880 йилдан 1917 йилгача Санкт-Петербургда «Биржа хабарлари» деб номланган кунлик газета-журнал нашр этилган эди.

Саноат революцияси хом ашё ва материалларга булган талабни ошириб юборди, савдо ҳажми ва номенклатурасининг узишига олиб келди, товар сифат курсаткичларининг бир хил булиши ва уларни етказиб бериш бир маромда ва доимий булишини такозо қила бошлади. Машиналашган ишлаб чиқариш томонидан қуйилган талабларни қондириш учун биржалар ҳам тубдан узгара бошлади. Жумладан биржа савдоси аниқ бир жойда ва маълум вақтда ташкил этилишидан ташқари, уларда товар стандартлари жорий этила бошланди, намунавий контрактлар ишлаб чиқилди, баҳолар тартибга солина бошланди, биржалар қошида арбитраж ташкил этилди ва биржалар узларининг ахборот етказиб берувчилик функциясини қучайтирдилар. Биржалар аста-секин халқаро савдонинг марказига айланиб бора бошладилар.

3.2. Ўзбекистонда товар биржаларининг пайдо бўлиши, ривожланиши ва ўрни.

Узбекистонда биржа фаолиятининг бошланиши 1991 йил март ойида ОТХЖ шаклидаги «Тошкент» товар хом-ашё универсал биржасининг ташкил этилиши билан боғлиқдир.

Худди шу даврларда куплаб вазирликлар ва идоралар қошида барча вилоятларда 36 та ТХБлари ташкил этилди. Бирок ҳуқуқий ва меъёрий базанинг мавжуд эмаслиги, биржа фаолияти буйича тажрибанинг йуқлиги, биржаларнинг ташки иқтисодий фаолият ташкилотлари, божхона хизмати, молия ва солиқ ташкилотлари билан узаро муносабатлари механизмининг шаклланмаганлиги биржа фаолиятининг, у билан боғлиқ булган «биржа», «брокер» тушунчаларининг обрусизланишига, бузилишига олиб келади.

1992 йил июль ойида Узбекистон Республикаси Олий кенгаши Узбекистон Республикасининг, Биржалар ва биржа фаолияти тугрисидаги қонунни қабул қилди.

Бу қонунда биржалар тугрисидаги биржатоварлари ва биржа фаолияти тугрисида, асосий қонун-қоидалар ақс этирилган эди. Бу қонуннинг амалга киритилиши қупгина биржаларнинг ҳуқуқий томондан ноқонунийлигини келтириб чиқарди ва улар қайта руйхатдан ута олмади ва тугатилди.

Узбекистонда биржа фаолиятининг пайдо булиши ва унинг фаолияти ривожланишининг биринчи босқичи амалиётини, тажрибасини умумлаштирибқуйидаги ҳулосаларни чиқариш мумкин:

1. Собик Иттифокнинг парчаланиши шароитида Узбекистон мустикалликни эълон қилиб, босқичма-босқич бозор иқтисодиётига ута бошлади.

2. Универсал товар-фонд биржасининг яратилиши давлат режаси асосида ва давлат таъминоти асосида ишлаган алоқаларнинг барбод булиши оқибатида вакуум юзага келишига сабаб булган вазиятда қорхоналарни қерақли хом ашё ва материаллар билан таъминлашда анча қумак берди.

3. «Тошкент» биржасининг МДХ худудидаги бошқа биржалар билан фаол ҳамқорлиги, унинг МДХ давлатлари биржалар аро иттифоқига аъзо булиши қабилар узок йиллар давомида яратилган уша ягона иқтисодий мақонни қай даражададир сақлаб ва қуллаб-қувватлаб туришига олиб келди.

4. Амалий фаолиятда биржалар биржа савдоларининг техника, технология ва қоидаларни узлаштириб бордилар, чет эл биржаларининг тажрибаларини ургандилар ва узларида жорий эта бошладилар, брокерлик ва бошқа мутахассисликлар буйича ходимлар тайёрладилар.

5. Биржалар бақолар динамиқаси ҳақида, иқтисодий жараённинг ривожланиши ҳақида асосий ақборот манбаси булиб қолдилар. Биржа савдолари натижалари асосида олиб қирилаётган ва экспорт қилинаётган товарларнинг бақоси аниқлаштириладиган булди.

6. Шулар билан бир қаторда биржаларнинг стихияли пайдо булиши, қерақли ҳуқуқий, меъёрий ҳужжатларнинг йуқлиги, лицензия беришнинг тартибқасолинмаганлиги, божхона тизимининг ноқумкамаллиги қупгина ноқуш ҳолатларни юзага келтирди.

7. 1992 йил май ойида Узбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан қабул қилинган, Биржалар ва биржа фаолияти тугрисидаги қонун

купгина нокобил биржаларнинг тугашига олиб келди ва амалда Узбекистонда биржалар фаолияти ривожланишининг биринчи боскичини яқунлади.

Республикада биржа фаолиятининг ривожланишига янги туртки берган нарса бу 1994 йил 21 январда Узбекистон Республикаси президенти имзолаган «Иктисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, хусусий мулк химоясини таъминлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш чора-тадбирлари тугрисида»ги фармони булди.

Ушбу фармоннинг 11-бандига кура ТХБ иштирокида улгуржи ярмаркаларни ташкил этиш ва утказиш корхоналар уз махсулотларини экспортга чиқарсалар, улар божхона туловлари тулашдан озод этилишлари курсатиб утилган эди.

Биржаларнинг ҳуқуқий меъёрий базасини яратилиши билан бирга уларнинг маълум тармок, сохалар буйича ихтисослашуви ҳам аниқланиб борди, бу эса биржалар ривожланишида ва уларнинг даражасига чиқишида узига хос боскич булди.

Ҳозирги вақтда Республика худудида ТХБ, фонд биржаси, Агросаноат биржаси, кучмас мулк биржаси, меҳнат биржаси фаолият курсатмокда.

1994 йил 8 апрельда Узбекистон Республика ТХБ ОТХЖ шаклида Узбекистон Республикаси Адлия Вазирлигидан руйхатдан утди. Унинг асосий максоди Узбекистон Республикасида, шунингдек четда ишлаб чиқарилган биржа товарларининг эркин улгуржи савдосига шарт-шароит яратиб беришидир.

ТХБ фаолиятининг пердмети куйидагилардир:

1. Биржа савдолари, аукционларни утказиш.
2. Биржа товарларини сотиш, харид килиш, алмаштириш буйича профессионал воситачилик хизматлари курсатиш учун савдо катнашчиларига керакли шарт-шароитларини яратиш.
3. Биржа товарлари баҳосини котировка килиш.
4. Биржа савдолари технологияларини ва усулларини такомиллаштириш.
5. Шахар, вилоят, республика ва халқаро микёсдаги кургазма, ярмарка ва тендерларни ташкил этиш.
6. Консалтинг хизматларини курсатиш.
7. Биржа фаолияти билан боғлиқ булган нашриётчилик, реклама-ахборот ишларини амалга ошириш.
8. Биржа операциялари инфратузилмасини ривожлантириш.
9. Ташки иктисодий фаолият.

Узбекистон Республикаси президентининг бажаришга кабул килинган товарларни лецензиялаш ва бож туловлари тулаш буйича берилган имтиёзлар шунингдек контрактларни биржа ва божхоналарда киска муддатда расмийлаштирилиши куплаб тадбиркорларни биржа орқали савдо килишга ундади ва биржа савдосининг хажми ошишига ҳамда тузиладиган контрактлар сонини купайишига сабаб булди.

Биржа орқали сотилган махсулотлар ичида энг катта умумга эга булган махсулотлар бу пахта (тола, линт) минерал угитлар ва рангли металллардир,

улар хакикий биржа товарлари хосбланиб, Ўзбекистондан ташкарида ҳам уларга доимий эҳтиёж мавжуддир. Экспортнинг умумий улушида бу товарларнинг улуши 75,5% ни ташкил этади.

РТХБ биржаси фаолиятининг дастлабки босқичига битимлар факат мавжуд товарларга ва етказиб бериш муддатлари аниқ белгиланган ҳолда олиб бориларди (фарвард битимлар). Аммо вақт утиши билан фьючерс битимлар тузишга ҳам эҳтиёж тугила бошлади.

Фьючерс битимлар келажакда ишлаб чиқариладиган товарлар юзасидан тузилади, бу битимнинг маълум бир қисми ёки тула қисми аввалдан туланади. Бу ишлаб чиқарувчини молиявий ресурс билан таъминлашда, тайёр маҳсулот утказувининг кафолатланишида, ишлаб чиқарувчида бир маромлилик ва ишонч пайдо булишида катта аҳамиятга эгадир. Бундай битимлар 1995 йил бошидан бошлаб амалга оширила бошланди. Уларнинг жорий этилиши бозор конъюктурасини ҳисобга олиб боришди, у ёки бу маҳсулотга талабни аниқлашда баҳонинг стабил булишида аҳамиятга эгадир.

3.3. Товар биржаларининг иқтисодий функциялари.

Биржа фаолиятининг асоси - бу биржа савдоларидир. Биржа савдосининг юзага келишига ишлаб чиқариш ва савдони ривожланиб бориши билан пайдо буладиган янги эҳтиёжлар асосий сабаб булди. Бунда савдони ишлаб чиқариш ва ташқи муҳит билан боғлайдиган восита сифатида қараш лозим.

Ишлаб чиқаришни барқарор, фаолият курсата оладиган қилиб ташкил этиш учун барча ресурслар: иш қучи, меҳнат воситалари ва предметлари билан тула ва уз вақтида таъминлашни тақазо этади. Шу билан бирга ишлаб чиқариш факат узи учун, ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш учунгина ташкил этилмайди, балки у жамияти эҳтиёжларини қондириш учун ташкил этилади, демак маҳсулотларни якуний истеъмолчигача етказиш заруратитугилади. Ишлаб чиқаришнинг савдо билан алоқаси қуйидагича схемададир:

Айтиш мумкинки, савдо ишлаб чиқаришни бошлаб беради ва якунига етказди. Ишлаб чиқариш учун маълум бир товарлар қилишилган ҳажмда, ассортиментда ва сифатда белгиланган муддатда етказилиб келиниши ёки реализация қилиниши зарур. Уз навбатида савдо қандай маҳсулотни, қачон ва қандай ҳажмда, ассортиментда ва сифатда ишлаб чиқарилиши лозимлигини ишлаб чиқариш учун аниқлаб беради.

Биржа бозор иқтисодиётининг товарларнинг улгуржи бозорини шакллантирадиган классик институти сифатида ташкилий, иқтисодий ва ҳуқуқий асосларга эга. У бозордаги яхши жиҳозланган жойидир. У уз номидан битимлар тузиши, судда жавобгар ва давогар сифатида чиқиши мумкин.

Биржа қуйидаги функцияларни бажаради:

1. Очик биржа савдоларини утказиш учун биржа йигилишларини ташкил этиш, яъни:

- биржа савдоларини ташкил этиш;
- биржа савдосининг тартиб-қоидаларини ишлаб чиқиш;
- савдоларни моддий-техник таъминлаш;
- биржанинг малакали аппарати.

2. Биржа контрактларини ишлаб чиқиш, яъни;

■ биржа товарларининг сифат тавсифларига қўйиладиган талабларни стандартлаш;

■ товар партиялари ҳажмини стандартлаш;

■ биржа битимлари буйича туловларга бир хил талаблар ишлаб чиқиш.

3. Биржа битимлари буйича юзага келган келишмовчиликларни ҳал этиш.

4. Биржа баҳоларини аниқлаш ва тартибга солиш.

5. Биржа савдоси иштирокчиларини баҳо узгаришларидан сугурта қилиш.

6. Биржанинг клиринг ва ҳисоб-китоб тизимлари асосида битимнинг қафолатли бажарилишини таъминлаш.

7. Биржанинг ахборот фаолияти.

Биржа савдоларининг утказилиш моҳияти сотувчилар ва харидорлар уртасида битим тузилишидир. Битим тузилиши нафақат савдо иштирокчиларининг, балки уларнинг орқаларида турганларнинг манфаатларини ифода қилади, шунинг учун ҳар бир битим батафсил таҳлил қилинади.

Биржа битими - биржа товарлари билан боғлиқ булган ҳуқуқ ва мажбуриятларни бир шахсдан бошқасига ўтишидир. Биржа битимлари ҳуқуқий, иқтисодий, ташкилий ва этик тавсифларга эгадир.

Битим биржада рўйхатдан ўтказилгандан сунг тузилган ҳисобланади. Битимни тузиш вақтида томонлар ўзаро унинг мазмунини келишиб оладилар.

Битим амалга ошириладиган вақтда унда ўчта аспект: товар номи, унинг ҳажми ва баҳоси албатта курсатилиши шарт.

Битим тузилишининг асосий аҳамиятли шарти - бу товарнинг баҳосидир.

Битим қўйидагилар асосида тузилиши мумкин:

1. Биржа иш қўнидаги жорий баҳо асосида (битим тузиладиган вақтдаги баҳо, аукционда эълон этилган ёки ўрнатилган баҳо).

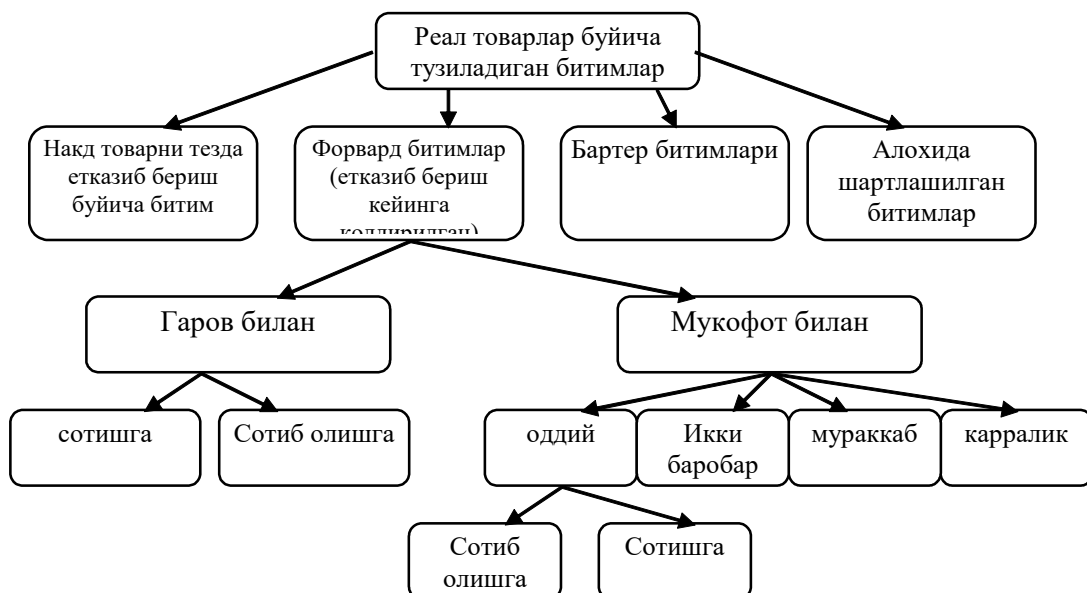
2. Тавсия қилинган баҳо асосида.

3. Лимит баҳо асосида.

4. Маълум давр учун ўрнатилган баҳо асосида.

5. Биржа очилиши ва ёпилиши вақтида белгиланган ахборот баҳоси асосида.

Ҳозирги биржаларда битим асосан реал товар буйича тузилиб, уларнинг бир неча хили фарқланилади:

Томонлар уртасидаги ҳисоб-китоблар туловнинг банк ва кредит воситаларининг турли туманлигига қараб турли шаклда амалга оширилиши мумкин, у битимда албатта курсатилиб утилади. Томонлар уртасида ҳисоб-китоблар асосан қуйидагилар билан олиб борилади:

- тулов талабномалари топшириклари асосида;
- аккредитивлар билан;
- чеклар билан;
- векселлар билан.

Тулов талабномалари - топшириклари билан ҳисоб-китоб килинганда етказиб берувчи харидорга ҳисоб-китоб ва ортиш жунатиш ҳужжатларини юборади.

Узоқ муддатли ҳужалик алоқалари шароитида тулов талабномалари асосида ҳисоб-китоб килиш энг қулайдир.

Хисоб китобнинг аккредетив усули куйидагича:

Тулов топширикномаси - корхонанинг уз банкига маълум бир суммани уз хисоб-китоб счтетидан бошка корхона счтетига утказиш буйича берган топширигидир.

Шундай килиб, биржа фаолияти мустакил тижорт фаолияти булиб, у хам фойда олиш максалида фаолият юритади.

Хулосалар.

Жахон иқтисодиётида биржа савдосининг ривожланиши, бу биржа стандартлари ва намуналар асосида сотиладиган товарларнинг қимматбаҳо қоғозлар ва чет эл валютасининг доимий равишда фаолият кўрсатадиган улгуржи бозорнинг энг такомиллашган шакли бўлиб ҳисобланади.

Аввало биржалар реал товарлар савдоси сифатида пайдо бўлган. Биржа операцияларининг характерли томонларидан бири ўша даврда улар нақд товарлар билан савдо қилар эди.

Биржа фаолиятининг асоси бу - биржа савдоларидир. Биржа савдосини юзага келишига ишлаб чиқариш савдони ривожланиб бориши билан пайдо бўладиган янги эҳтиёжлар асосий сабаб бўлди. Бунда савдони ишлаб чиқариш ва ташқи муҳит билан боғлайдиган восита сифатида қараш мумкин. Айтиш мумкинки, савдо ишлаб чиқаришни бошлаб беради ва якунига етказди. Биржа савдоларининг ўтказилиши, моҳияти сотувчилар ва ишлаб чиқарувчилар ва харидорлар ўртасида битим тузилишидир.

Таянч иборалари.

Биржа стандартлари. Дастлабки биржаларнинг пайдо бўлиши. Биржа операциялари. Саноат революцияси. Очиқ турдаги хиссадорлик жамияти шаклидаги «Тошкент» товар хом-ашё универсал биржаси. Товар хом-ашё биржа фаолиятининг предмети. Биржа орқали сотиладиган маҳсулотлар. Битим тузилишининг асоси.

Назорат ва муҳокама саволлари

1. Биржа стандартлари нима?
2. Дастлабки биржалар қачон ва қайси асрда юзага келган?
3. Биржа операциялари нима?
4. Саноат революцияси нима ва у қачондан бошланган?
5. Саноат революциясининг биржаларга таъсири?
6. Ўзбекистонда биржа фаолияти қачондан бошланган?
7. Ўзбекистонда «Биржа ва биржа тўғрисидаги қонун қачон қабул қилинган ва уни биржаларга таъсири?

4-Мавзу. Товар биржаларининг ҳуқуқий асослари ва бошқариш ташкилотлари.

Режа.

1. Товар биржалари ва уларни булинмалари вазифаси ва функциялари.
2. Бошқарув ташкилотлари.
3. Товар биржаларининг ташкилий булинмалари.

Товар биржаларининг ташкилотчилиқ хусусияти ҳар қандай давлат бозор бозор иктисоёти ривожланишига ижобий таъсир курсатади.

Айни вақтда биржалар функционал - ахборот нуктаи назардан мукамал организм сифатида қабул қилиниб бозорни ҳар тарафлама ташкил этиша хизмат килади.

Товар биржаси дегада узи урнатга коидаларга асосан аввалдан аникланан жойда ва авлан аникланган вақтда ошқора савдолашув шаклда амалга оширувчи улужу бозорни шакллантирувчи ва биржа савдосини мувофиклаштириш йули билан ташкил этилган юридик ҳуқуқий шахс қурилишидаги ташкилот тушунилади.

Товар биржалари амалдаги конунлар доирасида тасдиқланувчи уз филиаллари ва махсус булинмаларига эга булиши мумкин .

Хукукий жихатдан биржалар барча мамлакатда расмий руйхатдан урказилгантурли хукукий шаклда барпо этилган бирлашмалар хисобланадилар. Купинча улар шакли маъсуляти чекланган жамият, уртоклик хиссадорлик-акциядорлик асосоциялари куринишида булади.

Умумбиржа мулкига нисбатан биржани хама аъзолари мулкни тенг хукули эгалари булишлари билан бирга бир вақтнинг узида узлари куйган улушлари ва олинадиган даромадларга эгалик киладилар. Улар ташкил килган хуқкий ёки жисмоний хамжамия жамоа куринишида булиб улардаги алохида фукаролар, ташкилотлар биржа брокерлик тулорвлари йгимлари савдодан келадиган чегиртма фойдага эгалик киладилар.

Купинча биржалар корпораця сифатида фаолият курсатиб, кайси мамлакатда жолашган булсалар, уша мамлакат конунилиги доирасида харакат киладилар Ривожланган мамлакатларда биржалар купинча фойда олишга интилишмай нотижорат макомига эга булиб инсонпарварлик ва диний гоаяларга тпаяниб турли кучли эътиборга молик солик имтиёзларига эга ташкилот сифатида майдонга чикадилар.

Биржа узи бевосита савдо операцияларини уз функцияларини амалга ошириш билан боғлик зарур холлардагина амалга оширади. АКШдаги баъзи биржаар уз обру эътибрларини ошириш максадиа, Йиллик хисоботларида асосли равишда купмиллиардли ракамларни келтирсаларда факат рамзий 500- 100 доллар атрофида тоза фойда олишлари мумкин Уерда биржаларга бошка савдо бираларида (асосан фонд) кимматли когозлар соиб олиш ва сотиш рухсат эилган.

Албатта йирик биржаларни нотижорат макоми илгари йук эди.

Аммо кейнчалик биржалар роли ва функциялари тушунчалари тамоман узгариб кетди.

Биржаларни тижорат ташкилотлари сифатидаги фаолияти катнишчилари томонидан инвесторлар каби турли капитал куйилмалардан даромад олишлари назарда тутилар ди. Инвесторлар даромадларини оириш йулларидан бири биржа савдосини киммаитлашуви миждозлар учун турли тулов ва йигинмалар ва бошкалар оркали амалга оширилиши мумкин. Буэса уз навбатида маълум вақдан кейин биржа операцияларини усиги тухтатади. Ва шу билан биржа аъзолари миждозлардан чегиртмалар савд фаолиятидан фойдаларни йигишга олиб келгани мукарар.

Биржани хуукий шахс сифатида эгалик келадиган мулклари уйидагилар хисобланади;

-низом сармояси сифатида биржа аъзолари катнашчилари томонидан берилган мулк бошка киритмалар;

-иржа фаолияти давомида ички ходимлар томонидан яратилган махсулот, хизмат киймати,;

-катнашчи аъзоларнинг йиллик бадаллари ,биржа операцияларидан тушумлар, турли хил хизматла учун туловлар , коидабузарларга соинган жарима тушимлари , харирлар туловлари;

-мулк ёки пул шаклидаги бошка харид тушумлари ва х.к.

Одатда биржа низом шарномаси маклум микдордаги биржа сертификатларига буинади ва биржани хар бир аъзоси камида бита биржада операция утказиш хукукини берувчи бита сертификатга эга булии керак. Биржа сертификатлари пайлари йигиниси биржанинг низомда курсатилган асосий сармояс ташкил эади. Товар биржалари томониан амалга оширилувчи асосий ва ёрдамчи функцияларга куйидагиларни киритиш мумкин: реал товарларни олди-сотдиси; чайковчилик; хежирлаш; нархлар котировкаси; биржа товарларига стандартлар урнатиш; бир хил куринишли котимровкалар варакаларини ишлаб чикиш; савдо одатларини хисобга олиб хакамлик - арбитражлик функциясини амалга ошириш ва х.к

Товар биржаларини бошкариш хар бир биржаларда узига хос томонлари билан ажралиб турувчи учта ташкилот томонидан амалга оширилади; биржа аъолари(пайчилар), таисчилар умумий йигилиши (биржа комитети директорлар кенгаши) ва ижрочи бошкарувчи.

Биржани олий органи булиб биржа тасисчилари ва азолари умумий йигилиши хисобланади. У низомни унга киритилган узгартиришлари билан тасдиклайди. Биржанинг бошка хужжатларинихам факат умумий йигилиш тасдиклайди.

Биржа умумий йигилишида овоз бериш хукукисиз биржа ходимлари, таклиф килинганар ва бошкалар катнишишлари мумкин.

Кискача хулосалар:

Товар биржаси дегада узи урнатга коидаларга асосан аввалдан аникланан жойда ва аввлан аникланган вақтда ошкора савдолашув шаклда амалга оширувчи улужи бозорни шакллантирувчи ва биржа савдосини мувофиклаштириш йули билан ташкил этилган юридк хукукий шахс куринишидаги ташкилот тушунилади.

Товар биржалари амалдаги конунлар доирасида тасдикланувчи уз филиаллари ва махсус булинмаларига эга булиши мумкин.

Купинча биржалар корпораця сифатида фаолият курсатиб, кайси мамлакатда жолашган булсалар, уша мамлакат конунилиги доирасида харакат киладилар Ривожланган мамлакатларда биржалар купинча фойда олишга интилишмай нотижорат макомига эга булиб инсонпарварлик ва диний гоаяларга тпаяниб турли кучли эътиборга молик солик имтиёзларига эга ташкилот сифатида майдонга чикадилар.

Товар биржалари томониан амалга оширилувчи асосий ва ёрдамчи функцияларга куйидагиларни киритиш мумкин; реал товарларни олди-сотдиси; чайковчилик; хежирлаш; нархлар котировкаси; биржа товарларига стандартлар урнатиш; бир хил куринишли котимровкалар варакаларини ишлаб чикиш; савдо одатларини хисобга олиб хакамлик - арбитражлик функциясини амалга ошириш ва х. к.

Биржани олий органи булиб биржа тасисчилари ва азолари умумий йигилиши хисобланади. У низомни унга киритилган узгартиришлари билан

тасдиклайди. Биржанинг бошка хужжатларинихам факат умумий йигилиш тасдиклайди.

Биржа умумий йигилишида овоз бериш ҳуқуқисиз биржа ходимлари, таклиф килинганар ва бошкалар катнишишлари мумкин.

Биржа фаолиятини тезкор бошқариш мақсадида тахминан 6—70 кишидан иборат бошқарув аппарати ташкил этилиши мумкин.

Назорат саволлари:

1. Товар биралари функциялари ва вазифаларига нималар киради?
2. Товар биржалари бошқарув операцияларини ташкилотларни бирма бир сааб утинг.
3. Товар биржасининг олий органи нима ҳисобланади?
4. Товар бираларининг таркибий тузилиши қанака?
5. Биржа савдолари утказиладиган жой қандай номланади?

Адабиётлар:

1. Дегтярева О.И., Кандинская О.А., "Биржевое дело" Москва., ЮНИТИ 2003г.
2. Каменева. Н.Г., "Организация биржевой деятельности" Москва. Банки и Биржи ЮНИТИ 2001г.
3. Узун В.Я. "Товарная биржа" Москва , Знание 1998 г.
4. С.Салимов «Биржа и биржевая деятельность» Ташкент. 2003 г.
5. Додобаев Ю.Т., Азизова Н., Худойбердиев А. «Биржевое дело» 2001г
6. www.yarmarka.ru
7. www.expo.uz
8. www.uz-realty.uz

5-Мавзу. Биржа савдосини ташкил этиш.

Режа

1. Биржа савдоси иштирокчилари.
2. Биржа операциялари залидаги савдо жараёни.
3. Савдоланиш тартиби.

Биржа савдосида операциялар залига савдо катнашчиари кирадилар. Уларга биржа иш тажрибасига эга шу ишга махсус ёллаб олинган ходимлар ва ҳамда биржа комитетлари вакиллари кирадилар. Улар уз навбатида брокерлар, диллер - даллолра, трейдерлар, клерклар ва маклерлардан иборат. Булардан ташқари операциялар залига ; биржа ходимлари бош ижрочи раис, идора раиси, биржа кенгашининг маъсул аъзоси давлат комссари ва ҳамда биржа кенгаши тнидан русат этилган бошка кишилар кирадилар.

Биржа воситачиси уз доимий мижозларини шакллантириш учун харакат килиб, уларнинг манфаатлари учун биржада товарлар сотиб олади ва сотади. Биржа воситачиси доимий мижоз булмаган корхона ва ташкилотлар учун ҳам савдо битими туиши мумкин .

Биржа товарларни соти, сотиб олиш ва ёки уларни бошка товарлар билан алмаштириш операциялари факат биржа воситачилари томонидангина амага ошимрилади. Уларга куйидагиар киради:

-Брокерлар-уз хизматлари учун чегиртма хак олувчи биржа аъзолари булиб, улар мижозлар буюртмалари буйича товар сотиш ва харид килиш буйича савдо кконтрактларини тузди.

-Даллол ёки диллер- уз хисоби ёки уз номидан биржа воситачсига олиб берувчи , биржа аъзоси. Улар биржада уз жойларига эа булиб котейровка ишларини амалга оираилар. Уларни даромадари сотиб олиш ва сотиш нархлари тафовутидан ,ва хамда валюта ва кимматли когозлар курсларини узгаришидан иборатдир.

-Треjderлар- бу биржа аъзолари булиб, узлари учун савдо киладилар.

-Маклерлар (жобберлар)- бокерлардан фаркли уларок факат уз хисобидан ва факат узи учун товар сотади ва сотиб олади. Маклерлар биржада савдони бошкаради.

-Клерклар – биржа алида турли мажбуриятларни бажариб юрувчи хизматчи.

Бутун савдо битими биржа залида амалга оирилади. Биржа залига хамма иштирокчилар сигиши керак . Хорижий иржалар операциялар залига 2-3 минг киши бемалол сигадиган булиб хар-бир савдо катнашчиси учун кулай иш шароити яратилган. У кабина ёки секцияларга булинган булади.

Дунёнинг купчилик биржа ларида биржа савдоси бир неча товарар билан бир вакда секциялара бирданига олиб борилади. Битмлар имзолаш учун хар бир секциялар ката зал сахнидан пастрк булган нисбатан кичик майдонча ажратилади.

Биржа аъзоларининг хапр бир катнашчиси учун бир хил имконият яратилайган кииб жойлаштирилади. Шунинг учун хам купгина жорий иржалар заларида амфиеатр ёку цирк сахнасига жуа ухшаш булиб, савдо катнашчилари бир-бирларини ва операция олиб борувчи бокарувчини яхши куилари бир-бирларини имо-ишора харакатларини яхши тушина лишлари зарур. Россияда Челябинск унверсал биржаси юкоридаги талабларга жавоб берувчи биралардан бири. Биржа халкасининг маркази ва чеккаларида бироз баландликда биржа ходимлари ва биржа савдоини олиб борувчива битмлар имзоланса уларни руйхатга олувчи ходимлар эгаллашади.

Баобру фирмани вакили булган брокер одатда биржа чукурчасининг баландк боскичини эгалайди. Унинг кулида купгина буюртмалари улиб, уни хамма савдогарлар ва ухаммани куриб туриши керак булади. Бундан ташкари яхши жой фирма вакили илан дотмо алокада булиб туришликни аъминлайди.

Треjderлар жойи чукурликнинг энг паст ёки пастки боскичлари хисобланади.

Чукурликда брокер ва трейдерлар орасида факат нарх хисобини олиб борувчи клерк хизматкор булади. Унда рация булиб хар бир акция нархи узгаришини рация оркали эълон килиши керак.

Янги на компьютер системасига киритилади ва электрон табло деворида чикарилиб савдонинг боришини акс эттириб туради. Битм катнашчилари хисобчи клрка охирги нархни эслатиб куйишари керак. Булмаса битм бекор килинади.

Хорижий биржалар электрон табло деворларида факат битм нархларини акс эттирибгина колмай биржадаги бошка моллар, бошка товар валюта ва фонд бираларидаи маълумотлар, хатто нарх харакаиларига таъсир этувчи об-хаво , товар ортирилиши, сиёсий ахвол вокеалар ва бошкалар хакидаги маълумотлар бериб борилади. Брокерлар одатда савдо залига одатда савдо бошланишига 30 дакика колганда йигилдилар. Уларни хар бири кулида савдодаги товарлар руйхати, нархи, буюртма хажми идора ёки омбор жойлашган жой , товар еиказиб бери хакидаги маълумотлар ёзилган махсус варакалар билан таъминланган буладилар. Хар бир товар цекциясида уч маротаба бонг урилиб савдо бошланганлиги эълон килинади.

Биржа савдоси ошкора ташкил этилади. Таклифларга охирги макуллаган кимса битим томони хисобланади. Яъни таклиф талаб нархи билан мос келганини товар эса сотилганини билдиради.

Форвард ва кушимча шартлар билан тузиладиган битимлар томонлар келишуви асосида амалга оширилади.

Секцияда савдони биржа маклери орлиб боради. Аввал тез сотилиши керак улган реал мавжуд товарлар билан иш бошланади. Кейин эса талифлар буйича форвард (яъни хисоб-китоблари битм куни эмас бир оз вакт утгандан кейин ва бошка шартлар билан) операциялари буйича бимимлар тузилади. Хар бир секцияда савдо куйидаги тартибда олиб борилади. Даставвал маклер ушбу биржа кунида савдога куйилган барча товарлар руйхатини укийди. Маклер руйхатни укиётган пайтда битм учун зарур товарлар топган брокерлар куларидаги гувохномалари ёки баланд кутарадилар. Маклер дархол товарни сотувга чикараётган брокерлик идора ракамини айтади . Брокер идораси вакили харакатни тасдикламаса (ёки шу пайтда шу ерда булмаса, ёки мудраб колса) товар савдодан олиб ташланади ва брокер биржага келмаанлиги учун биржага жарима тулайди.

Ундан сунг маклер бошка товар турига утади. Бутун руйхат укиб булингач кичик танаффус эълон килинади. Кейин бонг бир марта урилгандан сунг ишнинг иккинчи кисми , рокерлар таклифлари мухокамасига утилади. Хар бир брокерик таклифининг мухокамаси икки кисмдан иборат булади.

Мухокаманинг иккинчи кисмида секцияга йигилган харидор брокерларнинг мукобил (карама-кари таклифлари) мухокама киинади.

Брокер харидорлар товар харид килиш шартларини эълон килади. (ёк товарнинг бир кисмини).

Бу шартар товар хажми ва нархи хусусида булади. Агар битм яна имзоланмаса маклер сотувга куйилган товарлар руйхатини кейинги позисиясини мухокамасига утади.

Кискача хулосалар.

Биржа савдосида операциялар залига савдо катнашчиари кирадилар. Уларга биржа иш тажрибасига эга шу ишга махсус ёллаб олинган ходимлар ва ҳамда биржа комитетлари вакиллари кирадилар. Улар уз навбатида брокерлар, диллер - даллоллар, трейдерлар, клерклар ва маклерлардан иборат.

Биржа савдоси ошкора ташкил этилади. Таклифларга охирги макуллаган кимса битим томони хисобланади. Яъни таклиф талаб нархи билан мос келганини товар эса сотилганини билдиради.

Даставвал маклер ушбу биржа кунда савдога куйилган барча товарлар руйхатини укийди. Маклер руйхатни укиётган пайтда битм учун зарур товарлар топган брокерлар кулларидаги гувоҳномаларини ёки кулларини баланд кутарадилар. Маклер дархол товарни сотувга чиқараётган брокерлик идора ракамини айтади. Брокер идораси вакили харакатни тасдиқламаса (ёки шу пайтда шу ерда булмаса, ёки мудраб колса) товар савдодан олиб ташланади ва брокер биржага келмаанлиги учун биржага жарима тулайди.

Ундан сунг маклер бошка товар турига утади. Бутун руйхат укиб булингач кичик танаффус эълон килинади. Кейин бонг бир марта урилгандан сунг ишнинг иккинчи кисми, рокерлар таклифлари муҳокамасига утилади. Хар бир брокерик таклифининг муҳокамаси икки кисмдан иборат булади.

Муҳокаманинг иккинчи кисмида секцияга йигилган харидор брокерларнинг муқобил (карама-кари таклифлари) муҳокама киинади.

Брокер харидорлар товар харид килиш шартларини эълон килади. (ёки товарнинг бир кисмини).

Бу шартлар товар хажми ва нархи хусусида булади. Агар битим яна имзоланмаса маклер сотувга куйилган товарлар руйхатини кейинги позисиясини муҳокамасига утади.

Назорат саволари:

1. Биржа савдосининг катнашчилари кимлар?
2. Биржа ходимларига кимлар киради?
3. Бира ходимлари вазифаларини биласизми?
4. Биржа товари деганда нимани тушунаси?
5. Биржа савдосида иштирок этиш хуқуқига кимлар эга?

Адабиётлар:

1. Дегтярева О.И., Кандинская О.А., "Биржевое дело" Москва., ЮНИТИ 2003г.
2. Каменева. Н.Г., "Организация биржевой деятельности" Москва. Банки и Биржи ЮНИТИ 2001г.
3. Узун В.Я. "Товарная биржа" Москва , Знание 1998 г.
4. С.Салимов «Биржа и биржевая деятельность» Ташкент. 2003 г.
5. Додобаев Ю.Т., Азизова Н., Худойбердиев А. «Биржевое дело» 2001г.
6. Газета "Бизнес вестник востока" от 27 июня 2002 года № 26(544).

7. www.agrobirja.narod.ru

8. www.uzex.com

6-мавзу. Биржалар фаолиятини тартибга солиш.

Режа

6.1. Биржаларни таъсис этиш тартиби.

6.2. Биржалар фаолиятини тартибга солиш.

6.1. Биржаларни таъсис этиш тартиби.

Биржаларни яратиш узоқ давом этадиган машшаққатли ва қимматга тушадиган ишдир. Одатдаги бу иш ташаббускор кишиларни тўпланиши, шакилланишидан бошланади ва унга кирган аъзолар кейинчалик биржани таъсис этувчилари бўлиб қолади ва биржа раҳбариятига киради. Улар бўлажак биржининг қандай бўлиши кераклигини белгилайдилар ва унинг фаолияти концепциясини ишлаб чиқадилар. Ҳозирги яратилаётган биржалар аслини олганда универсал биржалар ҳисобланади. Уларда турли-туман товарлар билан савдо қилинади. Фақат ихтисослаштирилган биржалар яхши истикболга эга бўлади. Биржаларни яратишда уларни таъсис этувчилар сони ва таркибини аниқлаш масаласи хал қилувчи аҳамиятга эгадир. Юқорида кўрсатилгандек, биржа турлича ҳуқуқий статистикага эга бўлиши мумкин; ёпиқ ёки очиқ шаклдаги акционерлик жамияти, аралаш тарздаги шерикчилик уюшмаси ва хаттоки давлат корхонаси бўлиши мумкин.

Биржалар юридик ҳамда жисмоний шахслар томонидан таъсис этилиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси раҳбарлик қилувчи ташкилотлар кам товар биржаларини таъсис этиш ҳуқуқига эгадирлар. Биржаларни таъсис этувчилар сони қанча кўп бўлса, уларнинг молиявий-моддий аҳволи ҳам шунча мустақил бўлади, улар биржага шунча кўп ёрдам кўрсатишлари мумкин. Лекин биржа раҳбарлари сонини кўп бўлиши, унга раҳбарлик қилишни мураккаблаштиради. Хар бир яратиш вариантини инсоний ва салбий томонлари ҳам бордир. Буларни хаммасини аввалдан чамалаб кўриш керак, ўзининг аниқ шарт-шароитлари билан солиштириб энг яхши вариантларини танлаш лозим.

Таъсис этувчилар сони аниқланиб бўлингандан сўнг, улар ўзаро таъсис шартномаси тузадилар. Шартномада биржа номи, устав фонди, қиймати, фаолият соҳаси ва йуналишларини, биржани яратиш бўйича молиявий харажатларни бадалларини қўйиш усуллари ва шаклларини, жавобгарлик ва шунга ўхшашлар бўйича ҳуқуқ ва вазифаларни аниқ белгилайдилар. Таъсис ҳужжатларни тайёрлаш, биржаларнинг устав фондидини аниқлаш, акцияларга обуна бўлиш ва брокерлик жойларини сотиш ишлари муҳим аҳамиятга эгадир.

Шартномада иштирокчилардан бирига таъсис ҳужжатларини тайёрлаш, ташкил этилаётган биржани рўйхатдан ўтказиш топширилди. Шунини билиш керакки, биржа аъзолари сифатида унинг таркибига бир вақтнинг ўзида

биржани таъсис этувчилар киради. Тайёрлов ишлари бўйича сарф-харажатлар жамият ёки бошқача қатнашчилари маблағлари ҳисобига уларни кўшган улушларига мос миқдорда аванслаштиради. Шу асосда умумий ишларни олиб бориш учун ишонч қоғози берилади.

Биржанинг устав фонди республикамизда 50 млн. сўмдан кам бўлмаслиги керак. Устав фондининг аниқ миқдори биржанинг йириклигига ва вазифаларига, унинг оборотига, иштирокчилар сонига ва ҳоказоларга боғлиқ бўлади. Устав фондининг энг кам миқдори ҳар йили нарх-наво даражасининг ўзгаришига мувофиқ равишда қонунларда белгиланган тартибда индексация қилиниши, яъни даврлар нисбати олиниши мумкин. Биржаларни пайчилар ёки акционерлик жамиятлари сифатида яратилиши тўғрисидаги қарорни таъсис конференцияси қабул қилади. Конференция биржа уставини тасдиқлайди: устав фондини камайтириш ёки ошириш тўғрисида, қарор қабул қилади; биржа ташкилотини сайлайди; ёки биржани яратиш жараёнидаги таъсис этувчилар битимини маъқуллайди; натура шаклида кўйилган киримларнинг қийматини баҳолайди. Таъсис конференцияси, шунингдек товар биржасидаги товар секциялари турини кўрсатади ва биржа савдоси қоидаларини тасдиқлайди.

6.2. Биржалар фаолиятини тартибга солиш.

Биржа фаолияти давлат томонидан тартибга солиб турилади. Бунинг учун қуйидаги ишлар бажарилади:

-биржани ва биржа фаолияти иштирокчиларини давлат рўйхатидан ўтказиш;

-лицензиялар бериш;

-биржа фаолиятини солиқ солиш йўли билан бошқариш;

-биржага доир қонунларга риоя этилиши устидан назорат қилиш. Давлат тасарруфида бўлмаган тузилмаларнинг биржалари ва биржа қатнашчилари фаолиятини рўйхатдан ўтказиш ва уларга лицензия бериш ишларига аралашувига йўл қўймайди.

Биржани давлат рўйхатидан Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ўтказиши. Биржа фаолиятини қатнашчилари рўйхатдан ўтказиш эса «Ўзбекистон Республикасидаги корхона тўғрисида»ги қонунга мувофиқ амалга оширилади. Давлат рўйхатидан ўтказганлик учун Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар маҳкамаси томонидан белгиланган қатъий суммаларда давлат божи ундирилади.

Белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган биржа ўз фаолиятини бошлаши учун лицензиялар олиши зарур. Биржа фаолиятига лицензия бериш тартибини Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар маҳкамаси белгилаб беради.

Лицензия олиш учун қуйидаги ҳужжатлар тайёрланади:

-лицензия олиш тўғрисидаги қўлланмада қабул қилинган шаклдаги ариза;

-таъсис шартномаси;

-биржа уставини ва давлат рўйхатидан ўтганлик тўғрисидаги гувоҳнома;

-биржадаги савдо қоидалари;
-устав капиталини 50 фоиздан кам бўлмаган миқдорини ўтказганлик ҳақида банк справкаси «маълумоти».

-савдони олиб бориш жойидан фойдаланиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжат.

Биржа фаолиятини солиқ олиш йўли билан тартибга солиб туриш корхоналари, бирлашмалар ва ташкилотлардан олинадиган солиқлар тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг қонунига мувофиқ қуйидаги идоралар, муассасалар, бирлашмалар биржа бўлиши мумкин эмас:

-давлат ҳокимияти ва бошқарувчининг олий ҳамда маҳаллий идоралари;

-давлат банклари ва давлат кредит муассасалари бунда банклар фонд ва валюта биржаларинг муассасалари бўлиши мумкин.

-давлат суғурта ва давлат инвестиция кампаниялари ҳамда фондлари;

-жамоат, диний ва хайрия бирлашмалари «ташкилотлари» ҳамда фондлари;

-қонунларга кўра тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши ман этилган жисмоний шахслар.

Хулоса

Бу мавзуда асосан биржаларнинг таъсил этиш ва бошқариш борасида гап кетади. Биржани таъсис этиш тартиби ўзига хос бир мунча машаққатли иш бўлиб ҳисобланади. Одатда, бу иш ташаббускор ишларни бир жойга тўпланиши, унга кирган кишилар ёки аъзолар кейинчалик бир жами таъсис этувчилар бўлиб ҳисобланиши ёки қолиши ва бўлажак биржанинг қандай бўлиши тўғрисида улар қандай ҳуқуқий статистикага эга бўлиши мумкинлиги, уларни яъни таъсис этувчиларни сони таъсис ҳужжатларини тайёрлаш ва бошқалар кўрсатиб берилган. Биржада фаолиятини тартибга солишда эса, биржа фаолияти давлат томонидан тартибга солиб турилиши, белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилиши, лицензиялар олишни тартибга солиш ва бошқариш тизими тўғрисида гап юритилган.

Таянч иборалари

Универсал биржалар. Таъсис этиш ҳуқуқи. Таъсис шартномаси. Устав фонди. Таъсис конференцияси. Тартибга солиш. Лицензия. Ҳужжатлар. Солиқ олиш.

Назорат ва муҳокама саволлари.

1. Универсал ва ихтисослашган биржалардан қайси бири яхши истиқболга эга бўлади?
2. Таъсис шартномаси қандай маълумотларни ўз ичига олади?
3. Биржаларни пайчилар ёки акционерлик жамиятлари сифатида яратилиши қаерда қабул қилинади?
4. Биржа фаолияти давлат томонидан тартибга солиш вазифалари нималардан иборат?
5. Биржани давлат рўйхатидан қаерда ва қандай қонунга асосан?

6. Қандай ташкилотлар биржа бўлиши мумкин эмас?

7-Мавзу. Биржа битими ва брокерлик фаолияти.

Режа

7.1.Биржа битимининг моҳияти.

7.2.Битим турлари.

7.3.Биржада брокер хизматининг урни ва аҳамияти.

Биржа савдоси деярли ҳар доим стувчи ва харидор уртасида битим имзолаш билан тугайди. Биржа битими бу бира (савдолашуви) савдоси даврида биржа катташчилари томонидан биржа товарига нисбатан руйхатга олинган биржа келишуви (шартномаси). Биржа битимлари ҳукукий, иктисодий ташкилий ва этик (маънавий) томонлари билан характерланади. Ҳукукий (юридик нуқтаи назардан битим фуқаролик ҳукк ва мажбуриятларини урнатиша, узгартиришга ёки тухтатишга қаратилган ҳаракат тушунилади. Биржа битимини ҳукукий арафдан битим катнашчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини уз ичига олади.

Биржа битимини ташкиий томони битим хили ва катнашчиларини аниқлаш ва битим тузиш учун зарур булган маълум ҳаракатларни бажариш тартибини аниқлаш билан бирга ҳаракатларни аниқ ҳужатда акс ттириш билан ифодаланади.

Биржа битимининг иктисодий томони итм тузишнинг асосий мақсади (истеъмолчи эҳтиёжларини кондириш, биржа товарини сотиш, нарх урнатиш, фойда олиш, пул куйиш, чайковчилик ва х.к.) ифодалайди.

Этика (маънавий) томонидан биржа битимларига ва биржа савдосига умумий жамоатчилик муносабатлари , биржа конунчилиини риоя қилиниши (анъана, меёр ва ахлоқ каби тушунчаларни биржа конунида ифда этилганлиги ва уни барча биржа катнашчилари томонидан бажарилиши) .

Биржа битимлари натижасида катнашчилар нима қилиб булса ҳам эмас балки қабул қилинган конун ва қоидаларга ама қилган ҳолда маълум миқдорда фойда олишлари билан ифодаланади.

Товар биржалариа тузилган битимлар қуйидаги хусусиятлара эгадирлар:

-битим биржа товарини олди сотди шартнома (контракт) си булиб унда товар дарҳол ёки қелишилган мудатда янги эгасига етказиб берилиши кераклиги ифодаси;

-битим тузиш тартиби, руйхата олиш ва расмийлаширилиши биржа ҳақидаги давла конунчилиига ва аниқ бир бира (уша ойни узидаги) да қабул қилинган (урнатиган) қоидаларга мос булиши;

-биржа уз савдосида тузилган руйхатга олинган битимлар юзасидан қафолат бериши;

-битимлар биржада тузилган булиб , маълум қоидаларга жавоб бериши керак, жавоб бермайдиган битимлар биржа тасарруфидан ташқарида гайри

биржавий деб ҳисобланади ва бунаё битмлар юзасидан биржа кафолати берилмайди;

-биржа гайрибиржавий битмлар тузаётган биржа катнашчиларига нисбатан тури санкциялар қўллашга ҳақлидир;

-биржада битмлар биржа ҳисобидан ёки биржа номидан тузилмайди, битим тузиш биржа катнашчиларининг одатда мутахасис воситачи бўлган биржа аъзоси брокерлар функцияси;

-биржа битими тузишга тайёргарлик биржадан ташқарида бўлади, аммо уни имзолаш эса аниқ ир савдолашув жараёнида амалда оширилади.

Битим тузишга “имзолаш” асос контрагентни очик олиб бораётган савдода ушбу товар секцияси маклери томонидан инобатга олинган оғаки розилиги исботдир.

Биржада рўйхатга олинган вақтдан бошлаб битим имзоланган ҳисобланади. Битим имзоланаётганда томонлар узаро ҳал қилиши зарур бўлган масалалар доирасида битим тузиш шакли ва тартиби қабиларни қелишиб оладилар.

Битим таркиби шартлари:

товарни номланиши (ёки номи);

уни сифати;

товар ҳажми (ёки партияси);

харид қилинган товар қиймати тулов шакллари ва нархи;

етказиб бериш манбаи, базаси;

товар қабул қилинадиган жой;

товар етказиб бериш шартлари ва битим бажарилиш муддати.

Битим тузиганда товарни номи, уни ҳажми, сифати, нархи, ҳаммага ошқора ўлон қилини шарт. Қолган барча битим шартлари тижорат сирисифатида айтилмасиги ҳам мумкин.

Битимлар ягона ҳуқуқий асга эга бўлишликлари учун ҳар бир биржа контрагентари орасидаги муносабатларни тартибга солиш мақсадида махсус қоидалар ишлаб чиқадилар. Булар битимларни тайёрлаш, уларни бажариш, битимлар юзасидан ҳисоб-қиблар, битимлар бажарилиш юзасидан жавобгарлик, ва ҳамда эътирозлар ечими ҳақидаги қоидалардир.

Шундай қилиб битимларни қонунчиик асосида уз навбатида биржа савдосидаги беандиша савдогарликка қарши қураш турларидан биридир. Битим тузишга тайёргарлик одатда биржадан ташқарида олиб қорилиб, битимнинг савдолашуви жараёнида ҳар бир биржада узи учун урнатилган қоида ва меъёрий ҳужжатлар асосида амалда оширилади.

Биржада савдолашув деярли ҳар-қил ҳусусиятлари бўйича қасифқациялаадиган биржа битимлари билан яқунланади.

1-жадвал. Биржа битимлари тузиш шартлари.

№	Характеристикаси	Гарб мамлакатлари биржа савдоси	Россия
	Товар турлари	катъий белгиланган	маълум товар гурухладан хохаган тва турлари
	Товар сифати	катъий белгиланган	Хар бир битимда келишиб олинади
	Товар микдори	катъий белгиланган	Битим олдидан келишиб олинади
	Битим шартлари	нархи, етказиш муддати	нархи, етказиш муддати, товарга товар айриболаш
	Товарни тасдикловчи хужат	Олди-сотди контракти	Оли-сотди буюртмаси
	Маълум вақт ва маълум жойда савдолашув	маълум вақтда маълум товар маълум нарда	маълум товар гунуларидан кеишув нархида исталган вақда
	Савд технологияси	купмароиаба битим тузиш	Вариантлар танлови асосида сотувчи ва харидорлар узаро олди- сотди шарти буйича
	Биржа савдолашуви натижаси	Товар олди-сотди контракти	Товар етказиб берш шартномаси

Купрок учрайдиган савдо объекти ҳам асл товар, ҳам контракт сифатида учрайдиган битим. Унда това еткази бериш муддати, уни нархи, сифати ва хажми келишиб олинади. Битим имзоланаётган пайтда айнан биржада товарни мавжуд булиши зарурий шартардан эмас.

Хозирда Россия биржаларида асосан битимлар мавжуд, улар товарлар юзасидан битилади. Россия биржаларида омборларнинг йуклиги учун Россия биржаларида битимнинг энг оддий хили товарни зудлик билан етказиб бериш усули кулланилади. Мавжу реал товарлар юзасидан битиладиган битимлар бу шарномада курсатилан шартлар буйича твар киймати харидор ихтиёрига утаётган пайтда туланади.

Биржа битимлари турлари куйидагиларга булинади.

1 Реал (мавжуд) товарлар юзасидан битиладиган битимлар.

2 Реал товарсиз битимлар.

Реал(мавжуд) товар юзасидан битиладиган битимлар куйидагиларга булинади:

Реал товарларни дархол етказиб бериш буйича битимлар;

Форвард битимлари, маълум муддатдан сунг етказиб бериш шarti билан;

Бартер битимлари;

Турли узаро келишилган шартлар билан битиладиган битимлар.

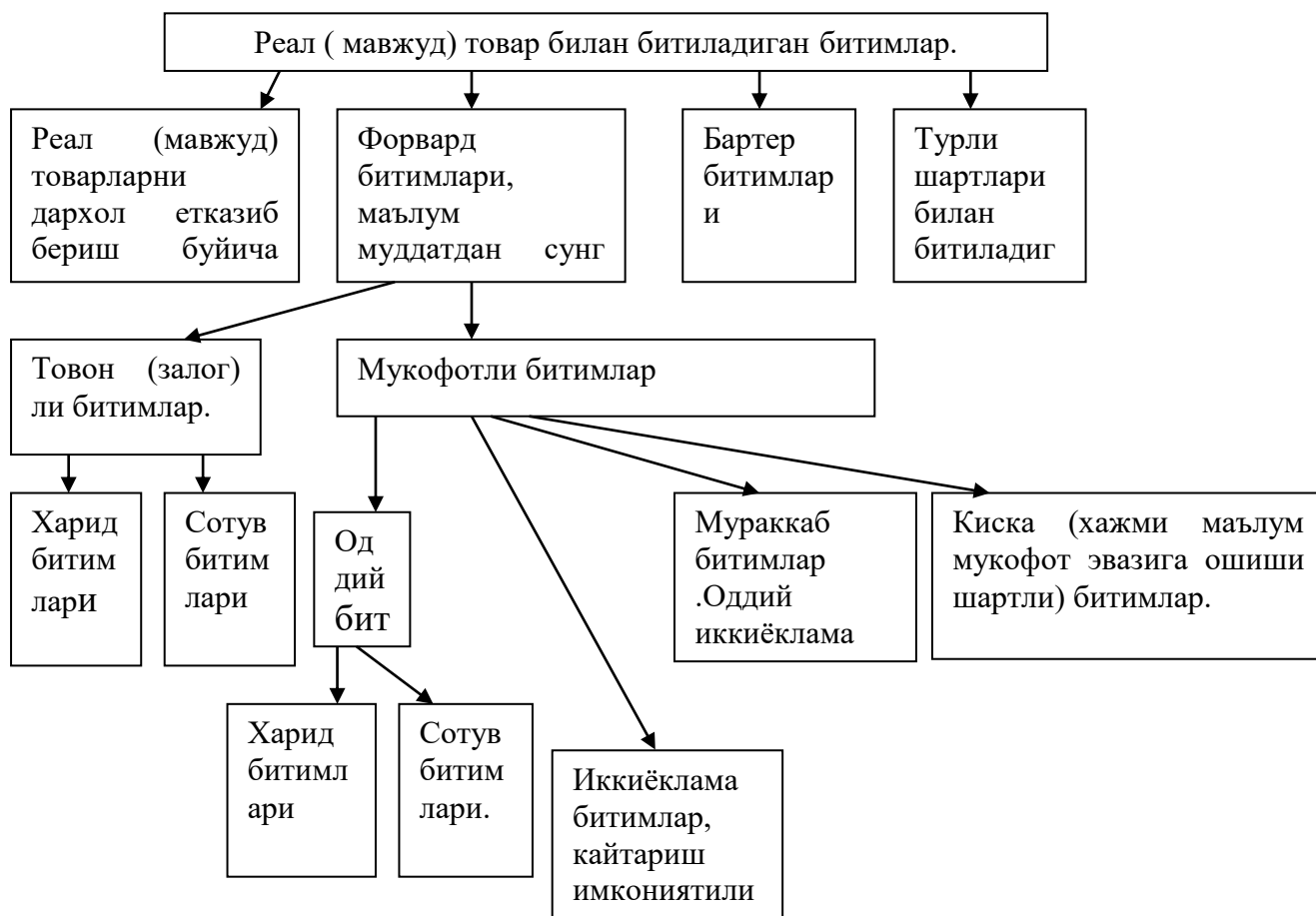
Форвард битимлари уз навбатида, товон (залог)ли битимлар ва мукофотли битимларга булинади.

Товонли битимлар эса, харид битимлар ва сотув битимларга булинади.

Мукофотли битимлар ҳам уз навбатида; - оддий битимлар;- иккиёклама битимлар, битимлардан кайтиш имконияти бор битимлар; - Мураккаб битимлар (оддий битим билан иккиёклама битимларни кушилгани); - Киска битимлар(хажм курсаткичи маълум мукофот эвазига ошрилиши кузда тутилган).

Оддий битимлар уз навбатида Харид битимлар ва сотув битимларига булинади.

Биржа битимлари турлари

Товонли (с залогом) биржа битимлар мажбуриятларида бир контрагент иккинчи контрагентга битим битиш чоида иккала томон учун коникарли маълум кафолатли тулов амалга шириш кузда тутилган битимлардир.

Мукофотли битимларда бир контрагент иккинчисига махсус мажбуриятда битим битиш эвазига келишилган мукофотни тулаш

мажбуриятини уз зиммасига олади ёки мукофот туланмаса, иккинчи томон контрагент битимдан бутунлай воз кечиши кузда тутлиган биржа битимидир.

3. Биржада брокерлик хизматининг урни ва ахамияти.

Ўзбекистон Республикасининг «Биржа ва биржа фаолияти хақида»ги қонунида белгиланишича, Брокерлик фаолияти биржа воситачилиги фаолиятининг муҳим қисми бўлиб, унинг мазмуни; Миждоз ҳисобидан ва номидан биржа битимлари тузиш; Биржа воситачиси номидан ва миждоз ҳисобидан; Миждоз номидан, биржа воситачиси ҳисобидан битимлар тузиш ҳуқуқига эга биржа хизматчиси.

Брокерлик фирмалари, хусусий, тадбиркорлик корхоналари бўлиб, масъулияти чекланган жамият, ҳамкор корхона(товариҳество), шахсий-хусусий корхоналар шаклида бўлишлари мумкин.

Брокерлик фирмалари юридик (ҳуқуқий) шахс мақомига эга бўлмасликлари, бирон-бир корхона, ташкилотнинг таркибий қисми бўлишлари ҳам мумкинлиги Россия Федерациясининг «Товар биржалари хақида» ги қонунида эътироф этилган.

Одатда брокерлик хизматлари фаолиятлари қуйидаги функцияларини бажаришга йуналтирилган бўлади:

Биржада буюртмачи буюртмаси бўйича биржа битимлари битишда биржа воситачилигини амалга ошириш (факат етарли даражадаги малакага эгаллиги хақидаги гувоҳномаси ва аттестати мавжудлигида).

Биржадан ташқаридаги воситачилик яъни биржадан ташқарида битилаётган олди-сотди шартнома-битимларида воситачилик қилиш;

Биржа ва маркетинг фаолиятлари юзаисдан турли маслаҳатлар бериш, зарур тижорат ахборотини йиғиш;

Битилган битимлар бўйича зарур ҳужжатларни расмийлаштириш;

Ўзбекистон Республикаси амалий қонунлари ва меъёрий ҳужжатларга зид бўлмаган бошқа функцияларни бажариш имкониятига эгадир.

Биржа фаолиятида брокерлик хизматидан фойдалиниш миждозларга қуйидаги имтиёзларни беради.

Ўз шахсий харажатларини оширмай туриб, савдо операциялари ҳажминини сезиларли даражада узишига эришиш;

Юқори малакали савдо персанали хизматидан фойдаланиш имконияти пайдо бўлади;

Савдалашув операцияларига брокерлик фирмалар хизматини жалб этиш, хизмат харажатларини савда ҳажмидан маълум процент миқдориди ҳисоблаш имкониятини беради.

Брокерлик фирмалар хизматининг ахамияти айниқса, фонд биржаларида қаттадир.

1. Миждозлар акциялар сотиб олиш чоғида, шубҳали шахслар хизматидан фойдаланиб, бетайн-беқарор нраҳларда эмас, балки шу қунги савдоларда шакланган нарҳларда обрўли акциялар харид қилиш имкониятига эга бўладилар.

2. Корхоналар, фуқороларни буш ётган жамгарма пул маблағларини кимматли коғозлар бозорига фаол жалб қилиш эвазига миллий иқтисодни ривожлантириш имкониятларини янада оширишга хизмат қилади.

Қисқача хулосалар.

Битим тузишга “имзолаш” асос контрагентни очик олиб бораётган савдода ушбу товар секцияси маклери томонидан инобатга олинган огаки розилиги исботдир.

Биржа битимлари турлари қуйидагиларга бўлинади.

1 Реал (мавжуд) товарлар юзасидан битиладиган битимлар.

2 Реал товарсиз битимлар.

Реал (мавжуд) товар юзасидан битиладиган битимлар қуйидагиларга бўлинади:

Реал товарларни дархол етказиб бериш буйича битимлар;

Форвард битимлари, маълум муддатдан сунг етказиб бериш шarti билан;

Бартер битимлари;

Турли узаро келишилган шартлар билан битиладиган битимлар.

Форвард битимлари уз навбатида, Товон(залоғ) ли битимлар ва мукофотли битимларга бўлинади.

Товонли битимлар эса, харид битимлар ва сотув битимларга бўлинади.

Мукофотли битимлар ҳам уз навбатида; - оддий битимлар;- иккиёклама битимлар, битимлардан қайтиш имконияти бор битимлар; - Мураккаб битимлар (оддий битим билан иккиёклама битимларни қушилгани); - Қиска битимлар(хажм курсаткичи маълум мукофот эвазига ошрилиши қузда тутилган).

Оддий битимлар уз навбатида Харид битимлар ва сотув битимларига бўлинади.

Товонли (с залоғом) биржа битимлар мажбуриятларида бир контрагент иккинчи контрагентга битим битиш чоида иккала томон учун коникарли маълум қафолатли тулов амалга ошириш қузда тутилган битимлардир.

Брокерлик фаолияти биржа воситачилиги фаолиятининг мухим қисми бўлиб, унинг мазмуни; Мижоз ҳисобидан ва номидан биржа битимлари тузиш; Биржа воситачиси номидан ва мижоз ҳисобидан; Мижоз номидан, биржа воситачиси ҳисобидан битимлар тузиш ҳуқуқига эга биржа хизматчиси.

Назорат саволлари:

1. Биржа битими деганда нима тушинилади?
2. Битимларнинг амалда қадай иллари мавжуд?
3. Битим мохияти нимадан иборат?
4. Операциялар нима учун керак?
5. Битим опарациялари нима?

Адабиётлар:

1. Дегтярева О.И., Кандинская О.А., "Биржевое дело" Москва., ЮНИТИ 2003г.
2. Каменева. Н.Г., "Организация биржевой деятельности" Москва. Банки и Биржи ЮНИТИ 2001г.
3. Узун В.Я. "Товарная биржа" Москва , Знание 1998 г.
4. С.Салимов «Биржа и биржевая деятельность» Ташкент. 2003 г.
5. Додобаев Ю.Т., Азизова Н., Худойбердиев А. «Биржевое дело» 2001г.
6. www.agrobirja.narod.ru
7. www.yarmarka.ru

8-мавзу. Биржа бошқарув органлари.

Режа:

- 8.1.Биржалар: таъсисчилар, биржа аъзолари, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари.
- 8.2.Бошқарувни ташкил этиш.

8.1.Биржалар: таъсисчилар, биржа аъзолари, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари.

Биржани бошқариш унинг аъзолари томонидан шунингдек, унинг ёлланган персонали томонидан ҳам амалга оширилади. Биржа раҳбариятининг Олий органи Директорлар (Бошқарувчилар) Кенгаши ҳисобланади. Кенгаш аъзолар томонидан сайланади. Биржа савдоси сиёсати, қоида ва меъёрлари Директор Кенгаши томонидан белгиланади ва биржа кумиталари томонидан амалга оширилади. Бу кумиталар Директорлар Кенгаши томонидан тайинланади ёки биржа аъзолари томонидан сайланади. Кумита Директор Кенгашига тавсия билан чиқади ва унга ёрдам курсатади, шунингдек биржанинг фаолият курсатиши билан боғлиқ булган аниқ вазифаларни бажаради. Ёлланган персонал савдо ва овоз бериш буйича ҳуқуқларга эга булмайдди. Персоналлар сони ва уларнинг мажбуриятлари Директорлар Кенгаши томонидан белгиланади. Персонал ДК ва кумита томонидан берилган топширик ва қарорларни бажаради, персоналларнинг ташкилий тузилиши эса қўпинча кумиталар функцияларига мос келади.

Қўплаб биржалар хусусий шахсларнинг ассоциацияси шаклида мавжуд булади. Биржа аъзоларининг сони чекланган булади ва у доимий равишда узғариб туради. Биржа аъзоси булган корпорациялар қўпинча тузилган битимлар буйича фойзалар тулашда, уз товарларини сотишда бир қатор янгиликларга эга булиши мумкин.

Бундан ташқари баъзи биржаларда корпорацияларга, компанияларга ва кооперативларга биржалардаги аъзолари билан бирга канцелярия ва техник ишларни бажариш учун биржа аъзо булмаган хизматчиларни ушлаб туришга

рухсат берилади, бироқ шартнома тузиш фақат биржа аъзоси булган компания вакилининг ҳукуки булиб қолаверади.

Биржа уставида унинг устав капитали курсатилади, бу капитал аъзоларнинг пайлари (взнослари) ҳисобига шакллантирилади.

Биржага аъзолик маълум бир ҳуқуқларни беради ва шунингдек маълум бир мажбуриятларнинг бажарилишини ҳам кузда тутади.

Биржа тулик аъзосининг асосий ҳуқуқи - бу мустақил равишда биржа доирасида битимлар тузишдир. Биржага аъзомаслар эса операцияларни фақат биржа аъзолари орқали амалга оширадилар. Биржада битимлар тузиш ҳуқуқи автомат тарзда эмас, балки маълум бир тайёргарликдан утилгандан сунг ва мулоқот қилиш, шунини билиш буйича қўйиладиган минимал талабларга жавоб бера олгандан сунггина берилади. Шундан сунг у савдогар (маклер) белгисини олади ва бу белги билан биржа доирасига кириш ҳуқуқини олади. Белги олган маклерга кучлироқ молиявий талаблар қўйилади, чунки уларнинг хатоси биржа фаолиятига сезиларли зарар келтириши мумкин, улар катта ҳажмдаги операцияларда иштирок этадилар.

Биржа аъзоликнинг яна бир афзаллиги биржа операцияларини утказишга қилинадиган харажатлар нисбатан кам булади. Одатда аъзомаслар ҳар бир битим учун биржа тулови тулайдилар, бу туловлар турли биржаларда турлича булиб, битимнинг 2% дан 15 % гачани ташкил этиши мумкин. Аъзолар эса бундай туловдан озод қилиниши ёки қисман тулаши мумкин.

Биржада аъзолик тузилган битимлардан йигиладиган комиссия туловлардан қелади дарамадларни ҳам таъминлайди.

Биржага аъзоликнинг яна афзалликлари - аъзо биржа бошқарувида фаол иштирок этади, биржа фаолияти тартибларини шакллантиради в аuzгартириб боради, намунавий битимлар шартларини узгартиришда иштирок этади, аъзомасларга нисбатан купрок ва аввалрок сунгги ахборотларга эга булади.

Ўзбекистон Республикасининг «Товар биржалари ва биржа савдоси тугрисида» ги қонунига мувофиқ биржани таъсис этишда қўйидагилар иштирок этиши мумкин эмас:

- давлатнинг олий ва маҳаллий ҳокимиятлари ва бошқармалари;
- белгиланган тартибда лицензия олган банк ва кредит муассасалари;
- сугурта ва инвестиция компаниялари ҳамда фондлари;
- ижтимоий, диний ва хайрия ташкилотлари ҳамда фондлари;
- қонунчиликка мувофиқ тижорат фаолияти юритиши мумкин булмаган жисмоний шахслар.

Таъсисчилар сони қанча куп булса биржанинг молиявий-моддий аҳволи шунчалик яхши булади, шу билан бирга таъсисчиларнинг куплиги биржани бошқаришни қийинлаштириб юборади.

Биржанинг устав капиталига уз хиссасини қўшган ёки биржа мол-мулкига мақсадли, аъзолик бадалларини тулаган шахслар таъсис ҳужжатларида курсатилган тартибда аъзоликка қабул қилинадилар.

Биржа аъзолари қўйидаги ҳуқуқлари мавжуд:

1. Биржа савдоларида иштирок этиш.

2. Биржа норматив хужжатларига мувофик биржа бошқарувида иштирок этиш.

3. Фойда таксимлашишида иштирок этиш ва белгиланган дивидентларни олиш.

4. Биржа савдосига катнашиш ҳукукини бошқача ижарага бериш (белгиланган тартибда ва факат битта юридик шахсга).

Биржа аъзоларининг сони чекланган, у биржа устав капиталининг ҳажмига ва қушилган пайнинг кийматига ёки битта акциянинг кийматига боғлиқ булади. У биржадаги «жой»нинг баҳосини шакллантиради.

Жой - бу биржа аъзосининг мулкидир. У сотилиши ёки ижарага берилиши мумкин. Жойнинг баҳосини биржа кумитаси аниқлайди, у талаб ва таклифга боғлиқ булади. Масалан, 1991 йилда РТХБдаги жой 2 млн 470 минг сумга сотилади (унинг номинал киймати 100 минг сум эди), уша йилнинг охирида эса жой баҳоси 7 млн. 600 минг сумгача кутарилади. 1995 йилда Чикаго товар биржасидаги битта жой 406 минг \$ га сотилади. Шу биржада тулик аъзолик жойи 445 минг \$ га таклиф этилди ва 405 минг \$ талаб қилинди.

Чет элларда товар биржаларида турли гуруҳлардаги аъзолар мавжуд булади. Масалан, Лондондаги металл биржасида қуйидаги аъзолар мавжуд.

1. Индивидуаллар (принципиаллар) - уз номидан битимлар тузади.

2. Вакил - аъзолар, улар буюртма берган компаниялар номидан битимлар тузади.

«Товар биржалари ва биржа савдоси тугрисида»ги конунга мувофик қуйидаги биржа аъзолари фаркланади:

* тулик аъзолар - биржанинг барча секцияларида булим ва булинмаларида) савдо қилиш ҳукукига эга аъзолар;

* Туликмас аъзолар - биржанинг маълум бир секцияларида (булим ва булинмаларида) савдо қилиш ҳукукига эга аъзолар:

Биржани бошқариш унинг Уставига мувофик амалга оширилади. Биржа ўз бошқарувчисининг тузилишини, шакли ва услубларини мустақил белгилайди.

- Биржа уставига қуйидагилар белгилаб берилади:

- биржанинг номи ва тури;

- биржа манзилгохи;

- биржа фаолиятининг соҳаси ва мақсади;

- устав фондининг миқдори, муассасалар томонидан фойда улушлар киритилишининг тартиби ва муддатлари;

- даромадни тасдиқлаш ва мўлжалланган зарарларни қоплаш тартиби;

- биржа муассасалари ва аъзоларининг мулкӣ жавобгарлиги;

- биржанинг бошқарув идоралари, уларни ташкил этиш тартиби ва уларнинг ваколатлари;

- биржа савдо-сотиғи қоидаларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш тартиби;

- биржа аъзолигига қабул қилиш, аъзоликни вақтинча тўхтатиб туриш ва тўхташ тартиби, биржа аъзоларини ҳуқуқ ва мажбуриятлари;

-биржани қайта тиклаш, ташкил этиш ва тўхтатиш тартиби.

Мустақил давлатлар кенгаши, шу жумладан Ўзбекистондаги ва чет элдаги жисмоний ва юридик шахс ҳисобланган қуйидаги талабларни бажаргандагина аъзолари бўлиши мумкин:

биринчи, агар шу шахсларга тадбиркорлик билан шуғулланиш қонунда ман қилинмаган бўлса;

иккинчидан, агар улар биржа устави ва биржа кенгаши аъзоларига қўйилган талабларга жавоб берса;

учинчидан, агар аъзоликка кирувчилар зарурий бадалларни ёки брокерлик ўрни учун тўловларни тўлай олсалар.

Биржа аъзолигига кириш фақат Биржа Кенгашининг розилиги билан бўлиши. Биржа ички ишларини бошқариш ва бошқа субъектлар билан ҳуқуқий ташқи алоқаларни ўрнатиш учун биржа раҳбар ташкилоти яратилади.

Улар қуйидагилар;

- биржа аъзоларини умумий йиғилиши;

- биржа қўмитаси. кенгаши ёки биржа уставида кўрсатилган бошқа ташкилотлар Бошқарув идораси, Бошқарма, Ташриф комиссияси, Арбитраж, ҳисоб палатаси, Рўйхат комитети, савдо қоидалари бўйича қўмита ёки шунга ўхшашлар. Уларнинг фаолиятлари махсус Норматив ҳужжатлар. Устав, биржа қарорлари ва қўлланмалари билан тартибга солинади.

Биржага раҳбарлик қилишнинг энг олий органи биржа аъзоларини умумий йиғилиши ҳисобланади. Бу йиғилиш йилда бир марта бўлади. Йиғилишлар ўртасидаги фарғ 1 5 ойдан ошмайди. Умумий йиғилиш қуйидаги масалаларни ҳал этади : -Уставни тиклайди, унга ўзгаришлар ва қўшимчалар киритади;

- биржа кенгаши тўғрисидаги қўлланмани тасдиқлайди, қўшимчалар ва ўзгаришлар киритади;

- шубҳа «дочерний» корхоналар ва бошқа алоҳида фирмаларни яратади ва зарур ҳолларда тугатади,

- директорлар кенгаши «Биржа кенгаши»га тушган шикоятларни кўриб чиқади;

- биржа фаолияти натижалари тўғрисидаги йиллик ҳисоботларни, тафтиш комиссияси хулосаларини, даромад ва зарарлар ҳисобини тасдиқлайди.

Умумий йиғилишлар орасидаги энг олий орган раҳбарлик органи бўлиб, Биржа Кенгаши ҳисобланади. Унинг сони ва ҳар бир шахс бўйича таркибини акционерларнинг умумий йиғилиши белгилайди. Биржа Кенгаши зарур бўлмаган барча масалаларни ҳал этади. Унинг ҳуқуқлари махсус қўлланма билан белгиланади. Биржанинг кундалик маъмурий-хўжалик ва коммерция фаолиятларига маъмурият раҳбарлик қилади. Биржа қуйидаги вазифаларни бажаради: - биржа савдо-сотиғини ўтказиш учун шароит яратиб бериш;

-биржа операцияларини тартибга солиб бориш;

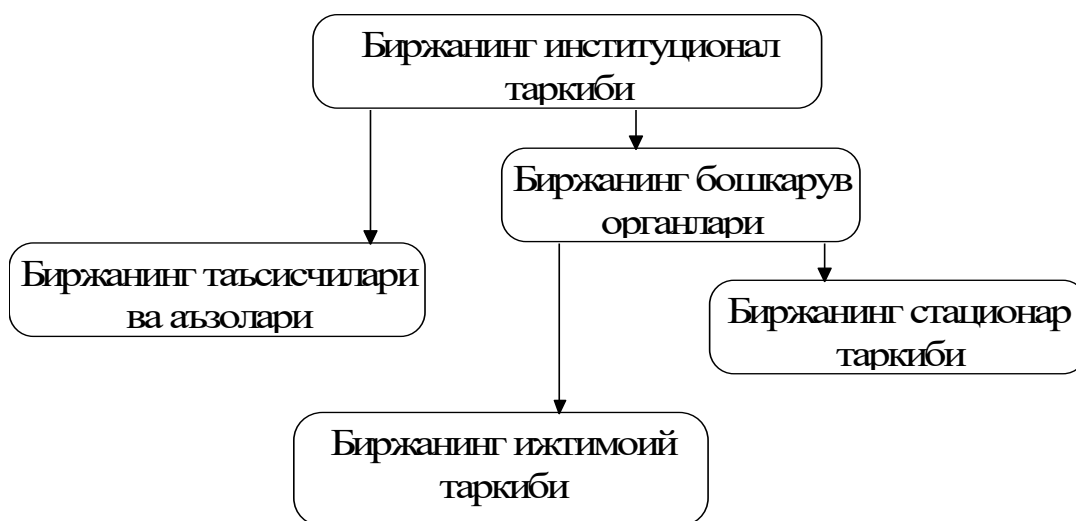
-товарларга булган таклифлар ва талаблар нисбати асосида нарх-навони аниқлаш;

-Биржа аъзолари ва мижозларига ташкилий йўсиндаги ҳамда бошқа хил хизматлар кўрсатиш;

-мунтазам равишда нарх-наво аниқлашига, индексацияси ва ўзгаришига, савдо-сотик вақти, товарлар, битим хажмлари, шартномаларнинг миқдорларига ва бошқа кўрсаткичларига доир ахборотларни, товарлар бозорининг аҳволи ва унинг ривожланиши тахминларига доир тахминий шартларни эълон қилиш.

8.2.Бошқарувни ташкил этиш.

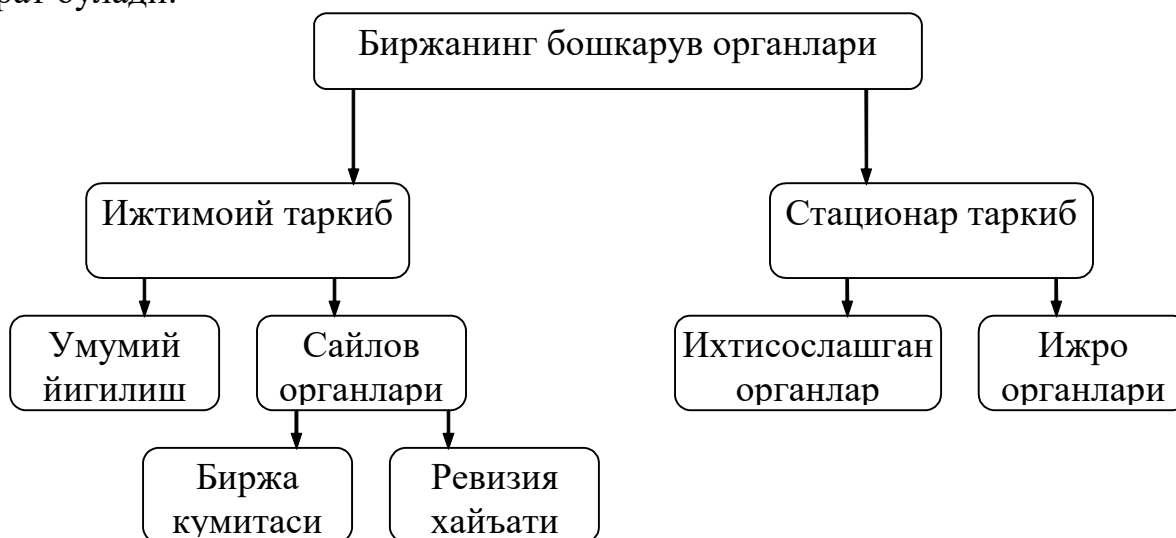
Биржани бошқариш унинг институционал таркибидан келиб чиқади ва куйидаги курунишда булиши мумкин:

Биржанинг таъсисчилари уни ташкил этишни зиммасига олган ташаббус гуруҳидир. Таъсисчилар таъсис шартномасини имзолайдилар ва дастлабки бадалларни киритадилар:

Хам ижтимоий хам ҳукукий шахс таъсисчи булиши мумкин.

Биржани бошқариш органлари ижтимоий ва стационар таркиблардан иборат булади:

Умумий йигилиш - бу биржа ичидаги фаолият буйича турли тартибларни урнатувчи орган булиб у куйидаги фаолиятни бажаради:

- * бутун биржанинг ва биржа савдосининг бошқарувини амалга оширади;
- * биржанинг мақсад ва вазифасини унинг ривожланиши стратегиясини ички тартиб қоидасини аниқлайди ва ишлаб чиқади;

- * таъсис ҳужжатларини тасдиқлайди ва узгартиради (шартномалар, устав, савдо қоидалари ва бошқалар);

- * биржа кумитаси ва ревизия хайъати сайловини ташкил этади ва тасдиқлайди;

- * кумита, кенгаш ва органлар таркибига узгартириш киритади, уларни тулдириб боради;

- * биржа фаолияти натижаларини тасдиқлайди ва фойдани таксимлайди;

- * дивидентлар тулаш тартибини ва зарарларини қоплаш шартларини ишлаб чиқади;

- * биржада жойларни кенгайтириш ёки қамайтириш масаласини ҳал қилади, биржа аъзолари учун квоталар белгилайди;

- * биржа кумитаси қарорларини тасдиқлайди;

- * биржага янги аъзоларни қабул қилади;

- * биржанинг харажатлар сметасини тасдиқлайди.

Биржа тузилиши. Маълумки биржа - бу алоҳида махсус ташкил этилган бозордир. Бундай ташкил этишнинг хусусиятлари ва тузилишини кўриб чиқамиз.

Биринчидан, ҳар қандай биржада биржа мажлисларини ўтказиш вақти чекланган.

Иккинчидан, секциялар бўйича ажратилган операция залида ўтадиган савдо олиб бориладиган жой ҳам аниқ ажратилган. Ҳар бир секция бир турдаги товарни сотиш бўйича ихтисослаштирилган ва савдони унда ўзини далоли олиб беради.

Секциялар сони шу биржада муомилада бўладиган товарларнинг ассортименти кенглигига боғлиқ бўлади.

Дунё тажрибалари шуни кўрсатадики, товар биржалари ўзини ривожланишида универсаллаштиришдан тор даражада ихтисослаштириш йўлини босиб ўтган. Биз ҳозир шу йўлнинг бошида турибмиз, шунинг учун бизнинг биржалар асосан универсал биржалар бўлган ва ҳозир ҳам шундай. Уларнинг товарлар ассортименти анчагина турли-тумандир. Шунга мувофиқ товар секцияларни ҳар хилдир. Биржада секциялар келажакда бўладиган товарлар, ёки уларни ўтказиб бериш шартномалари, намунали шартномалар, бартер операциялари бўйича савдо қилиш, аукционда сотиш секциялари ва шунингдек қимматбаҳо қоғозлар билан савдо қилиш каби махсус секциялар ташкил этилиши мумкин.

Учинчидан, савдони секциялари бўйича ташкил этишдан ташқари брокерни мўътадил иш олиб боришини махсус бўлинмалар таъминлайди:

- биржа савдоси қоидалари кўмитаси;

- стандартлар ва сифат бўйича кўмитаси;

- котировка қўмитаси. Бу қўмита ҳар бир товар ёки товарлар гуруҳи бўйича баҳо бюллетенини чиқаради ва бундан брокерни хабардор қилади. Бозор конъюнктураси асида биржа кунидан олдинги ва биржа кундаги баҳолар тўғрисидаги маълумотлар асосида бугунги кундаги товар баҳосини аниқроқ даражада белгилаш мумкин. Муомилада бўлишни, биржада юриш бугунги биржа кундаги битим учун илгаридан белгиланган ҳеч қачон баҳо бўла олмайди.

Ахборот тахтаси уч қисмдан иборат:

АА Таклиф, талаб ва якуний битимлар. Буларга рўйхат бўлиши ёки ахборот бюросидан; биржада ўз ўрни бўлган савдо иштирокчиларидан, маълумотлар тушиб туради. Талаб ва таклифга тегишли маълумотларда таклиф этиладиган ёки сўраб олинadиган товарларнинг номини, ҳажминини ва тартиб ўрни акс эттирилади ва бу маълумотлар таблога тушади.

«Якуний битим» бўлагида ҳар бир турдаги товар баҳоси ва амалга оширилган охириги битим шарт-шароитлари кўрсатилади. Баҳо масаласи ҳал бўлгандан сўнг, савдо бошланмасидан икки - уч кун илгари брокерлик идораси ариза беради, масалан, ғишт сотиш тўғрисида Биржа маълумот каналига таклифлар киритади. Бу маълумот операция олиб бориш залининг махсус кўргазма жойида акс эттирилади. Агар шундай маълумот ўз вақтида етказилмаса яқин кундаги савдога қўйилмайди. Агар брокер ғишт эмас, бошқа тезда сотилиши зарур бўлган товарни реализация қиладиган бўлса аризани Биржа маълумот каналига киритиш шарт эмас. Бу маълумотни савдодан олдин маклерларга топшириши мумкин. Шундай қилиб, ғишт сотиш тўғрисидаги ариза Биржа маълумот каналига киритилади, икки кундан сўнг бизнинг брокеримиз қурилиш материаллар бўлимида ғиштининг

барча партиясини муваффақиятли сотди, дейлик. Шундан сўнг битимларни рўйхатдан ўтказиш бўлими ёки қўмитасига битим рўйхатдан ўтказилади, жихатлаштирилади. Бунинг учун сотувчи-брокер ва олувчи брокерлар операция залидаги компьютердан бирига келиши ва битимни хужжатлаштирилиши лозим. Натижада, ҳисобот натижасида тузилган битим бўйича ҳисоб ишлари амалга оширилади. Лекин шундай бўлиши ҳам мумкинки, брокернинг ҳаракат жараёнида саволлар ва конфликт ҳолатлар пайдо бўлиши мумкин. Биржа савдоси масалалари бўйича пайдо бўладиган талашувларни тезда ҳал қилиш ва юридик маслаҳатлар бериш учун биржада арбитраж бор. Албатта, ҳар бир биржани раҳбарлик структураси ўзига хос бўлади, уларни билиш учун қийин эмас.

Хулоса

Биржани бошқариш унинг Уставига мувофиқ амалга оширилади.

Мустақил давлатлар Кенгаши, шу жумладан Ўзбекистондаги ва чет элдаги жисмоний ва юридик шахс ҳисобланганлар қўйилган талабларга жавоб берсалар Биржа Кенгашининг розилиги билан биржа аъзолигига киради. Биржага раҳбарлик қилишнинг энг олий органи биржа аъзоларининг умумий йиғилиши ҳисобланади. Умумий йиғилишлар орасидаги энг олий

раҳбарлик органи бўлиб Биржа кенгаши ҳисобланади. Биржа Кенгаши ўзига хос маълум вазифаларни бажаради. Биржанинг асосий ташкилий тузилиши кўриб чиқилган. Товар ассортиментига мос секциялар сони мавжуд бўлади. Брокерни иш олиб бориши махсус бўлинмалар таъминлайди: биржа савдоси қоидалари кўмитаси; стандартлар ва сифат бўйича кўмитаси; котировка кўмитаси. Уч қисмдан иборат ахборот тахтаси бўлиши шарт: талаб, таклиф ва якуний битимлар.

Таянч иборалари

Устав. Шакл ва услублар. Биржани ташкил этиш. қайта тиклаш. Тугатиш тартиби. Тадбиркорлик. Бадаллар. Биржа Кенгаши. Умумий йиғилиш. Шубба (дочерний). Савдо-сотик. Нарх-наво. Биржа секциялари. Ихтисослаштириш. Даллол. Кумиталар. Ахборот. «Якуний битим».

Назорат ва муҳокама саволлари

1. Биржа уставида қандай маълумотлар бўлиши керак?
2. Биржа аъзоси бўлиш учун қандай талаблар қўйилади?
3. қайси орган умумий йиғилишлар орасидаги энг олий раҳбарлик органи бўлиб ҳисобланади?
4. Биржа қандай вазифаларни бажаради?
5. Брокерни муътадил иш олиб боришини қандай кўмиталар таъминлайди?

9-мавзу. Биржа фаолияти.

Режа:

9.1.Биржа фаолиятини ташкил этиш.

9.2.Биржа савдосининг ташкил этишнинг муҳим хусусиятлари.

9.1.Биржа фаолиятини ташкил этиш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 21 январидagi фармони. Ўзбекистонда биржа фаолиятини ривожлантиришнинг янги босқичини бошлаб берди. Шу фармон асосида биржа фаолиятини ташкил этиш белгилаб берилди.

Биржалар турлари жуда кўп бўлиб, уларни ичида товар-хом ашё биржасини ташкил этиш фаолияти қуйидагилардан иборат: ~ биржа савдоси, очиқ савдоларни ўтказиш; - биржа товарларини сотиб олиш, сотиш ва айрибошлаш бўйича профессионал воситачилик хизматларини кўрсатиш учун олди-сотди қатнашчиларига зарур шарт-шароитларни яратиб бериш;

- биржа товарларига нарх котировкасини амалга ошириш;

- биржа олди-сотдиси технологиялари ва усулларини, шу жумладан электрон усулларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш;

-шахар, вилоят, республика ва халқаро кўргазмалар, ярмаркалар ва тендерлар ўтказишни ташкил этиш;

- консалтинг хизматларини кўрсатиш;

- биржа фаолияти билан боғлиқ реклама-ахборот ишларини амалга ошириш;

- биржа операциялари инфраструктурасини ривожлантириш;

- ташқи иқтисодий фаолиятни таъминлаш;

Биржалар бозор иқтисодиётининг алоҳида инструменти бўлиб, эркин фаолият олиб боради, талабни шакллантириши, уни ташкил этиш ва таклифни вужудга келишини ташкил қилиб, товарлар ўз-ўзини реализациясини мавжудга келтиради.

Республика фонд биржасини ташкил этиш фаолияти ўзига хос ва қўйидагилардан иборат;

-валюта бозорида операцияларни ўтказиш ва Ўзбекистон Республикаси пул бирлигини хорижий валюталарга нисбатан жорий бозор курсини белгилаш;

- корхона ва ташкилотларнинг ноқонвертлаштирилган валютадаги пул маблағларини талаб ва таклиф асосида таркиб тобган курси бўйича қонвертлаштирилган валютага алмаштириш бўйича операцияларни ташкил этиш;

- пул бозоридаги операцияларнинг ташкилий ва ахборот таъминоти;

- қимматбаҳо қоғозлар операциясини амалга ошириш;

- ҳисоб-китобларни биржада тузилган битишувлар бўйича биржа ҳисоб-китоб тўлови орқали чет эл валютасида ва Ўзбекистон Республикаси пул бирликларида ташкил этиш ва амалга ошириш;

- биржа ҳиссадорлари ва аъзолари, валюта ҳамда пул бозорларини бошқа иштирокчиларига зарур бўлган маслаҳат, ахборот ва хизматнинг бошқа турларини кўрсатиш;

- валюта ва пул, шунингдек қимматбаҳо қоғозлар бозоридаги операциялар ва ҳисоб-китоблар учун дастурий воситалар ва автоматлашган мажмуаларни ишлаб-чиқиш, жорий этиш ва тарқатишдан иборат.

1995 йилдан бошлаб республика тижорат банклари валюта олди-сотдисидида иштирок этиш ва чет эл валютасида операциялар олиб бориш ҳуқуқига эга бўлдилар.

Товар биржаси ва фонд биржаси каби интеллектуал мулк объектлари билан савдо-сотик қилувчи биржалар ҳам фаолият кўрсатади.

Ўзбекистонда 1994 йил апрелида бундай биржалар амлок биржаси бўлиб барпо этилди ва унинг фаолиятини ташкил этиш қўйидагилардан иборат;

- хусусийлаштириш жараёнини интенсифлаштириш;

-амлок Ўзбекистон Республикасининг хусусийлаштираётган давлат корхоналари мулки, нодавлат корхоналар, ҳиссадорлик жамиятлари, бошқа ҳуқуқий ва жисмоний шахслар мулкининг биржа савдосини ташкил этиш;

- Ўзбекистонда амлоқнинг очиқ савдосини ташкил этиш;

- биржада кадр-қимматга эга бўлган амлоқ ва мол-мулк баҳосини белгилаш ҳамда тартибга солиш йўли билан бозор муносабатларини ташкил этиш ва зарур шарт-шароитлар яратиш:

- ҳуқуқий ва жисмоний шахсларга, шунингдек чет эллик инвесторларга давлат мулкини хусусийлаштириш жараёнида бевосита иштирок этиш учун кенг имкониятлар очиб бериш. Биржаларда товар сотишга қўйилиш жараёнида ташкил этиш фаолияти бошланса, товарларни биржа савдосидан олиш билан биржа фаолияти тўхтатилади.

Биржа фаолияти - биржа аъзолари ва уни тузган субъект-шахс ёки ташкилот қонунчилик бўйича қўйилган талабларни қўпол равишда бузганда ёки биржа тўлов қобилиятини йўқотган ҳолларда суд қарорлари асосида тўхталиши мумкин. Фаолиятни тўхтатилишининг бундай асослари ҳар қандай юридик шахслар учун давлат идоралари берган ҳуқуқий лицензияларни бекор қилиниши биржани қайта ташкил этиш туфайли ҳам тўхтатилади. Биржа қайта тузилганда уни Уставига, давлат рўйхатдан ўтказиш Реестрига зарурий ўзгаришлар киритилади, биржа фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқи учун янги лицензия олинади.

Биржани қайта тузиш қарори биржа аъзоларининг умумий йиғилишида, қонун ҳужжатларида кўрсатилган ҳолларда эса тегишли давлат идораси томонидан қабул қилинади.

Биржани тугатиш биржа аъзоларининг умумий йиғилиш белгиланган тугатиш комиссияси, суд ёки бошқа идораси қарори бўйича, тугатилган ҳолларда эса шу идора ташкил этган тугатиш комиссияси томонидан амалга оширилади. Тугатиш комиссияси тайинланган вақтдан бошлаб биржа ишларига раҳбарлик ҳуқуқлари унинг қўлига ўтади. Тугатиш комиссияси бор бўлган мулкни баҳолайди, биржа дебиторлари ва кредиторлари юзага чиқаради ва улар билан ҳисобланади. Биржа қарзларини унинг аъзолари томонидан тўланиши бўйича чоралар қабул қилинади, тугатиш балансини тугатилади ва биржа аъзоларининг умумий йиғилишига узатилади.

Биржа ихтиёридаги пул маблағлари, шу жумладан бюджет билан ҳисобланиб биржа ходимларини меҳнат ҳақларини тўлаб, кредиторлар билан биржа чиқарган облигацияларни ушлаб турувчилар олдидаги мажбуриятларни ҳисоблашиб бўлгандан кейинги қолган мулкни сотишдан чиқарилган пуллар тугатиш комиссияси томонидан биржа аъзолари ўртасида тақсимланади. Биржа аъзоларини фойдаланиш учун биржага берган мулки мукофотсиз натура шаклида қайтарилади.

Ўзбекистон Республикасида амал қилаётган қонунчилик асосан тугатиш комиссияси биржага, унинг аъзоларига шунингдек учинчи шахсга етказган зарарига мулкий жавобгардир. Демак, биржани тугатиш ва қайта ташкил этиш Ўзбекистон Республикасининг қонунларига мувофиқ амалга оширилади.

9.2.Биржа савдосининг ташкил этишнинг муҳим хусусиятлари.

Биржа савдосини ташкил этишнинг муҳим хусусиятларидан бири шундаки, савдода тўғридан-тўғри бирон бир товар ёки товар нусхаси иштирок этмайди. Биржада стандарт талабларига жавоб берадиган товарлар

ёки қимматли қоғозларнинг маълум миқдори билан савдо қилинади. Савдодаги товарлар биржа товарларига ва биржада сотилиши мумкин бўлмаган товарларга бўлинади.

Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси қонунининг 3-моддасида кўрсатилишича: "Мол-мулк, хизматлар, маҳсулот" етказиб беришга доир шартномалар, интеллектуал мулк, қимматли қоғозлар, валюта маблағлари ва фуқаролар ўртасидаги муомилага чиқариладиган бошқа товарлар биржа товарлари ҳисобланади.

Ер, ер ости бойликлари, сувлар, бошқа табиий ресурслар, маданият ва тарихга доир миллий бойликлар рўйхати, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар маҳкамаси томонидан белгиланадиган бошқа товарлар биржа товари бўлиши мумкин, эмас. Масалан, биржа бўлмаган товарларга қурол – яроқлар, захарли химикатлар, заргарлик буюмлари, доривор ўтлар ва бошқалар киради.

Биржада сотиладиган товарлар алоҳида талабларга жавоб бериши зарур. Улар қуйидагилардан иборат

- товарлар сифати жихатидан бир хил бўлиши зарур;
- товарлар сони ҳажми ёки оғирлиги бўйича аниқ бўлиши лозим;
- шу партиядо товарларни хар қандай бошқасига алмаштириш мумкин бўлиши керак.

Биржа товарларнинг сони ва ассортименти доимо ўзгариб туради. Ҳозирги вақтга келиб биржадаги товар турлари XIX аср охиридаги 200 тадан 60-65 тага тушиб кетди. Булардан 45 тадан кўпроғи биржада доимо ҳаракат қилади. Масалан, озиқ-овқат, тўқимачилик хом-ашё, рангли металллар киради. Тарихан биринчи яратилган биржалардан товар биржасидир. Бунда оммавий тарзда ишлаб чиқариладиган, айниқса хом-ашё ва озиқ-овқат товарлари, улгуржи обороти тўпланган бўлади. XX аср бошларида биржа товарлари ҳисобланган товарлар бугунги кунда /арбий товар биржаларида аҳамиятга молик эмас. Масалан, кўмир, фанер, қора металллар, сариқ мой, ипак ва шунга ўхшашлар. Лекин янги товарлар пайдо бўлмоқда. Булар қўрғошин, никель, мазут, бензин, дизел ёқилғиси, пропан ва бошқалар. Бизнинг биржаларда ҳозирги вақтда давлат буюртмаларидан ва республикалараро мажбуриятларини таъминлаш учун мўлжалланган ҳажмдан юқори бўлган товарларни эркин нархда сотиш учун руҳсат этилган. Шу туфайли товарлар ҳажми кўп эмас, ҳозирги биржада биржа товарлари ва биржада бўлмаган товарлар ҳам муомилада юрибди, биржаларнинг ўзи эса универсал магазинни эслатади.

«Тошкент» биржа савдосида хаттоки аёллар зонти, қурилиш бинолари, ер томорқаси, канцелярия буюмлари, иш ҳолатлари ва бошқаларни учратиш мумкин. Республикамизда биржа бўлмаган товарлар махсус идораларнинг Мудофаа вазирлиги, Давлат мулкчилик қўмитаси, Юстиция вазирлиги ва Ўзбекистон Вазирликлари Маҳкамасининг махсус қарорлари билан бошқарилади, тартибга солиб турилади. Кейинги йилларда Ўзбекистонда етакчи биржаларимизнинг савдони ихтисослаштиришга бўлган тайёргарлик

ишлари олиб борилмоқда. Бунда классик биржа товарларига имтиёз кўпроқ берилади.

Хулоса

Биржа фаолиятини ташкил этиш товар биржалари, фонд биржалари, амлоқ (интеллектуал мулк объектлари билан савдо-сотик қилувчи) биржалар ёрдамида амалга оширилади. Хар бирини ўзига хос вазибалари мавжуд.

Биржа фаолияти ташкилий ёки биржа аъзолари ўртасида қонунчилик бўйича қуйиладиган талабларни қупол равишда бузганда ёки биржа тўлов қобилятини йўқотган ҳолларда: суд қарорлари асосида тўхтатилиши мумкин. Бундан ташқари ҳуқуқий лицензияларни бекор қилиниши биржани қайта ташкил этиш туфайли ҳам тўхтатилади.

Биржа аъзоларини биржага берган мулкларидан фойдаланиш ва қайтариш шакллари.

Ўзбекистон Республикасида амал қилаётган қонунчиликка асосланган ҳолда тугатиш йўл йўриқлари мавжуд.

Демак; биржани тугатиш ва қайта ташкил этиш Ўзбекистон Республикасининг қонунларига мувофиқ амалга оширилади.

Биржа савдосида товар иштирок этмайди. Биржада сотиладиган товарлар алоҳида талабларга жавоб бериши зарур. Биржа товарларининг сони ва ассортиментини доимо ўзгариб туради.

Таянч иборалар

Фармон. Товар-хом-ашё биржаси. Очиқ савдо. Воситачилик хизмати. Нарх котировкаси. Ярмарка. Тендер. Консалтинг. Реклама-ахборот. Фонд биржаси. Интеллектуал мулк. Амлоқ. Инвесторлар. Жисмоний шахс. Биржани тугатиш. қайта ташкил этиш.

Назорат ва муҳокама саволлари.

1. Товар - хом ашё биржасини фаолияти нималардан иборат?
2. Фонд биржасини ташкил этиш фаолияти қандай амалга оширилади?
3. Биржа фаолияти қайси ҳолларда тўхтатилиши мумкин?
4. Биржалардаги товар иштироки ҳақида нималар биласиз?
5. Биржаларда сотиладиган товарлар қандай талабларга жавоб бериши керак?
6. Биржа бўлмаган товарларни тартибга солиниши қандай амалга оширилади?

Фьючерсли биржалар.

Режа.

- 1.Фьючерли биржа характеристикаси.
- 2.Функционал механизмлар.
- 3.Фьючерли бозор.

Факат фьючерли контрактлар асосида биржа савдосини олиб борилиши фьючерли биржа дейилади. Бундай биржалар 19 асрнинг иккинчи ярмида пайдо булди. Фьючерли биржаларнинг пайдо булиши муомала харажатларини камайтириш, сармоя айланишида нархларни нохуш айланиши олдини олиш, нокулай конъюнктура окибатида зарур буладиган захиралар сармоясини микдорини камайтириш ва пул куринишидаги сармоя куйилмаларини купайтириб олшиш имкониятларини ошириш билан боғлиқ.

Фьючерли биржа савоси реал мавжуд товарлар биржаси куйидагилар билан фарк килади; битимларни фиктив (товарсиз) характери, факат 1-2 % битимлар товар етказиб бериш билан яунланади, колганларида нархлар тафовути туланади халос, реал мавжуд товар бозори билан хежирлаш билангина боғлиқлик, товар нархи ва етказиб бериш муддатидан ташкари контракт шартларини тула унификациялаганлиги, контракт сотувчи ва харидор уртасида эмас, балки хисоб палатасида руйхатдан утказилганлиги учун фьючерли битимлар товарларсиз битилиб, хом реал товар хам валюта, хом акция индекслари, хом фоиз ставкалари юзасидан булиши мумкин.

Бутун жахон фьючерли биржаларидаги операциялар хажми 20 трлн доллардан ошади. Фьючерли биржалар бахоларни аниқлаш, ахборотни окилона ошириш, контракт шартларини бажара олмаслик хавфини бартараф килиш, контракт шартларини бажариш самарадорлиги, бажариш имкониятларини ошириш каби функцияларни бажаради.

Шартнома мажбуриятларини бажара олмаслик хавфидан фьючерли биржаларни фьючерли контрактлар ва савдосини ривожланишини асосий сабаби булди.

Одатда контракт шартларини бажараолмаслик хавфини бартараф этиш бозор катнашчилари зиммасидан кучириб юклайди.

Масалан: нарх тебраниши натижасидаги хавфдан хежерлар фьючерли контрактлар воситасидан фойдаланиб чайковчилардек уз зиммаларига олиб, нарх кутарилганда фойда олиш умидида буладилар. Демак бир тараф учун нохушлик булган вазият бошка бир тараф учун чексиз имкониятлар очиши мумкин.

Нархлардаги тебранма хавф булиб, кундалик хаётда бир кимса хохлайдими йукми мавжуд. Муаммо факат ким канака бу масалага ёндашишида. Фьючерли биржа айнан шундай механизмни ишлаб чиқади.

Нархларни аниқлаш. Фьючерли нархлар фьючерли битимлар буйича биржа нархларидир, яъни фьючер контрактлари муддати давомидаги контракт асосидаги нарх.

Фьючерли бозор минглаб нарх баланд паслигига караб сотувчи ва харидор катнашчиларини уз ичига олади. Албатта сотувга куйилган хамма товарлар буйича нарх динамикасини курсатувчи обрули хужжатлар булади. Масала шундаки фьючер бозорини хар бир катнашчиси уз фикрини (нарх борасидаги) олтин хисобидаги нақд пул билан таъминлайди Агар нархлар динамикаси хакидаги маълумотларда хабарсиз колган бозор катнашчилари уйиндан чикишса (контрактдаги товарларни сотиб юборишса), бундан зарур

маълумотларга эга бозор кайнашчилари узлари учун фойда куриш мақсадида фойдаланадилар. Фьючерсли бозорни узга хос хусусиятларидан бири хежирлаш операцияларининг мавжудлигидир.

Хежирлаш – бу мавжуд товарлар бозоридаги нарх (таваккалчилиги) калтисликларидаги бахони тушиб кетишини олдини олиш мақсадида фьючерсли бозордан фойдаланишга асосланган харакатни ифодаси деб тушуниш мумкин.

Бунинг моҳияти шундан иборатки, фьючерсли биржада битилган битим айни шу товар юзасидан мавжуд товар биржасида битиладиган битимнинг «дебоча - бошланиши» ёки урнини босувчи битим деб тушуниш мумкин; Масалан: Савдогар – тижоратчи биржада Нефть харид килди ва уни кайта сотиш мақсадида пайт пойлаб турибди, Мавжуд товарни жорий нархда зудлик билан етказиб бериш шарти билан сотишни хохламай, Харид килинган нефть юзасидан фьючерс контрактини сотади. Кейин мавжуд нефть сотилса, агар мавжуд товар бозорида нарх тушса, фьючерсали контракт сотиб олган тижоратчи шахс зарар куради, лекин фьючерсли контракт сотган шахс эса уз навбатида нархлар тофовути микдорида фойда куриши мумкин, Агар мавжуд товарлар бозорида нрах кутарилса, тескари натижа вужудга келиши муқарар. Фьючерсли контрактлар кайта –кайта сотилади ва сотиб олинади, куириниб турибдики бир бозордаги зарар, брошка бозордаги фойда билан тулдирилади ва шу тарика нархларнинг ноқулай тебраниши оқибатлари юмшатилади.

Хежирлашдан мавжуд товарлар бозоридаги битилажак битимлардаги нархларни аниқлаш, бир маромда ушлаб туриш учун ҳам фойдаланилади. Масалан хом ашё истеъмолчиси Октябрь ойида керак буладиган хом ашёни октябрь ойида нарх кутарилиб кетишидан куркиб, олдиндан октябрь ойида етказиб берилиши мулжалланган фьючерсли контрактни сотиб олади,... кейин мавжуд товар сотиб олаётганда фьючерс контракти йук кининади, агар базис нарх узгармай колса, мулжалланган нарх даражаси сакланиб қолинади.

Бажарилиши техникаси буйича икки хил хежирлаш мавжуд;

Киска хежирлаш – фьючерс контрактларини сотиш;
Узун хежирлаш – фьючерсл контрактларни сотиб олиш.

Хар қандай хежирлаш битими икки бугиндан иборатдир; биринчи бугинда фьючерс контракти буйича позиция очилади, иккинчи бугинда тескари битим билан шу позиция (маълум товар етказиб бериш мажбурияти) ёпилади.

Классик хежирлаш контрактларида хежирлашнинг биринчи ва иккинчи бугин позициялари битта товар юзасидан булган, ҳам микдор, ҳам муддат курсаткичлари ҳам бир хил булиши кузда тутилар эди.

Фьючерс нархларни доимий тебраниб туриши -реал факт. Алхол бу тебранишлар бозор катнашчиларининг доимий узгаиб турувчи маълумотларини тахлили натижасидаги нуқати назари муҳим булиб, фьючерли бозорни ушбу ахборот оқимидаги сезгирлик курсаткичидир.

Контракт шартларини бажара олишлиик ва самарадорлик, Фьючерли биржалар энг самарадор ва контракт шартлари доимо бажариладиган

бозордир самарадорлик фьючерли битимларни соддалиги ва тезлигидадир. Фьючерли биржа брокерлик фирмасида хисоб раками ва телефони бор киши учун жуда осон иш, у бир неча дакика ичида жорий нархларни билиб битим тузиш учун буйрук бериш ва буйрук бажарилганлиги хакидаги тасдигини олиш мумкин.

Нарх таваккалчиликлари билан боғлиқ калтисликлар куйидаги хилларга булинадилар.

Захиралари мавжуд товарлар нархлари буйича;

Яримтайёр махсулотлар нархлари буйича;

Булажак (Ишлаб чиқарилаётган) махсулот нархлари буйича;

Катъий нарх билан сотиб олиш шартномалари;

Катъий нарх билан сотиш шартномалари;

Товар ишлаб чиқарувчилар узлари учун хом ашё харид қилишлари учун (келажак харид нархлар таваккалчиоигини уз зиммасига оладилар. Бу нарх таваккалчилиги- келажак харид таваккалчилиги дейилади.

Таваккалчилик даражасини пасайтириш усули куйидаги хусусиятларга эга булмоғи керак:

Осон(енгил) амалга оширилиши;

Қорхона бошқарувидаги шаклланган енгилликни бузмаслиги;

Нарх таваккалчилигини, кредит таваккалчилиги билан алмаштирмаслиги;

Хаддан ташқари қимматга тушмаслиги керак.

Бозорлар хакидаги ахборот фьючерли биржани муҳим функцияси, Ахборотни биржа катнашчиларини ҳаммаси учун бемалол олишлари имкони ва ошқоралиги савдони ҳалол рақбаи шарии олиб боришга мажбур қилади. Фьючерли биржа объектив булиши барча товарлар буйича ахборотни борлигини биржачилар уртадаги рақобатни таъминлайди. Фьючерли биржалар савдодаги товарлар нархини белгиламайдилар, улар фақат нарх белгиловчи катнашчилар савдолашуви натижасида аниқланадиган нархлар учун жой масаласини ҳал қиладилар ҳалос.

Биржа уз функцияларини бажариш учун маълум шароитлар булишини таъминлаш керак:

операциялар амалга оширилаётган ҳоналарнинг жиҳозланганлиги;

алоқа ва ахборот воситалари;

тез ва самарали битим тузиш имконини берувчи тартиб ишлаб чиқиш;

битимлар самарадорлигини таъминловчи клиринг тизимини жорий этиш;

амалдаги қонунчиликка мос бозорнинг ҳамма қайнашчилари томонидан бажариладиган қоидалар;

самарали фьючер контрактлари.

Биржа савдо катнашчиларининг у ёки бу биржа операцияларини амалга ошириш учун мурожат этадиган жойидир. Агар биржалар ривожланиши бошида ҳамма операциялар биржа биносида амалга оширилган бўлса, ҳозирда дунёнинг барча илгор биржалари тасарруфида қенг қулоч ёйган

мижозлардан буюртмалар олиш хизматлари ва ягона электрон биржа савдолашув тизими бор.

Кискача хулосалар.

Факат фьючерли контрактлар асосида биржа савдосини олиб борилиши фьючерли биржа дейилади. Бундай биржаларини пайдо булиши муомала харажатларини камайтириш, нокулай конъюнктура окибатидаги нархларни нохуш тебранишларини олдини олиш, фаолият учун зарур буладиган айланма сармоя миқдорини камайтириш ва пул курунишидаги сармоя куйилмаларини купайтириб олшиш имкониятларини ошириш билан боғлиқ.

Фьючерсли биржалар баҳоларни аниқлаш, ахборотни оқилона ошириш, контракт шартларини бажара олмаслик хавфини бартараф қилиш, контракт шартларини бажариш самарадорлиги, бажариш имкониятларини ошириш каби функцияларни бажаради.

Фьючерсли биржа савоси реал мавжуд товарлар биржаси куйидагилар билан фарқ қилади; битимларни фиктив (товарсиз) харақтери, реал мавжуд товар бозори билан хежирлаш билангина боғлиқлик, товар нархи ва етказиб бериш муддатидан ташқари контракт шартларини тула унификациялаганлиги, контракт сотувчи ва харидор уртасида эмас, балки ҳисоб палатаси билан битилиб, ҳисоб палатасида руйхатдан утказилганлиги учун фьючерли битимлар товарларсиз битилиб, ҳам реал товар ҳам валюта, ҳам акция индекслари, ҳам фоиз ставкалари юзасидан булиши мумкин.

Хежирлаш бу мавжуд товарлар бозоридаги нарх (таваккалчилиги) қатисликларидаги баҳони тушиб кетишини олдини олиш мақсадида фьючерсли юзордан фойдаланишга асосланган харақатни ифодаси деб тушуниш мумкин.

Бажарилиши техникаси буйича икки хил хежирлаш мавжуд;

Киска хежирлаш - фьючерс контрактларини сотиш;
Узун хежирлаш – фьючерсл контрактларни сотиб олиш.

Назорат саволлари:

- 1.Фьючерли биржа деганда нимани тушинасиз?
- 2.Фьючерсли биржани реал мавжуд товар биржасидан фарқи нимада?
- 3.Фьючерли биржа функцияларини ифодаланг.
- 4.Фьючерли биржа хусусиятлари нималардан иборат?

Адабиётлар:

1. Дегтярева О.И., Кандинская О.А.,”Биржевое дело” Москва., ЮНИТИ 2003г.
2. Каменева. Н.Г., “Организация биржевой деятельности” Москва. Банки и Биржи ЮНИТИ 2001г.
3. Узун В.Я. “Товарная биржа” Москва, Знание 1998 г.
4. С.Салимов «Биржа и биржевая деятельность» Ташкент. 2003 г.
5. Додобаев Ю.Т., Азизова Н., Худойбердиев А. «Биржевое дело» 2001г.

6. www.uz-realty.uz
7. www.uzex.com

10-Мавзу. Фонд биржалари.

Режа

1. Кимматли коғозлар бозори.
2. Бирламчи фонд бозори.
3. Иккиламчи фонд бозори.

Хар хил турдаги кимматбаҳо коғозларнинг пайдо булиши кимматли коғозлар олди - сотдиси ушбу коғозлар бозорини бошланишига олиб келди. Асосий маъно шундаки, бу боорда сотилган ва сотиб олинган коғоз мулкдорик ҳукуки ва шу мулк баъдалидан маълум даромад олиш ҳукукини берад эди. Ана шу ҳуқуқ коғозда муассамланган булади.

Кимматбаҳо коғозлар бу мулкый маънодаи ҳужат булиб, мулкдорлик ҳукуки ушбу ҳужатсиз амалга оширилмайди ва бирор бошка кишига утиб колмайди. Кимматли коғозларнинг асосий хиллари хиссадор акциядорлар жамиятлари сармоясида катнашиш ҳукукини берувчи ва маълум дивиденд олиш ҳукукини берадиган гувоҳнома. Акция ва облигациялар элементларини акция ва облигация эгаларига маълум аввалдан белгиланган йиллик фоиз микдорида даромад тулаш мажбурияти оладилар. Акция ва облигациялар фонд биржалари ва биржадан ташкаридаги бозорда стилади ва сотиб олинади.

Кимматли коғозларга яна товар ва пуллик ҳужжатлар киради. Улар узларида мужассамлашан ҳукукий кийматини амалга оширишлари мумкин. Бундан ташкари Чеклар, Векселлар, Депозит сертификатлар, облигация купонлари коносаментлар, омбор гувоҳномалари ,варрантлар ва бошкалар киради

Кимматли коғозлар икки хилга булинади:

-бирламчи, яъни кимматли коғозлар эмиссияси вақтида пайдо булган бозор ;

-иккиламчи, яъни коғозлар кайта сотиладиган бозор.

Эмитент-кимматли коғоз ёки пулларни эмиссия килувчи субъекти. Гулбелгиларини эмитенти фақат давлат булии мумкин. Кимматли коғозлар эмитенти сифатида давлат, акционер жамиятлар, банклар ва айнан ундай ҳукукий ҳуқуққа эга бошка шахслар булишлари мумкин.

Кимматли коғозлар иккиламчи бозори биржада ва биржадан ташкарида булии мумкин. Биржаан ташкарида олди-сти операциялари бирор бир сааб туфайли биржадан ташкарида олди сотди операциялари бирор бир сааб туфайли биржада котировка килинмаётган коғозлар ҳаракатда буладилар (масалан банклар оркали).

Авваллари кимматли коғозлар билан биржа операциялари товар биржаларида олиб борилар эди. Биринчи фонд биржалари XVIII асрда Буюк

Британияда, АКШ, Германияда пайдо булдилар. XIX аср XX асрга келиб фонд биржалари миллий хужалик хаётини мухим марказларига айландилар.

Биржа хукукий нуктаи назардан завод ёки магазин ёки банк каби корхона булиб у хусусий ёки давлат тасарруфида булиши мумкин. Франция, Италия, Испания, Бельгия, Люксембург каби давлатларда фонд биржалари давлат мулки булиб, яъни давлат ташкилотлари ташаббуси билан олиб борилади ва тартибга солинади. АКШ, Буюк Британия, Германия, Япония каби мамлакатларда асосан акциядорлар жамиятлари куринишидаги хусусий биржалар фаолият курсатадилар. Кизиги шундаки шу биржаларнинг акциялари купинча институтцион инвесторларга - банк ва хар хил фондлар каби компаниялар-давлат ташкилотларига тегишли булади.

Фонд биржалари фонд бозорлари хисобланади. Бирламчи фонд бозорида акциядорлар жамиятлари, хукумат муниципал ташкилотлари томонидан чиқарилган янги кимматли коғозлар жойлаштирилади.

Фондли кийматни хамма олади: якка тартибдаги инвесторлар, молия-кредит институтлари, перция фондлари, давлат муассасалари ва корпорацилари, сугурта компаниялари, инвестиция килувчи фондлар ва кимматли коғозларни жойлаштириш билан (хукумат облигацияларидан ташқари) одатда эмиссия синдикатларини барпо килувчи инвестицион банклар шугулланадилар. Синдикат катнашчиси узи ажратилган хажм-микдор доирасида чиқариладиган кимматли коғозларни мижозлар орасида аввалдан обуна килиш йули билан таркатадилар.

Инвестицион банк янги чиқарилган кимматли коғозларни жойлаштиришда сармоя ресурсларини мобилизация килишни истовчилар акциядорлар жамияти ва инвесторлар урталарида воситачи вазифасини бажарадилар. Инвестиция банки рахбарияти жамият рахбарияти хамкорлигида мобилизация килиниҳи зарур булган пул микдорини муомиллага чиқарилиши мулжалланган кимматли коғоз хилини, уларни чиқариш ва жойлаштириш усулларини аниклаб олидилар.

Купгина холларда инвестиция банклари янги чиқарилган кимматли коғозларни хаммасини сотиб олиб, кейинчалик узлари кайта сотадилар. Бундай холларда акциянер жамият ва инвестиция банклари уртасида эмиссия битими имзоланади. Бу битимга мувофик ёки харидор ёки кимматли коғозни сотувчи агент булиши мумкин. Агар харидор сифатида харакат килса акциядор жамият эмитентга кимматли коғоз сотувидан тушган хамма пулни бериш кафолатини банк уз зиммасига олиши керак. Бошқача килиб айтганда банк сотилмай колган хар кандай коғоз учун масулиятни уз зиммасига олади.

Инвестиция банки агент сифатида, у бошқача харакат килиши мумкин. Эмиссия битимига мувофик уз зиммасига мумкин кадар куп янги чиқарилган коғозлар сотиш мажбуриятини олсада, хеч кандай молиявий жавобгврликни уз зиммаларига олмасликлари хам мумкин. Янги чиқарилган акциялар сотишни битимда курсатиб утилган маълум (бир неча кун ёки хафта) муддат ичида амалга оширилади. Хуллас банк янги чиқарилган коғозларни сотишни резерв канали вазифасини бажариш мажбуриятини олиши мумкин. Бундай холларда акциядор жамият эмитент янги чиқармани узи жойлаштиради,

лекин банк билан келишувга мувофик бу ишга жалб килиш мумкин. Хамма эмиссия битимларида одатда бозордан чиқиш коидалари кузда тутилади. Унда битим нохушликлар оқибатида бекор қилиниши, фонд бозорида ахвол кескин ёмонлашуви, корхона молиявий ахволини ёмонлашуви, ҳукумат томонидан эмитент ёки инвестиция банкини ҳаракатини чекловчи қонунлар қабул қилинишини кузда тутилади.

Битта инвестиция банкига янги чиқарилган акциялар миқдори ҳаддан ташқари қуплик қилган ҳолларда, банк бошқа инвестиция банклари билан эмиссия синдикатлари тузиши мумкин. Бундай синдикатлар икки хил принципда ҳаракат қилишлари мумкин. Биринчиси (қуп тарқалган) алоҳида ҳисоб принципи, бунда синдикат аъзолари сотган қисми ва ҳиссалари доирасидагина масъулдирлар. Масалан янги чиқарилган 100 млн сум акцияни 20 % сотиш учун битим имзоланган бўлса фирма фақат 20 млн сумлик миқдордаги акциялар учунгина жавобгар, шунинг учун 20 млн сумдан ташқари акциялардан келадиган даромаддан ҳеч қанча ҳиссоа ололмайди.

Иккинчи принципда синдикат аъзоси ҳам узини ҳиссаси, ҳам ушбу синдикатнинг бошқа аъзолари ҳиссалари учун маъсулиятни уз зиммасига олади.

Қуп компаниялар бирга марказлаштирилга йиғилиш урнига амлакатнинг турли қисмларида брифинг ва аборо йиғилишларини утқазиб, уларда компания раҳбарияти инвестиция қилиши мумкин бўлган потенциал инвесторларни савол ва шартларига жавоб берадилар.

Янги қимқарилган акцияларни сотиш акцияларга, қизиқиш билдирган инвесторларга уз буюртмаларини юборишлари илтимос қилувчи ҳатар жунатишдан бошланади.

Бутун обуна инвестиция банки ёки эмиссия синдикатинг менежерига қелиб тушади. Агар янги чиқарилганинг ҳаммасига обуна қилинса, синдикат стувини тухтатади. Диллерлар ҳамма чиқарилган акциялар учун обуна бўлишан бўлса ҳам, бу ҳали ҳамма қозғалар сотилди деган гап эмас.

Агарда потенциал инвесторларни қизиқишлари қутилганидек юқори бўлмаса, чиқарувни (меёрлаш) стабиллаш қоралари қабул қилинади. Миссия шартномасига мувофик акцияларни қойлаштиришга қафиллик берувчи стилмаган қозғаларини ёки қотиб бўлинган қозғаларни уз қотиб олишга тайёр бўлиш қерак.

Қискача ҳулосалар.

Қимматбаҳо қозғалар бу мулкый маънодаи ҳужат бўлиб, мулкдорлик ҳуқуқи ушбу ҳужжатсиз амалга оширилмайди ва бирор бошқа қишига утиб қолмайди. Қимматли қозғаларнинг асосий қиллари ҳиссадор акциядорлар қамиятлари сарқоясида қатнашиш ҳуқуқини берувчи ва маълум дивиденд олиш ҳуқуқини берадиган гувоҳнома.

Қимматли қозғалар икки қилга бўлинади:

-бирламчи, яъни қимматли қозғалар эмиссияси вақтида пайдо бўлган бозор;

-иккиламчи, яъни когозлар кайта сотиладиган бозор.

Фондли кийматни хамма олади: якка тартибдаги инвесторлар, молия-кредит институтлари, перция фондлари, давлат муассасалари ва корпорацилари, сугурта компаниялари, инвестиция килувчи фондлар ва кимматли когозларни жойлаштириш билан (хукумат облигацияларидан ташкари) одатда эмиссия синдикатларини барпо килувчи инвестицион банклар шугулланадилар.

Назорат саволлари:

1. Кимматли когозлар бозор туунчасига ималар киради?
2. Кимматли когоз деганда нима тушуниади?
3. Кимматли когоз бозорини канака хилларини биласиз?
4. Фон биржаси дегана нимани тушунаси?
5. Иккиламчи фон бозори тушунчасига нималар киради?
6. Фонд биржаларининг фаолияти нималаран иборат?

Адабиётлар:

1. Дегтярева О.И., Кандинская О.А., "Биржевое дело" Москва, ЮНИТИ 2003г.
2. Каменева. Н.Г., "Организация биржевой деятельности" Москва. Банки и Биржи ЮНИТИ 2001г.
3. Узун В.Я. "Товарная биржа" Москва, Знание 1998 г.
4. С.Салимов «Биржа и биржевая деятельность» Ташкент. 2003 г.
5. Додобаев Ю.Т., Азизова Н., Худойбердиев А. «Биржевое дело» 2001г.
6. www.agrobirja.narod.ru
7. www.uzex.com

11-Мавзу. Валюта биржалари.

Режа.

1. Халкаро Валюта Тизими.
2. Валюталар Курслари.
3. Валюта Операциялари.

Валюта биржаларидаги фаолият олиб борилганда хам миллий валютада, хам хорижий валюталарда ишлашга тугри келади.

Валюта жахон молия тизимининг мухум компоненти (таркибий кисми) булиб мамлакатлар орасида товарлар хизматлар ва сармоялари бир бирига утишига хизмат килади.

Валюта халкаро иктисой айрибошлаш ва бошка халкаро аълокаларда катнашиб улар натижасида пулли хисоб китоб заруриятига олиб кеадиган мамлакат бир бирлигидир. Милий пул бирлиги валюта сифатида унинг курси буйича фойдаланувчи халкаро нархига эгадир. Амалиётда валюта миллий

банкнот шаклида фойдаланилади. Хамда тулов воситаст ва кредит омиллари хисоби (чеклар, траилар, пул утказиш воситаси) булиши мумкин.

Воситаларга халқаро шартномалар асосида хисоб китоб пул бирлиги сифатидаги хисоб китоб рақамларидаги ёзув. Хамма миллий валюталар коғоздан.

Валюталарни бир-бирига таккослаб мувофиқлаштириш биринчи жаҳон иқтисодий инкирозигача 1929 -1933 йил яъни олтин пул муомаласи изимиинг куланишига кадар зарурияти йук эди.

Бу олтин пул тизими доирасидаги муносабатла уз-узини мувофиқлаштирувчи эди. Чунки миллий валюта бирликларини эркин олтина алмаштириш мумкин эди. Амалда хақиқий дунё пули сифатида олтин юрар эди. Валюта курслари бу шароитда жуда осон аниқланар эди Яни пул бирлигидаги олтин микдои эътироф этилган эди.

Валюта операцияларини мувофиқлаштиришга биринчи маротаба икинчи жаҳон уруши охирида хаака килинди.

1944 йили БМТнинг Бреттон-вуд даги валюта млия анжуманида халқаро валюта жамгармаси ва валюта тизимиинг куриш принциплари хақидаги битим иша чиқилди ва имзоланди.

Бреттон-вуд системаси принциплари куйидагилардан иборат эди.

пул бирлиги асосида олтин ётган ва коғоз пуллар олтинга эркин алмаштирилган:

олтин стандарт урнига катий чекланган:

олтин шиорли стандарт урнатилган:

олтинга эркин алмашув ҳуқуқи вақат АКШ доллари ва Англия Фунт-стерлинги учун сақланиб қолинди.

Бу икки валюта тилло билан бирга халқаро резерв валюта макomini олди ва бошқа валюта курсларини аниқлашда асс булиб хтзмат қилиш керак эди. Бошқа хамма валюталар учун валюта паритентларини аниқлашда тиллаа исбата маълум микдора чекланган муносабат урнаилди. Хамма валюталар курсини мувофиқлашириш амалда жорий қилинди. Давла уз валталари курслари ва валюта паритетлари қувватлаб туишлари керак эди . Бреттон-вуд системаси анча пишшиқ уйланганлиги билан фақат резерв валютанинг барқарорлиги шароитида самаали ишлар эди. Бу шарт охир оқибатда бажарилмай қолди, аввал фунт-стерлинг кейин АКШ доллри барқарорлигини йукотди ва ажойиб тизим ишлай олмадт. 1971 йил доллани олтинга алмаши тухтатилди. Бу Бреттон-вуд тизимини тугаганлигини билдирарди.

Бир қатор халқаро битима натижасида янги валюта асосида на олтин, на резерв валюта булмаган тизими пайдо булди. Валюта курслари эркин (сузиб юрувчи) були, улар бир-бирларига ихтиёрий боғланар эди . Олтинни катий нари бекор қилинди. Олтин оддий товарга айланди.

Валюта барқаррлигини ушлаб туриш учун махсус қарз ҳуқуқи-СДР система тиимидан фойдаланиадиган булинди. Бу тизим моҳияти куйидагича. СДР-халқаро валта жамгармаси қарори билан бирга қилиган ва амалга қирилган махсус шартномавий пул. Халқаро валюа жамгармасига аъзо давлатлар махсус хисб рақамлари очилиб ХВЖ уз сармояларига

мутансиб равиша уз хиссаларини СДР олдилар. СДР факат хисоб-китоб бирлиги сифатида муомалада булиши куда тугилган булиб маълум бир шароитда миллий валютага айлантирилиши мумкин. 1981 йил 1-январидан ХВЖ СДРни содалаштирилган урача улчанган валюта халтаси асосидаги курсини жорий килди. Бу уртача огирликдаги валюта хатасини 42 %-АКШ доллари, 19% немис маркаси, 13% Франсуз фанки, Буюкбритания фунт-серлинги ва Япония иенасидир. Валюталарни солиштира огирлиги бу валюталарни халкаро савдо ва туловлардаги солиштира огирликларига тенгдир. ХВЖ расмий маълумотларида СДРдан фаол фойдаланади. СДР хар йили ХВЖ томонидан котејровка килинади

Валюталарни хар-хил ишончилиги, турли минтакавий манфаатлар 3 асосий валюта ва валюта курсларини аникледи.

Валюта тебраниши хар тарафга 2,25% гача тебраниши мукин булган валюалар. Ушбу гурухга 1979 йил барпо этилган Европа иктисодий хамжамиятига аъзо давлатлар валюталарини баркарорлигини таъминлаш учун мужалланан европа валюта тизими хам киради.

Европа валюта тизими мамлакатлар валюталарини паритет тури оркали бир-бири билан боглайди.

Асосий валюта курси махсус бирлик - Европа валюта бирлиги Экю дан фойдаланиб аникланади . У курилиш тамойили ва принциплари буйича СДР жуда ухшаш. Миллий валюта курси 2,25% атрофида тебраниб туриши мумкин . Италия лираси учун эса 6% тебранишга рухсат этилган .

Шундай килиб Европа хамжамияти давлатлари уз валютаари бир-бирларига булган нисбаини катъиё нисбатда саклаб турадилар. Бошка мамлакатлар валюталарига нисбатан биргаликда сузадилар.

Эркин сузиб юрувчи курсли валюталар. Валюта бозоридаги хар кунги талаб ва таклифлар асосида урнатилади.

11,2 чет эл валюта биржалари.

Хорижий валюта-бу янги гоя эмас. Хар хил пулларни айрибошлаш пулгни вазифаларидан бири булиб, биринчи пул пайдо булган пайтдан бошлаб мавжуд. Хорижий валюталар билан битим 1550 йилларда Ломбардия бошланган деб хисоблаш мумкин. Чет эл валюталарини сотиб олиш 1880 йилгача олтин стандарти жорий килингунгача бутунлай бугунгига ухшамаган шаклда булган эди.

XX асрда чет эл валюталари билан боглик масалалар икки бир бирига карши нуктаи назарда хавл килинар эди: молиялаштириш тизими ёки сузиб юрувчи валюта курси тизмлари, купрок иккала тизимни хисобга олиб ечилади.

Масалан сиз япон телевизори сотиб олдингиз. Харидни кандай тулайсиз? Албатта уз мамлакатингиз валютасида, лекин ишлаб чиқарувчи фирма уз меҳнати учун уз мамлакати валютасида хак олган. Ишлаб чиқарувчи мамлакати уз валютасида пул олиш учун сизнинг мамлакатингиз валютасини унинг мамлакати валютасига алмаштириш битими валюта биржасида амалга оширилган.

Валюта биржаси-миллий валюталарни ташкил этилган бозори.

Унда миллий валюталарни бозордаги талаб ва таклиф таъсирида шаклланган бир-бирига булган нисбати-курси буйича эркин олди-сотдиси амалга оширилади.

Валюта биржасидаги котейровка алмаштирилаётган валютани харид қобилияти асосида аниқаниб у уз навбатида эмитент мамлакатараги иқтисодий вазият билан чамбарчас боғлиқдир. Валюта биржаларидаги операциялар алмайнаётган валютани ошқа валютага эркин алмашувиға ассланади. Бирхил типдаги биржалар қадимдаги савдо биржалариға қуп жихатдан ухшашдир.

Хорижий валюта биржаси бу бутун дунёни қамраб олган валюта сотувчи ва хариорлари тизими булиб дунёнинг сон санксиз молия марказларида фаолият курсатадилар. Хар қуни бутун дунёда тахминан 500 млрд АКШ доллари миқдорида валюта битимлари тузилади. Аммо амлда ҳақиқатдан ҳам валюта алмашинуви жуда қам булади. Телевон, Телекс ва қомпютерлар лахза ичида битимларни мувофиқлаштириб амалга оширишға ёрдам беради.

Қискача хулосалар.

Валюта жаҳон молия тизимиинг муҳум қомпоненти (тарқибий қисми) булиб мамлакатлар орасида товарлар хизматлар ва сармоялари бир бириға утишиға хизма қилаи.

Валюта халқаро иқтисоий айрибошлаш ва бошқа халқаро аълоқаларда қатнашиб улар натижасида пулли ҳисоб қитоб заруриятиға олиб қеадиган мамлакат бир бирлигидир.

Амалиётда валюта миллий банкнот шаклида фойдаланилади. Ҳамда тулов воситаст ва қредит омиллари ҳисоби (чеклар, траилар, пул утқазииш воситаси) булиши мумкин.

Воситаларға халқаро шартномалар асосида ҳисоб қитоб пул бирлиги сифатидаги ҳисоб қитоб рақамларидаги ёзув. Ҳамма миллий валюталар қоздан.

Валюта операцияларини мувофиқлаштиришға биринчи маротаба икинчи жаҳон уруши охирларида ҳаққа қилинди.

1944 йили БМТнинг Бредтон-вуд даги валюта млия анжуманида халқаро валюта жамғармаси ва валюта тизимиинг қуриш принциплари ҳақидаги битим иша қикилди ва имзоланди.

Валюталарни солиштирма огирлиги бу валюталарни халқаро савдо ва туловлардаги солиштирма огирликларига тенгдир. ХВЖ расмий маълумотларида СДРдан фаол фойдаланади. СДР хар йили ХВЖ томонидан қотировка қилинади

Валюталарни хар-хил ишончилиги, турли минтақавий манфаатлар 3 асосий валюта ва валюта курсларини аниқлади;

Валюта тебрании хар тарафға 2,25% гача тебрании мукин булган валюталар.

Валюта биржаси-миллий валюталарни ташқил этилган бозори.

Унда миллий валюталарни бозордаги талаб ва таклиф таъсирида шаклланган бир-бирига булган нисбати-курси буйича эркин олди-сотдиси амалга оширилади.

Бирон бир ёки бир нечта кучли конвертация килинувчи валюталарга боғлианган валюталар ва эркин сузиб юрувчи курсли валюталар. Валюта бозоридаги хар кунги талаб ва таклифлар асосида урнатилади.

Назорат саволлари:

1. Халқаро валюта тизими деганда нимани тушинасиз?
2. Валюта курси нима?
3. Валюталар котейровкасини таърифланг.
4. Кросс курслар ахамияти канака?
5. Валюта битими тушунчасига нималар киради?
6. Валюта битимлари канака хиллари биласиз?

Адабиётлар:

1. Дегтярева О.И., Кандинская О.А., "Биржевое дело" Москва., ЮНИТИ 2003г.
2. Каменева. Н.Г., "Организация биржевой деятельности" Москва. Банки и Биржи ЮНИТИ 2001г.
3. Узун В.Я. "Товарная биржа" Москва , Знание 1998 г.
4. С.Салимов «Биржа и биржевая деятельность» Ташкент. 2003 г.
5. Додобаев Ю.Т., Азизова Н., Худойбердиев А. «Биржевое дело» 2001г.
6. www.yarmarka.ru
7. www.expo.uz

12-мавзу. Биржа бошқариш ҳуқуқи ва шакллари.

Режа:

- 12.1. Биржа савдосини ташкил этишнинг ҳуқуқий шакллари.
- 12.2. Биржа фаолияти.
- 12.3. Биржа фаолиятининг асосий қонунлари.
- 12.4. Биржа савдосини ташкил этишнинг ҳуқуқий шакллари.

12.1. Биржа савдосини ташкил этишнинг ҳуқуқий шакллари.

Иқтисодий нуқтаи назаридан биржа - бу махсус тарзда ташкил этилган улгуржи бозор, ҳуқуқий нуқтаи назардан эса бу ўзига хос ташкилот бўлиб, тадбиркорликни шу бозорга чиқиш имконини беради. Бундай ташкилот унинг доирасида ишловчи ходимлар орқали воситачиларни-биржа маклерларини, сотувчиларни (эмитентларни) ва харидорларни (инвесторларни) ёки уларнинг ёрдамчиларини (брокерларини) доимо учраштириб туради. Бунинг учун биржа бошқа субъектлар жисмоний ва

тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи-биржа аъзоларига, маълум шартлар асосида унга келувчиларга тез ва фойдали равишда битимларни амалга ошириш учун махсус инфраструктура яратади.

Биржа юридик шахс сифатида ташкил этилади, яъни мулкига эга бўлади, ўз номидан мулкий ва хусусий, номулкий ва мажбуриятлар олиши, шартномалар ва бошқа битимлар тузиши, давлат арбитражида, арбитраж судида даъвогар ва жавобгар бўлиб чиқиши мумкин.

Биржани ташкил этишининг типик шакли - бу юридик шахсдир. Ривожланган ҳуқий давлатларда, одатда хусусий, ҳуқуқий шахсларни, яъни давлат ихтиёри билан эмас, алоҳида фуқаролар ва уларни бирлашмалари ихтиёри билан юзага келадиган типи маълумдир.

Биринчидан, қўйилган мақсадга эришиш учун, маълум миқдордаги мулкга эгаллик қилиш ҳуқуқини ажратиб олиш асосида яратиладиган ташкилот, яъни юридик шахс.

Ташкилот - турли хил шахслар (масалан, соғлиқни сақлаш ташкилотлари, музейлар, театрлар, илмий текшириш институтлари ва бошқалар) ажратиб берадиган мулкдан, одатда, жамият манфаатидан фойдаланиш учун алоҳида субъект сифатида пайдо бўлади.

Иккинчидан, маълум мақсаддаги эришиш учун бирлашадиган ва ўзларининг умумий ишларини мустақил равишда бошқарадиган жисмоний, кўпинча ҳуқуқий шахслар тўпламидан ташкил бўладиган ҳуқуқий шахс.

Ҳуқуқшунослик тўғрисидаги ҳужжатларда охириги йилларгача юридик шахсларни бундай тартибда ажратилмаган. Бунга сабаб: давлат корхоналари ва бошқа давлат ташкилотларини хўжалик ҳисобида бўлиши; давлат ташкилотларини мустақил давлат бюджетиде туриши; колхоз ва бошқа кооператив ташкилотларни мавжудлиги; давлат-колхоз ва давлат-кооперативи ташкилотларининг мавжудлигидир. Шундай қилиб колхоз ва кооператив ташкилотлардан ташқари барча юридик шахслар бундай ташкилотлар типига киритилган. Эндиликда бизнинг қонунчилигимизга асосан шахсларнинг турли хилдаги хўжалик (шартномаларига) шерикчилик асосида бирлашишлари маълум.

Улар қуйидагилардан иборат:

-Ўзбекистон Республикасининг корхоналар ҳамда тадбиркорлик тўғрисидаги қонунларга мувофиқ тўлиқ равишдаги уюшмаси;

-аралаш тарздаги ҳамкорлик. Бунда уюшманинг ҳақиқий аъзолари ўз мажбуриятлари бўйича ўзларини қўшган улушлари (ҳисоблари) миқёсида жавоб берадилар;

- чекланган тарзда жавобгарликка эга бўлган шерикчилик жамияти. Бу жамиятнинг устав фондлари уни таъсис этувчиларнинг улушлари ҳисобига яратилади:

- ёпиқ типдаги акционерлик жамияти. Бу жамиятнинг ҳусусияти шундаки, уни устав фонди номинал қийматига тенг бўлган акцияларга бўлинади:

- очик типдаги акционерлик жамияти, бунда акциялар фақат уни таъсис этувчилар ўртасида эмас, балки очик равишда ёзилган маълум доирадаги шахслар ўртасида ҳам тақсимланади.

Бу хилдаги шерикчилик жамиятлардан ташқари қонунда айтилмаган артерлар ҳам бор. Булар ижарага берилган ва жамоа (коллектив) корхоналари киритилади. Чекланган жавобгарликка эга бўлган жамиятларга эса ишлаб чиқариш кооперативлари деб аталувчи шахсларнинг уюшмаси киради.

Биржа савдосини таъминловчи ташкилот сифатида биржа мулки эгаларининг (давлат, яқка тартибдаги тадбиркор, биржа ассоциацияси ва шунингдек, ўз фаолиятидан келиб тушадилар):

- Биржа аъзоларининг взнослари: биржа мажлисига келган иштирокчиларнинг тўловлари: арбитраж комиссияларидан йиғилган пуллар: биржа воситачиларини даромадларидан қилинган ажратмалар ва шунга ўхшаш пул маблағлари ҳисобидан молиялаштирувчи ташкилотлар шаклида яратилади.

Биржа ташкилотининг боқа шакли бу – хўжалик ҳисобланмаганлар (фуқаролар) корпорация, пайчилар ёки акционерлик жамиятларидан.

Биржа савдо фирмаси эмаски, сотиш учун сотиб олмайди, яъни коммерция фаолияти билан шу қўлланмайди. Даромад олиш мақсадида биржанинг ўзи ҳеч нарса сотиб олмайди ва сотмайди ҳам.

Биржанинг асосий вазифаси биржа битимлари ва шу билан боғлиқ бўлган хизмат ишларини бажаришдир.

Биржа бошқаларига коммерция билан шу қўлланишга ёрдам берадиган ташкилот эмас.

Ташкилотларга келсак, уларни мулк эгаси ёхут кимга шундай ҳуқуқ берилса (ёки вазифа юклатилган бўлса) ўша ташкил этади.

Шахсларни бирлашиши пайчилар ёки акционер жамиятлари сифатидаги биржаларни амал қилиб турган қонунчиликга асосан бундай жамиятларни ёки уларнинг иштирокчиларини таъсис этувчилар сифатидаги субъектларини ташкил қилишга ҳақлидир.

Республикадаги биржалар ихтисослашга қараб қуйидаги турларга бўлиши мумкин:

- товар биржалари. Шу жумладан универсал ва ихтисослаштирилган биржалар:

- фонд биржалари:

- валюта:

- интеллектуал мулк объектлари билан савдо-сотиқ қилувчи биржалар:

- аралаш биржалар.

Фонд ва валюта биржалари товар-фонд биржаларининг фонди бўлимлари фаолиятининг ўзига хос имтихонлари махсус қонунлар билан тартибга солиниб турилади.

12.2. Биржа фаолияти.

Биржа фаолиятини амалга оширадиган асосий фаолият бу-биржа ва брокерлик идораларидандир. Булар одатда, кенг доирадаги фаолият турларини амалга оширишдан иборатдир. Аввало улар савдо битимини тузиш, улгуржи савдони ташкил этиш ва амалга ошириш бўйича жуда кўп хилдаги воситачилик (даллолчилик) хизматларини бажаришдан иборат демакдир. Улар одатда, катта ҳажмда нашриётчилик фаолиятини олиб борадилар. Биргина бюлетенлари, қўлланмалар, корпатив хужжатлар ва бошқаларни чиқаради, юқоридагилардан ташқариЮ, улар турли хил товарлар, баҳолар бозори, келгусида истеъмол молларига бўладиган талаб ва таклифларни башорат қилиш, уни ўзгариш ҳолатлари тўғрисидаги ахборотларни тўплайдилар ва ўрганиб чиқадилар ва шунга қараб ўз фаолиятларини юргаишга ҳаракат қиладилар. Биржалар кенг доирада консультация, хар-хил керакли маслаҳатлар бериш ва шу каби бошқа хизмат турларини ҳам бажарадилар. Улар билан яхши ва доимий муносабатларни сақлаб туриш мақсадга мувофиқдир. Шунинг учун ҳам кўпгина корхоналар биржалар билан маълум хил йўналишидаги керакли ва хар бир корxonани биржани фаолияти учун муҳим аҳамият касб этадиган шартномалар тузадилар ёки тузишлари ҳам мумкин.

Биржалар ва брокерлик идораларини фаолияти фақат шулар билан каноатланиб қолмайди. Улардан ташқари улар кўпгина маҳсулот ишлаб чиқариш, хар-хил тўқри келадиган ишлар ва хизматларни бажариш соҳасида жуда кўп турдаги фаолият билан шуғуллана оладилар, қўшма корхоналар яратдилар. Суғурта, молия-кредит ва коммерция операцияларини бажарадилар. Кўп холларда биржа ва брокерлик идоралари кўп қиррали жамиятни амалга оширувчи ташкилотдир.

Шунингдек биржалар, ўзида сотиладиган товарлар рўйхатини аниқланиши, Хусусий биржа стандартларини ўхшаш биржа контрактларини ишлаб чиқиши, биржадаги талашув-тортишув (келишмовчиликлар) бўйича қарорлар қабул қилиши, вақтинча савдони тўхтатиб қўйиши, ўз хизмати учун тўловлар белгилаши, уставни ва савдо қондасини, шунга ўхшашларни бузганлиги учун секциялар юклаши мумкин. Аммо хар бир биржа шу ва бошқа масалаларни ўзи хал этиши мумкин. Демак, турли хил биржалардаги қоида ва талаблар бир хил эмас. Биржа ва уларда амал қиладиган брокерлик идоралари мустақил ҳуқуқий шахс ҳисобланадилар. Улар ўз фаолиятларида узвий боғлиқдир, лекин бир-бирларининг мажбуриятлари бўйича жавоб бермайдилар.

Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси қонунида кўрсатилиши бўйича (10-модда) «Биржа, биржанинг савдо-сотиғини ташкил этиш ва уни тартибга солиб туришга» доир фаолият билан шуғулланишга ҳақлидир.

Биржа олди-сотди, савдо воситачилик фаолияти билан бевосита шуғулланиши мумкин эмас.

Биржа фаолиятининг асосий қоидалари қуйидагилар:

а) савдони ўтказиладиган жойи ва вақтини олдиндан тартибга солиш йўли биржа савдо-сотиғи самарадорлигини таъминлаш:

- б) биржа товарлари бозорни шакллантириш:
- в) эркин равишда юзага келадиган бозор нархини қўллаш:
- г) савдо-сотикни ошкора ва омма олдида ўтказиш:
- д) биржа битимларини тасдиқлаган қоидаларга асосан эркин равишда тузиш ва уларни рўйхатдан ўтказиш:
- е) товарлар нархини белгилаш ва уларга доир маълумотларни эълон қилиш:
- ё) монополияга қарши кураш тўғрисидаги қоидаларга риоя этиш кодлари асосида амалга оширилади.

Мулкчиликни барча шаклидаги корхоналар, ташкилотлар, хўжалик уюшмалари, брокерлик ва диллерлик фирмалари (идоралари), брокерлик, диллерлик, бошқа юридик ва жисмоний шахслар, шу жумладан чет эл юридик ва жисмоний шахслари биржа фаолиятининг иштирокчилари ҳисобланади.

Хулоса

Ҳозирги даврга келиб биржаларни ташкил этиш ишлари ниҳоятда авж олиб кетди.

МДХ давлатлари бўйича биржаларни вужудга келиши, уларни моҳияти, аҳамияти, бажарадиган операциялари кўрсатилган.

Ўзбекистон Республикасида рўйхатдан ўтган биржаларни сони 1992 йилда 30 ташкил этган.

1993 йилларда ҳар хил вилоятлар шаҳарларида биржалар ташкил топиш сони кўпайган.

Тошкент биржаси Холдинг уюшмаси таркибига кириш ҳуқуқига эга бўлган.

Ўзбекистон Республикасида 1992 йилнинг 2 июлида Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисидаги қонун қабул қилинган.

Биржа юридик шахс сифатида ташкил этилади. Ҳозирда қонунчиликда асосан шахсларнинг турли хилдаги хўжалик шериклик асосидаги уюшмалар ва жамиятлар ташкил топган. Булардан ташқари артеллар ҳам мавжуд.

Фонд ва валюта биржалари товар-фонд биржаларининг фонди бўлимлари фаолиятининг ўзига хос имтихонлари маҳсус қонунлар билан тартибга солиб турилиши тўғрисида қабул қилинган.

Таянч иборалари:

Юридик шахс. Мулкий ҳуқуқ. Ҳуқуқий шахс. Давлат ташкилотлари. Кооператив ташкилотлари, қонунчилик. Шерикчилик. Уюшма. Хамкорлик. Тўловлар. Арбитраж. Корпорация. Пайчилар. Интеллектуал мулк. Валюта.

Назорат саволлари.

1. Биржани иқтисодий нуқтаи назаридан қандай ифодалаш мумкин?
2. Биржа ўз ишловчи ходимлари орқали қайси воситасчилар билан учраштириб туради?
3. Хусусий ҳуқуқий шахслар қандай типларга бўлинади?
4. Шахсларнинг қандай хўжалик шерикчиликлари мавжуд?

5. Биржалар ихтисослашига қараб қандай турларга бўлинади?

13-мавзу. Брокер ва брокерлик идоралари.

Режа:

13.1. Брокерлик идораларини ташкил топиши.

13.2. Брокер ва унинг вазифалари.

12.1. Брокерлик идораларини ташкил топиши.

Брокерлар биржанинг савдо залида одатда савдо бошланишидан ярим соат илгари йиғиладилар. Уларнинг қўлларида таклиф сотилаётган товарлар рўйхатининг башоси, миқдори, брокерлик идорасининг тартиби: жойлашган ери, ҳисоблаш усуллари ва товарни етказиб бериш муддатлари кўрсатилган маълумотлар варақаси бўлади. Уч марта бонг урилиши савдони хар бир товар секциясида бошланганини хабар қилади. Биржа савдоси очиқ овоз билан таклифларга аниқ тўғри деб жавоб бериши билан битимни хал бўлганлиги принципи, фарворд битимлари ва шартли битимлар қўйилган. Талабларга томонларнинг ўзаро розилиги принципида ташкил этилади. Биржа секциясида савдони маклер олиб боради. Дастлаб у дарҳол сотиш учун таклиф этилган реал товарлар бўйича савдо олиб боради. Сўнгра фарворд битимлари тузиш таклифларини муҳокамага қўяди. Хар бир секцияда товарлар савдога қуйидаги тартибда ўтади.

2.Маклер шу биржа кунида савдога чиқарилган товарлар рўйхатини қўйди. Маклер товарни эълон қилиши билан битимга иштиёқи пайдо бўлган бўлса, унда маклер шу товарни тавсия этган брокерлик идораси номерини эълон қилади. Шу товарни тавсия этган брокер аҳамият берилмаса ёки бефарқ бўлиб қолса, шу вақтда ўзи бўлмаса, товар савдодан тушурилади, брокер-брокернинг биржага келмагани учун уни хар бир позицияси бўйича 2000 сўм жарима тўлайди. Шунинг учун брокер аниқ, ўзини йиғиб олган ва жавобгарлигини хис этадиган киши бўлиши лозим.

3.Ундан сўнг маклер кейинги банддаги сотиш учун тавсия этилган товарларни рўйхатини ўқийди. Рўйхат эълон қилингандан кейин бир оз танаффус бўлади. Сўнг бир марта бонг урилгандан сўнг ишнинг иккинчи қисми бошланади ва бунда брокерлар таклифлари муҳокама қилинади. Хар бир брокерлик таклифларини муҳокама қилиш икки қисмдан иборат бўлади.

Биринчи қисмида маълумот варақасида берилган тарзда таклифлар муҳокама қилинади. Муҳокамада товарнинг барча партиясига харидор топилмаса, маклер савдони шу банди бўйича иккинчи ишини бошлайди. Брокерлар савдо қилишнинг иккинчи қисмида секцияда тўпланган харидор брокерларнинг таклифлари, товарнинг бир қисмини сотиб олиши мумкинлиги тўғрисидаги шартларни билдирадилар. Шартлар товарнинг миқдорига, таклиф баҳосига ва бошқаларга тегишли бўлади. Агар битим яна

тузилмаса, унда маклер савдода сотиш учун чиқарилган товарларни кейинги пунктини муҳокама қилишга ўтади.

Фарворд битимларини тузиш учун таклифлар муҳокамаси бир мунча фарқ қилади. Бундай ҳолда маклер йиғилганларга фарворд битими тузишини ва шу товарни тавсия этган брокерлик идораси номерини эълон қилади. Шундан сўнг сотувчи брокер секция марказига чиқади ва бир неча дақиқа давомида йиғилганлар билан уларни қарши таклифларини муҳокама қилади. Агар харидор билан сотувчи бир-бирларини топган бўлмасалар, яъни битим тузувчи томонлар аниқланган бўлса, унда маклернинг вазифаси фақат оғзаки розиликни белгилаб қўйишдан иборат бўлади, битим тузишдаги иштирокчилари эса товарни етказиб бериш шартномасини тузади ва битимни биржанинг рўйхат бўлишидан ўтказишади. Агар брокерларни қарши таклифлар қониқтирмаса, унда маклерни бў тўғрида хабардор қиладилар, маклер бу таклиф муҳокамасини охирига етказишади. Лекин қарши таклифлар кўп тушиб, муҳокама мобайнида томонлар битими аниқланмай қарши ҳолатлар ҳам бўлиши мумкин. Унда брокер тезлик билан ўз талабига мос келадиган фойдалироқ вариантларни аниқлаш лозим: яъни харидор – брокерни, топиш маклерни бу тўғрида хабардор қилиш керак. Маклер томонларини оғзаки розилигини қайд қилади. Агар брокер шовилмайдган, оғир бўлиб битим тузувчи томонларни аниқ топа олмаса, барча таклифлар иш биржа муҳокамадан ўтиб бўлгандан сўнг, унинг товарларини муҳокамаси давом эттирилади. Бир томондан, бу брокерга барча таклифларни яъни бир бор чамалаб ўйлаб қўриш имконини беради, иккинчи томондан у энг фойдали харидорлардан айрилиб қолиши мумкин, чунки уларни ҳам йўлаб қўриш ва бошқа товарни сотиб олиш учун вақтлари бўлади. Агар битим тузувчи томонлар яна аниқланмаса, унда муҳокама келаси биржа кунига қолдирилади. «Шартли» битим тузиш таклифларини алоҳида секцияларда муҳокама қилиш ҳудуди шу тарзда ўтказилади, «Шартли» битим тузишнинг хусусият шундаки, бунда брокер секцияда савдо куни сотилиб кетган бўлса уни савдодан тушириши мумкин. Аммо товарни бошқа секцияда ўтказиш тшлари фақат савдо ишлари битгандан кейингина амалга оширилади.

Шундай қилиб, сотувчи ва сотиб олиб олувчи брокерлар биржа рўйхатдан ўтган вақтдан бошлаб битимга келишадилар.

Демак, брокер-олди-сотди битимлари тузишида ўз мижозларининг топширишига биноан ва уларнинг номидан воситачилик хизматини амалга оширувчи шахсдир.

Дилер-биржа ўз номи ўз ҳисобидан воситачиликни амалга оширувчи шахсдир. Шундай қилиб, битимни тузилиши, томпонларини яъни олувчи ва сотувчи брокерларни оғзаки келишуви асосида маклерни битими асосий параметрларини биржадаги карточкасини ёзиш билан тугалланган ҳисобланади. Биржа фаолияти тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси қонунида кўрсатилган қоидаларга риоя қилиши зарур. Бу қоида биржа аъзоларининг умумий йиғилиши ваколат берган биржанинг бошқарув идораси томонидан тасдиқланади. Биржа савдо-сотиғи қоидаларида қуйидагилар ман этилади:

1. Нарх навони ўзгаришига таъсир кўрсатиш мақсадида бир шахс томонидан бевосита ёки сохта шахслар орқали товарларни олди-сотди қилиш:

2. Биржа савдо-сотиғи ва қатнашчилари томонидан келишиб туриб, биржадаги кундалик нарх-навони ўзгартириши ёки белгилаб бериш мумкин бўлган хар қандай хатти-харакатлар:

3. Бозор конъюктурасини сунъий равишда ўзгартиришга олиб келиши мумкин бўлган сохта маълумотлар тарқатиш ман этилади.

13.2. Брокер ва унинг вазифалари.

Брокер мижоз учун ишлайди. Брокерлик ишларида мувоффақиятга эришмоқчи бўлган хар бир киши бу қуйидани яхши билиб олиш керак. Брокер тўлиқ равишда мижоз ҳисобидан, унинг ўз номидан иш олиб бериш, билим тузиш мумкин. Амалда брокер билан мижозларнинг ўзаро муносабатлари қуйидаги ҳужжатларни ўтказишни тақазо этади:

1. Буюриш шартномаси:
2. Комиссия шартномаси:
3. Ишонч қоғози:
4. Банкнинг кафолат қоғози ёки банк маълумотномаси:
5. Брокернинг мижозга ҳисоботи:
6. Бор бўлган товар билан олди-сотди битим тузилган бўлса товарни етказиб бериш шартномаси:
7. Хабарнома. Агар брокерлик хизматлари ўзгариш рўй берса, мижоз бунда белгиланган муддатда хабардор қилинади.
8. Алоқа боғлаш шартномаларини келишиш протоколи.

Протокол шартлари бўйича брокер мижозга код белгилайди ва барча шартномаларнинг тепа чап бурчагида кўрсатилган бўлади. Бу коммерция ишларини сир сақлаш ва мижозни брокер билан алоқа боғлаб туриш имкониятини беради. Буюриш шартномаси ва комиссия шартномасида нималар кўрсатилади? Брокер биржада битим тузишда унча сотиш ёки харид қилиш топширилган товар тўғрисида тўлиқ маълумотга эга бўлиши керак. Шунинг учун у мижоз билан товарнинг номи, уни ишлаб чиқарган корхона номи, товар миқдори ва сифати, уни жойлаштирилиши кабиларни келишиб олиши лозим. Агар товар сотиладиган бўлса, брокер ва мижоз учун товарни сақлаб турилган жойи, унга ҳақ тўлаш тартиби ва шаклини етказиб бериш муддати кабилар шартномада кўрсатилади. Агар брокер биржада харид қилувчи сифатида чиқса, унда шартномада ёқтирган товар хилларини батафсил тафсилотини бериш лозим. Бундан ташқари ҳақ тўлаш шартлари ҳам кўрсатилади. Иш шартномаларида мижоз брокер учун буюриш турларини ҳам белгилайди, ёзади. Масалан, у нималарни буюриши мумкин.

Биринчидан, товарни биржа кундаги баҳода сотиш ёки олиниши керакми?

Иккинчидан, товарни белгиланган нархдан юқори бўлмаган даражада сотиш ёки олиш керакми?

Учинчидан, ёки нарх маълум даражада ошганда сотилиши керакми, шу кабилар кўрсатилади.

Шартномада кўрсатиладиган яна бир муҳим банди шуки, у ҳам бўлса мажбуриятни бажариш кафолати. Шартномани тузиш брокер ва мижозларнинг реквизитларини, номларини, юк жўнатувчиларнинг манзилгохлари ва реквизиторларини кўрсатиш билан тугалланади. Брокер биржада мижознинг номидан чиқиб ҳаракат қила олиши учун буюриш шартномасига ишонч қоғози брокерлик хизмати шартномасини барча муддатига берилиши мумкин. Мижоз ишонч қоғозини брокерга ўзини биржада қизиқтирган барча ишларини ишониб топширади. Демак, брокер биржада ўз номидан ва мижоз номидан ҳаракат қилса, буюриш шартномаси тузилади, агарда брокер ўз номидан мижоз учун савдо битимини амалга оширса комиссия шартномаси тузилади. Комиссия шартномаси брокер учун катта эркинлик беради. Лекин бу эркинликни акс томони ҳам бор. У ҳам бўлса – жавобгарлик ва таваккалчилик.

Буюриш шартномаси ва комиссия шартномаси кўпинча товарлар ва кимматли қоғозларга тузилади. Ҳозирги вақтдан бизнинг товар биржаларимизда маълумки битимнинг икки тури бор бўлган товар билан ва «шартли» битим кўпроқ тузилади. Брокер учун мижозни пул тўлай олишга кафолат бериш муҳим аҳамиятга эга. Бундай кафолатни билдириш учун мижозни ҳисоб счётида пул маблағлари биринчи тўғрисидаги банк маълумотномаси ёки банкнинг кафолат қоғози брокерлик хизматлари шартномасини тузишда муҳим аҳамиятга эга. Кафолат маълумотномасини тузишда муҳим аҳамиятга эга. Кафолат маълумотномаси берилган куч ишонч қоғози тузиладиган кундан илгари туриши зарур. Шундай қилиб, мижозда маъқулланган ва ўзида барча зарурий кафолатларни акс эттирган шартномани брокер олиб биржада мижозни барча топшириқларини бажариш учун иш бошлаши лозим. Товарни сотиш ёки олиш бўйича топшириқларни бажариб, брокер келишилган муддатда мижозга ҳисобот бериши шарт ҳисоботга амал оширилган битим бўйича контрагентнинг таклиф этилган товарни олиши ёки сотиши тўғрисидаги хужжатлар қўшиб берилади. Биржада контрагент шартномаси бир брокерлик билан, иккинчи идора ўртасида тузилади. Бундай шартнома олди-сотди шартномаси ҳисобланиб ҳақиқий товар асосида битим тузилганда амалга оширилади. Сотувчи ва олувчи брокерлар ўртасида тезда тузиладиган битим асосида товарни истеъмолчига етказиб бериш шартномаси тузилади. Мижоз брокердан ҳисоботни олгандан сўнг шу муддатда брокерга:

1. Мукофот тузилади;
2. Биржада битимни рўйхатдан ўтказиш қийматини;
3. Битимни юклатилган барча мажбуриятларни бажариши шарт.

Брокерлик хизмати шартномалари амалиётида рўй берадиган хар қанда ўзгаришларни инобатга олган бўлади.

Масалан, биржа савдоси қоидаларига мувофиқ товар савдодан туширилган бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда брокер мижозга келишилган вақтда пайдо бўлган муваффиқиятсизликнинг сабабини тушунтириш ва

қилинган харажатларни қоплаш мумкинлигини билдириб хабарнома юборади. Шартнома муддати тугамасдан аввал, брокер ўзига боғлиқ бўлмаган сабаблар туфайли топшириқни бажара олмай қолиши мумкин. Бундай ҳолда брокер мижозни хабардор қилиши лозим. Кўриб турибсизки, бунда таваккалчилик тўлиқ равишда мижознинг зиммасига тушади. Шунинг учун биржа ва брокерлик фаолиятини ривожлана бориши билан шунга яраша суғурта қилиш сохалари ҳам ривожланиш зарур. Брокерлик хизматларига тузиладиган шартномада мижоз ва брокерга юклатиладиган ўзаро жавобгарликлар қайд қилинган бўлиши керак. Икки томон ҳам биржа фаолиятини тартибга солувчи 1992 йилнинг 24 июлида Ўзбекистон Республикаси қонунига мувофиқ битим иштирокчиси бўлган учинчиси шахс эмас ўзлари жавоб берадилар. Брокер ўз айби билан топширишни бажармаса мижозга штраф тўлайди. Штраф шартнома топширишда миқдордан фоиз ҳисобида тўланади ва шартнома аввалдан кўрсатилган бўлади. Амалиётда икки томоннинг ҳам мажбуриятни бажара олмай қолишнинг турлича ҳоллари содир бўлади. Албатта, уларнинг сабаби бошқа хусусиятларини билган ҳолдагина олди-сотди масалалари аниқроқ ҳал қилнади. Агар мижоз томонидан уч кун ичида тўланмаса ва биржа хизматлари бажарилмаса, бундай ҳолатда мижоз штраф тўлайди.

Мижоз ҳар бир ўтган кунга тўланадиган мукофот ва биржа тузишни қийматнинг 0,2% миқдорида штраф тўлайди. Аммо штраф миқдори 10% дан ошмаслиги лозим. Бу демак, мижоздан мажбуриятни бажаргунча, лекин 50 кундан кўп бўлмаган вақт мобайнида штраф олиб борилади.

Хулоса

Бу мавзуда брокер ва брокерлик идоралари, уларни ташкил топиши вазибалари борасида сўз юритилади. Бунда асосан брокерлик идораларини иш фаолиятларини бошланиши, бу идораларни иш тартиби, жойлашган пайтлари ва бошқа айрим маълумотларни варақаси, биржа савдосига қандай жавоб берилиши, битимни ҳал бўлмаганлиги ёки йўқлиги принципи, томонларнинг ўзаро розилиги. Маклер вазибалари, брокерни биржага келмаган ҳолатларида уларга жазолар қўлланиш усуллари, маълумот варақасида берилган таклифларни муҳокама қилишлари таърифланган.

Шундай қилиб, сотувчи ва олувчи брокерлар биржа рўйхатидан ўтиш вақтидан бошлаб битимга келишишлари тўғрисида, ундан ташқари диллерлар ўз томонидан ва ўз ҳисобларидан воситачилик ишларини амалга оширишлари ва буларни ҳаммаси Ўзбекистон Республикаси қонунида кўрсатилган қоидаларга риоя қилишлари зарурлиги, брокер ва уларни ўз фаолияти давомида бажарадиган ишлари, улар кимлар учун ишлашлари тўғрисида ва қонунга мувофиқ иш тутишлари борасида мулоҳаза юритилади.

Таянч иборалари:

Савдо зали. Брокер. Товарлар рўйхати. Бонг уриши. Маклер. Форвард битимлари. Эълон қилиш. Штраф. Танаффус. Таклиф. Муҳокама. қарши

таклифлар. Мижоз. Диллер. Сотувчи брокер. Олувчи брокер. Ишонч қоғози. Хабарнома. Кафолат. Реквизит.

Назорат ва муҳокама саволлари.

1. Биржа савдоси бошланишида брокерни қўлидаги варақада қандай маълумотлар бўлиши керак?
2. Биржа савдосида товарлар қандай тартибда ўтади?
3. Форвард битимини тузиш қандай амалга оширилади?
4. «Шартли» битимни тузиш хусусиятлари нимадан иборат?
5. Брокер билан миждознинг ўзаро муносабатлари қандай хужжатлар асосида амалга оширилади?
6. Кафолат маълумотномасини тузишда нималар эътиборга олинади?